

TOMPA JÓZSEF

ANYANYELVÜNK LEÍRÓ NYELVTANA

I.

KAZINCZY FERENC 1793-ban szellemi életünk szabad fejlődésének három nyelvi akadályát emeli ki: »Készületlen minden: Lexiconunk szűk, szegény; Grammaticánk habzó, híjányos; Stylisticánk feszes, ügyetlen« (Lev. II, 301). A segítséget — éppen a magyarság legkiválóbbjai — a tervbe vett tudós társaságtól várták. Ennek a feladatául tekintették, hogy gondoskodjék a szókincs szükséges és helyes gazdagításáról; ettől remélték nyelvünk nyelvtani szabályainak megbízható megállapítását s a meglévő ingadozások megszüntetését; s végül ennek a munkakörébe sorolták a művészi szóhasználat és mondatfűzés fejlesztését és szabályozását (= a stilisztikát) is; és persze ugyancsak ettől várta mindenki a helyesírás egységes rendjének a kialakítását. Csupa olyan munka ez, amellyel fiatal nyelvtudományunk gyakorlatilag részt vehetett a nemzetté válás nagy-szerű szellemi harcaiban, elősegíthette a magyarság haladását.

Akadémiánk e feladatainak nemcsak az alapítótörvény és az ú. n. »alaprajz« ígéretes szavaiban maradt nyomuk. BAJZA és SCHEDEL egy 1832-i jelentése pl. az egyes tagok munkájának teljes tudatosságáról tanúskodik: »Minekutána a' t. társaság egybeállása' kezdetében grammaticai és orthographiai principiumokat állapít meg, műszavak' fordítása és összegyűjtése iránt gondoskodik, szótárt készít: nyilvánosan és tettel látszik jelenteni, hogy a' nyelvet úgy tekinti, mint alapját 's talpkövé't azon nagy alkotmánynak, melly nemzeti literatura névvel neveztetik . . 's tagjai meg vannak győződve a' felől, hogy míg a' grammaticai rendszabások határozott 's dönt-hetetlen elvekre nem állapítatnak, míg lexicographiánk szűk, és ingatag magyarázatokkal teljes; 's végre, a' mit legelőbb kellett volna említeni, stylisticánk feszes, csínatlan, 's hibátlansággal nem ajánlkozik: addig az utolsó, legfőbb cél is, a' tudomány, sok tévesztő homály' és bizonytalanság' veszedelmei közt ingadoz, 's terjesztése is kevés foganatú lehet« (Kaz. Ered. Munk. I, VI).

A munka megszervezése és megvalósítása mind-
amellett elég lassan, habozva haladt, s a reformkor, főként 1848 politikai

fejlődése mögött minden serkentő hatása ellenére elmaradt. Az Akadémia ugyan rögtön megalakulása után kiadta a helyesírás szabályait, de a szókincs leltárba vétele és tervszerű gazdagítása már nagyon szerteágazó feladatnak bizonyult. Egy-két műszótár, az első tájszótár és az ú. n. Tudományos zsebszótár elég gyorsan elkészült, de a »Nagy szótár« — a maga elég jó értelmezéseivel — már más viszonyok közt, 1861 és 1874 közt került a közönség elé. A Magyar Tudós Társaság nyelvtani szabályozó munkája még nehézkesebben haladt előre; (némi előzmények után) A' Magyar Nyelv' Rendszere elég kis terjedelemben és csak 1846-ban jelent meg (majd rögtön egy év múlva némileg megjavított, új kiadásban is), s így igazában szintén csak a szabadságharc után válhatott volna egészen ismertté és hasznossá. Nagy hatást — több okból — ekkor sem ért el. A stílus rendszeres vizsgálata és tervszerű fejlesztése pedig még vontatottabban folyt, s csak SZVORÉNYI JÓZSEF-nek 1846-ban megjelent pályaműve (Magyar ékes szókötés) tekinthető valamelyest is Akadémiánkhoz méltó eredménynek.

A művelt magyar nyelv szókincsének, nyelvtani rendszerének és stilisztikai lehetőségeinek a gazdagítását s a nyelvhasználat egységesítését azonban nem csupán a Magyar Tudós Társaság szervezett tevékenysége szolgálta. Az irodalmi élet megpezsdülése, az újságok, folyóiratok, a színház, a nyelvi és irodalmi viták, majd a gazdasági, politikai, társadalmi harcok stb. még sokkal fontosabbak voltak ezen a téren; annál is inkább, mert ekkortájt legtöbb költőnk, literátorunk, sőt némelyik politikusunk is egyben többé-kevésbé képzett vagy műkedvelő nyelvész is volt, s derekas »nyelvépítő« munkát vállalt magára. Végeredményben ők végezték el a munka nagyját; példájuk az egységesítésre is sokat tett, s végül ők nyerték meg a nyelv ügyének a haladásra alkalmas társadalmi osztályokat, rétegeket is. Fáradozásuk jellemzésére és méltatására KÖLCSEY FERENCET idézem: »Homályban él és munkál az író, s egykorúí által kicsinységekkel bajlódónak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiek keresgélésével s több ily parányisággal vesztegeti. De a vezető okot legtöbbször csak a következés világosítja fel; s tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tett s tett által jóltevő, egyetemi változásokat; miként lettek százados előítéletek semmivé; miként enyésztek el egymás után száz meg száz lélekszorongató formák; s mind ezek után miként lón lehetségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszú időkig zárva lévén, folyást nem lelhettek« (Kazinczy-émlékbeszéd, Franklin-kiad. 1867; én ritkítottam: T. J.).

Viszont a gyakorlatban tagadhatatlanul nagy károkozás származtak abból, hogy az egész nyelvfejlődést és szabályozást nem — vagy nemcsak — a legképzettebb tudósok testülete irányította. Tudjuk pl., hogy volt idő, mikor még egy-egy nagy költőnk is gondolt arra, hogy a ragos alakokból

ki kellene vetni a gyakori és csúnya hangzású *k*: mássalhangzót; hogy tehát a *vasainknak* szót így kellene »szebbé« tennünk: *vasainna*. Vajda Péter pedig »megalkotta« a magyar nyelvben is a befejezett főnévi igenevet (az infinitivus perfectus-t); a *terem* igéé pl. így hangzott volna: *termetteni* 'termettnek lenni' (l. P. THEWREWK: A helyes magyarság elvei 68 kk). SZVORÉNYI — mint írja — »örömost« közli 1846-i stílustanában egy olyan novellánk részletét, »melly egész folyamában nem csak az igét; hanem az igenevet is minden erőtetés nélkül tisztán nélkülözi« (i. m. 21), s így szinte ő is mintául ajánlja ezt a nyakatekert, szegényes fogalmazásmódot. Annak igazolására pedig, hogy a szabályos szóalkotást hogyan váltotta föl egyeseknél a legvadabb önkény, elég Bugát hírhedt »szócsintan«-át említenem.

A kiegyezés után, polgári iskolarendszerünk megszervezésekor tehát tekintélyes, korszerű tudományos vagy népszerű nyelvtanunk nem volt. Minthogy pedig közben hirtelen föllendült a hazai nyelvtudományi szakirodalom: az eredmények gyakorlati népszerűsítéséből egyszerűen kihagyták a lassú és maradibb Akadémiát, s közvetlenül az iskolai nyelvtan könyvek megjavításával akarták biztosítani a polgárság korszerű művelődési igényeinek megfelelő nyelvtani kultúrát. Ennek a sürgősségét Kármán Mórnak, az új — polgári — középiskola szellemi atyjának a folyóiratában maga SIMONYI ZSIGMOND igazolta: »A magyar nyelvtanítás reformja, nyelvtanainknak nagy hátramaradottságát és nyelvtudományunknak nagy előre-haladottságát tekintve, immár elodázhatatlan szükség« (Magyar Tanügy 1876, 89). Kétségtelen, hogy SIMONYINAK (1877-től), majd SZINNYEINEK (1884-től) és néhány más későbbi szerzőnknek az iskolai nyelvtanai mindenképp megbízhatóbb, korszerűbb tudományos eredményeket terjesztettek az előző korbeliéknél. Akadémiánk már csak utána lendült ennek a fejlődésnek, mikor 1889-ben kiadta ugyancsak SIMONYINAK tudományosabb igényű, történeti szempontú, népszerű összefoglalását (A magyar nyelv I–II.).

A M. Tud. Akadémia viszont pályázatok hirdetésével és kiadványokkal igyekezett tisztázni a nyelv művelés elveit; emellett új folyóirata, a Magyar Nyelvőr, a nyelvtani és nyelvhelyességi kérdések iránt is érdeklődő polgári olvasók közönséget szervezett maga köré. A különféle Antibarbarus-ok, Jó magyarság-ok, Helyes magyarság-ok a stilisztikai irodalom fejlesztésében és népszerűsítésében is bizonyos haladást hoztak; persze ezekben SIMONYIÉK csoportja — ha nem is olyan merészen, mint az iskolai helyesírás ügyében — részben már az akadémikusokétól független felfogást hirdetett.

Mindezzel nyelvtudományunk a gyakorlati élet segítése terén már messze tovább jutott annál, amit a XVIII–XIX. század fordulóján vártak tőle. Hiszen 1790-ben még FÖLDI JÁNOS is első-

sorban az írók nyelvszokásának az egységesítésére írja nyelvtanát: »A' Nyelvkönyv leginkább tudósoknak való... Magának az Irónak kell előbb magát jobbitani« (RMKtár XXVIII, 10). KAZINCZYÉKNÁL ugyanez az alapelv arisztokratikusabb nyelvszemléletben nyilvánul meg; KÖLCSEY, tudjuk, Csokonai-bírálatában még Földi János nyelvi ízlését is »pöbelhaft«-nak nevezi. Magasabb összefüggésben azonban mindez szintén a nemzet fölemelkedését, tehát a demokratikus fejlődést szolgálta, s Petőfiék korában már feloldódtak ezek az ellentétek. A kiegyezés utáni korban pedig a nyelvészek is igyekeztek biztosítani a polgárságnak fontos, művelt »középosztály« jobb nyelvtani képzését, sőt iparkodtak a nyelv művelés meg a tudomány népszerűsítés számára megfelelő polgári társadalmi háttérrel, olvasóközönséget is szervezni.

1914 előtt és a két világháború közt a nyelvészet gyakorlati munkája nem sokat változott. Az akadémiai és az iskolai helyesírás ellentéte mindenestre feloldódott. A nyelvtan tanítás köre és színvonala azonban nagyjában a régi maradt; a tudományos nyelvtanírás lendülete meg éppen csökkent. A magyar nyelv-tudomány egésze még 1905-ben új, értékes folyóirathoz jutott: a Magyar Nyelv-hez; de magának az olvasóközönségnek a társadalmi összetétele ezzel csak kis részben és lassan változott meg. A nyelv művelés érdekében ugyan a visszaszorított Magyar Nyelvőr mellett 1932-ben megindult a Magyarosan c. folyóirat, s több más kezdeményezés is történt; azonban a szilárd társadalmi alap és a helyes elvek hiánya miatt az egész »mozgalom« fokozatosan hibás irányba terelődött (vö. LŐRINCZE LAJOS: I. OK. II, 405 kk). Az új, értelmező szótár gondolata többször is felmerült, de igazi megvalósítása nem sikerült; a modern stilisztikai irodalom megteremtéséért pedig talán még ennyi sem történt.

A mi korszakunknak e téren az a hivatása, hogy le dönts e a nyelvi műveltségnek a polgári korláta it is, s helyes, fejlett és általános nyelvi neveléssel biztosítsa a műveltség körébe csak most bejutó tömegeknek és velük az egész társadalmi életnek az értékes hagyományainkat helyes irányban továbbépítő, egységes és művelt nyelvhasználatát. Mint MÓD ALADÁR írja: »a nyelvtudomány mai főfeladata, hogy a szocializmus eszmeiségének, gazdag gondolati és érzelmi világának megfelelően, megtanítsa az új társadalom építésébe és vezetésébe bekapcsolódó dolgozó milliókat gondolataik önálló, közérthető, ugyanakkor sokoldalú és változatos, logikus és helyes kifejezésére. Ez pedig fokozottabban megköveteli, mint bármikor, hogy a szókincs és a kifejezésbeli gazdagság gyarapítása mellett a súlyt első-sorban nyelvünk törvényeinek, nyelvtanának, a nyelv és a gondolkodás, a nyelvtan és a logika kapcsolatának tudatosítására helyezzük« (Társ. Szemle 1952, 53). Ennek megfelelően folyik tehát ma Akadémiánk irányításával az új helyesírási és szótári munka, s talán végre a stilisztika terén is kilépünk

az elmaradottságból; de mindezzel most nem foglalkozom tovább, csak a leíró nyelv tan dolgát nézem.

Ahhoz, hogy igazán jó rövidebb, népszerű művet adhassunk ki, tulajdonképpen előzőleg el kellene készítenünk a t ü z e t e s, e g é s z e n t u d o m á n y o s r e n d s z e r e z é s t. Nemcsak azért, mert eddig — mint láttuk — többnyire csak egyes mozaikdarabok jöttek létre, s nagy összesítésre már azelőtt, a polgári nyelvtudomány vagy a marrista intermezzo idején is múlhatatlan szükség lett volna; hanem azért is, mert a sztálini nyelvi tanítások megismerése óta alapjaiban, elveiben alakul át a magyar nyelvészet; így az általános nyelvtannak régi, néha kétezer esztendő vitakérdéseiben is új felfogást kell kialakítanunk, s ennek megfelelően a magyar nyelvtani szakirodalomnak is sok eredményét, tételét újonnan át kell dolgoznunk. A gyakorlati szükség azonban már sürgetően jelentkezik, tehát minden erőnket össze kell szednünk, hogy a munkába vett r ö v i d e b b nyelvtant így is mennél jobb kidolgozásban és mennél hamarabb készíthessük el. N a g y s e g í t s é g e t n y u j t h a t munkánk során, hogy 1952-ben megjelent a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának a kiadásában a VINOGRADOV—ISZTRINA—BARHUDAROV szerkesztette Grammatyika russzkovo jazika I. kötete. A következőkben, a mi leíró nyelvtanunk munkaproblémáinak az ismertetése során többször is hivatkozom még ennek az elveire és gyakorlatára. Ugyancsak nagy tanulsággal szolgálnak a baráti népi demokráciák hasonló vállalkozásai. A Neues Deutschland, Németország Szocialista Egységpártjának központi lapja pl. 1953. II. 21-i vezércikkében a többi közt ezt írta a tervbe vett n é m e t leíró nyelvtanról: »Minden elismerést megérdemel, hogy a Német Tudományos Akadémia meg akarja alkotni a német nyelv többkötetes tudományos nyelvtanát. De most még sürgősebb, hogy a népmilliók tömegeinek egy fajta standard-nyelvtant készítsenek; ez legyen egyben az iskolai nyelvtanoknak is az alapja, amelyekben jelenleg számos hiba van. Legyen ez az új nyelvtan népszerű; példamondatai feleljenek meg a nép érzelmeinek és eszméinek«.

II.

Problémáink feltárásában többféle c é l vezet. Először is a mai magyar nyelv tudománynépszerűsítő nyelvtanának ügye — láttuk — messze túlnő a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézetének a keretein, amely a munkát közvetlenül szervezi; szinte közügy lett, s így kötelességünk, hogy tudományos életünk vezető testületét és az érdeklődőket mindenről t á j é k o z t a s s u k. Másrészt úgy látom, hogy nyelvtanunkhoz némely szempontból homlokegyenest ellenkező, vagy legalább egymástól lényegesen eltérő várakozások is fűződnek, s így kétszeresen szükséges a követendő út sürgős t i s z t á z á s a. Emellett több kérdésben nem látunk egészen világosan, s szeretnénk s e g í t s é g e t, t a n á c s o t kapni.

1. Mindenekelőtt abban kellett megállapodnunk, hogy mit is értünk ez esetben *mai magyar nyelven*. Ha könyvünkkel olvasóink művelt beszédmódját, gondos fogalmazását s — közvetve — iskolai nyelvtanításunkat is tökéletesíteni akarjuk, akkor legrészletesebben a *X X. századi*, ezen belül is a *legmaibb* kifejező eszközöket kell megtárgyalnunk. Azonban nagyon leszűkítenénk a jelen szolgálatának a határait, ha kizárnánk a vizsgálatból legnagyobb *X I X. századi* költőink és íróink nyelvét. PAIS DEZSŐ akadémikus szegedi előadása után tisztán látjuk, hogy irodalmi nyelvhasználatunkból (részben a nyelvújítás sokirányú nyelv gazdagító és egységesítő hatására) a reformkor hatalmas gazdasági, társadalmi és politikai harcaiban fejlődött ki a *magyar nemzeti nyelv*, s erre a forradalom és a szabadságharc nemzet-egyesítő viharai ütötték rá a végső fémjelzést. Mi tehát (körülbelül *Vörösmarty és Eötvös alkotásain kezdve*) legklasszikusabb multbeli remekeink nyelvére is figyelemmel leszünk, persze arányosan csökkenő hangsúllyal. Ezzel talán megkönnyítjük a műveltségbe újonnan bekapcsolódó dolgozóinknak, hogy élvezettel olvassák *Vörösmarty, Eötvös, Petőfi, Arany* és mások műveit, s így fokozzuk haladó hagyományaink megbecsülését is. Az említett akadémiai orosz nyelvtan e téren is szép példát ad: Puskintól kezdve a mai szovjet írókig hatalmas egységben dolgozza fel az orosz nyelvű remekműveket.

Természetesen nemcsak az *ú. n. szépirodalom* nyelvét kívánjuk vizsgálni, hanem figyelemmel leszünk a *politikai és az újságnyelvre*, sőt általában a széleskörű olvasóközönség igényeihez szabott *tudományos irodalom nyelvére* is. Emellett azonban nem hagyjuk ki a vizsgálatból a mai művelt nyelvhasználatnak inkább csak *élő szóban* ismeretes elemeit sem.

Tanulságos dolog, amit WOLFGANG STEINITZ professzor a Német Tudományos Akadémia Nyelvi és Irodalmi Intézetének »a jelenkori német nyelvre« vonatkozó kutató munkájával kapcsolatban megállapít: a vizsgálat tárgya »a *mai műveltség hordozó réteg* német nyelve, a maga szó- és írásbeli formájában.« Ez a német nyelv két főalakban jelenik meg: az (írott) *irodalmi nyelv* és a (beszélt) *érintkezési nyelv* (Umgangssprache) alakjában. A többi alfaj, változat, stílus csak ennek az egységnek más-más megjelenési formája, s mind alkotóeleme a modern kultúrnyelv komplexumának. Viszont a *nyelvjárási és a régibb* (közép- és ófelnémet) elemeket már szigorúan el kell határolni — tanítja STEINITZ — »a *mai műveltség hordozó réteg* német nyelv«-nek a körétől (Wissenschaftliche Annalen 1952, 492 kk). — Minekünk is ilyenféle az elgondolásunk. Persze azt munkánk célja, keretei és lehetőségei már *nem ajánlják*, hogy az *új magyar nyelv régibb szakaszaira* is kitérjünk, sőt még az 1848 körüli irodalmi nyelv ritkább sajátosságaival sem bonyolíthatjuk az anyagot. Hasonlóképp *nem dolgozhatunk fel a mai magyar*

nyelvből sem minden egyes részletet, főként az írásbeli használat alatti rétegnyelvi változatok közül nem. A nyelvjáráások gazdag anyagát egészében szintén kirekesztjük az ismertetésből; bár ez korántsem jelenti azt, hogy az alakkeveredések stb. tisztázásakor nem hivatkozunk elég gyakran a tájnyelvi háttérre. Általában nem kívánunk foglalkozni a régibb osztályzsargonok jelenségeivel sem, ill. itt is csak szórványos utalásokra szorítkozhatunk.

Különös gonddal készülünk arra, hogy a népünk haladásáért folyó társadalmi és szellemi harcot kifejező szövegeket gazdagon felhasználjuk a nyelvten példaanyagában. E célból XX. századi költőknek, íróknak, államférfiaknak, tudósoknak — elsősorban mai vezető politikusainknak — nyelvéből a datát készítünk. Ebbe újságjaink, folyóirataink nyelvéből is keresünk példákat, hogy egyben nyelvünknek legmaibb, eddigi nyelvtenainkban még föl nem dolgozott jelenségeit is jobban megismerjük. Gyűjtő munkánk szempontjait már a szegedi nyelvész-kongresszuson részletesen ismertettem. Most csak arra utalok, hogy azóta megismertük a Szovjetunió Tudományos Akadémiájától kiadott, már említett orosz nyelvten gazdag és igényes példatárát. Mi ennyire pazar irodalmi dokumentálásra nem gondoltunk: nálunk nem volt erre sem megfelelő előzmény, sem elég idő, szakember. Igyekszünk ugyan e téren is növelni a saját magunk elé állított követelményeket — de világos, hogy a más arányú tervezés némileg a kidolgozáson is meg fog látszani.

2. Leíró nyelvtenünk a fönti értelemben vett »mai« magyar nyelvet nem statikusan: mozdulatlanak, hanem mozgásban: fejlődésében kívánja ábrázolni, azaz megkülönböztetve az általánosan használt elemeket a keletkező újaktól és az elhaló félben lévőktől. Ez annál is természetesebb, mivel nyelvünk a feldolgozott ötnegyed század alatt is jócskán fejlődött. De egyébként sem kívánnánk visszatérni a polgári leíró nyelvészetenek mereven statikus ábrázolásmódjához.

Így lehetőleg a mai nyelvtenban is rá akarunk mutatni nyelvünk legősibb sajátágaira. A jelző és a jelzett szó viszonyának az ismertetése során pl. mi is megemlítjük, hogy a jelzőnek a jelzett szó előtti és ragtalan alkalmazása vagy a helyhatározó hármias iránymegfelelése általában jellemzi a finnugor nyelveket.

Ahol erőltetés nélkül megtehetjük, megmutatnánk nyelvünknek egyes belső fejlődéstörvényeit is. Amikor pl. a névutókat tárgyaljuk, utalnunk kell rá, hogy ragos névszókból ma is alakulnak névutók, s azért ennek a szófajnak (a névutónak) a határát különösen nehéz megvonni. A *számára*, *részére* pl. még halványan sejteti a főnévi eredetet, s ezért — hogy úgy mondjam — kevésbé »névutószerű«, mint az *előtt*, *után*; de már inkább névutó, mint a *javára*. Az *által* is inkább névutó, mint a *révén*; de az *útján* még ennél is fiatalabb, s amannál is közelebb van a ragos főnév osztályához. (Vö.

KLEMM: M. tört. mondattan 252—3 és KÁLMÁN B.: A m. nyelvtan tanulása, 1952., 23—24.)

Egyes — ma szabálytalannak látszó — jelenségeket szintén úgy magyarázhatunk meg legkönnyebben, hogy röviden megmutatjuk a történeti előzményeiket. Ezt javasolja BENKŐ LORÁND pl. az ikés ragozás mai állapotával kapcsolatban (l. NyIK. II/6, 47; vö. még VINOGRADOV: A szovjet nyelvtud. fejlődése I. V. Sztálin tanításának fényében, 1. A dialektikus materializmus kérd. 77; CSIKOBAVA: NyIK. II/1, 1—11).

Általában azonban nem szabad céltalan és fárasztó történeti fejtegetésekbe, talán érdekes, de a figyelmet a lényegről elterelő elkalandozásokba bocsátkoznunk. Nem követhetnénk — hogy csak egy példát idézzek — azt a Köznevelésben (1952, 220) megjelent tanácsot, hogy a számnevek iskolai tanítása során az ú. n. osztó számnevekkel kapcsolatban (pl.: *tizennyolc-tizennyolc*) »megemlíthetjük, hogy a hosszabb számneveket [ilyen funkcióban régen] csak részben ismételték meg: „ezekért adnak önekik mindenik szállásban egy-egy idnpre *tizennyolc-nyolc* forintot«. A cikkel ellentétben éppen nem hiszem, hogy az effajta történeti ritkaságok beiktatásával célszerűen segíthetjük a leíró nyelvtan tanításában a helyes nyelvszemlélet kialakítását.

Nehezebb eldöntenünk, hogy a nyelvtani kategóriákat történeti ismereteink alapján, vagy pedig a jelen fejlődési foknak megfelelően állapítsuk-e meg; a kettő ú. i. nem egyszer ellene mond egymásnak. Azt hiszem, az első: a történeti elvet célunknak megfelelően csak akkor alkalmazhatjuk helyesen, ha ez az olvasónak valóban megkönnyíti, nem pedig megnehezíti a mai nyelvi jelenségek közti eligazodást. Egyébként azonban éppen a fejlődés gondolatát tagadnánk meg, ha a mai nyelv jelenségeit elmúlt idők állapotának megfelelően rendszerezni; emellett a könyv használatát is megnehezítenénk vele. Pl. — hogy visszatérjek már említett, újabb névutóinkra — a *munka terén, vita útján, alkalmas módon* stb. szerkezetekben az utóbbi elem (a *terén, útján, módon* szó) világosan névutói funkciót tölt be, tehát így is tárgyalnánk, nem pedig határozóragos főnévként. Az *anélkül, hogy* vagy az *ahelyett hogy* szócsoportot egészében tekintenénk kötőszónak, hiszen ma ez felel meg a valóságnak; bár a fejlődés itt még nem olyan befejezett, mint az *aki, ami, ahogyan*, vagy akár az *úgyhogy* kötőszó esetében. A *katona lett, orvos maradna* stb. kapcsolat névszói részét sem ragtalan határozónak számítanánk, hanem az állítmány névszói részének.

Persze határeset, nehézség itt is van elég. Másutt részletesebben bemutatom, hogy — RIEDL SZENDE gondolatát folytatva — SIMONYI kiküszöbölte első iskolai nyelvtanaiból a történeti alapon helytelen köthangzós elméletet, s ehelyett meg akarta honosítani bennük a teljesebb fő fogalmát; utóbb mégis úgy látta, hogy »a nyelvelemeknek eredeti értékét...

nem szabad az újabbkori nyelv elemzésére egyszerűen átvinni» (Nyr. X, 370), s ekkor visszatért az egyszerűbb, de történetietlen »kötőhangzós« szemlélethez. Népszerű leíró nyelvtanban magam sem tartanám célszerűnek, ha történeti alapon pl. h a n g (z ó) r ö v i d í t ő tőnek neveznénk a *fa-fát* típust, h a n g (z ó) n y u j t ó n a k a *kéz-kezel* típust; vagy ha a ma már egységes *bokor-bokrot, álm-álmot* töcsoportot — Gömböcz történeti feldolgozásához hasonlóan — kettéválasztanánk: h a n g (z ó) v e s z t ő és h a n g (z ó) t o l d ó csoportra. Rendkívül tanulságos e téren az is, amit nemrég W. STEINITZ professzor a sajátos német tudománytörténetről mondott. A német leíró nyelv-tanok t. i. pl. az ú. n. erős ígéket hagyományosan az ófelnémet, sőt néha a gót rendszer szerint csoportosítják. STEINITZ ezt határozottan helyteleníti: »De megokolhatja-e ez [t. i. a történeti igazság], ha mi az újfelnémet nyelvnek, a jelenkori nyelvnek a nyelv-tanát írjuk . . ., hogy nyelvünkben immár meg sem lévő törvények és szabályszerűségek szerint osztályozzunk?! Itt nyilvánvalóan annak a J. Grimmig visszanyúló hagyománynak a hatása mutatkozik meg, amely a régi nyelvállapotot (= Sprachzustände) tekinti valódinak, a mait ellenben romlás eredményének látja« (i. h. 497). — Nálunk mások a tudománytörténeti előzmények, de STEINITZnek — s az idézett orosz nyelv-tannak hasonló — eljárása nekünk is jó figyelmeztetés.

3. Mindezzel már azt a kérdést is érintettem, hogyan kívánjuk ö s s z e e g y e z t e t n i a s z i g o r ú t u d o m á n y o s s á g é s a n é p s z e r ű f e l d o l g o z á s , a g y a k o r l a t i a s s á g k ö v e t e l m é n y e i t . Való igaz: könyvunktól egyesek szakmai eredmények, ill. nézetek adattárszerű, tömör és kimerítő nyilvántartását várják, olyanféle »néma« adat- és nézet-halmazt, amilyen SZINNYEI JÓZSEFnek tudományos szempontból — de csakis abból — igen értékes Magyar nyelvhasználat-a volt; mások pedig az elemi nyelvtanításban is beváló, problémátlanul egyszerű és szórakoztató olvasmányra számítanak. Azt hiszem azonban, hogy ha ezeket a szélsőséges nézeteket kirekesztjük a mérlegelésből, akkor csak ellentét, nem pedig merev ellentmondás áll fenn a tudományos és a népszerűsítő igény közt, s a kettőt mi — célunknak megfelelően — valóban össze kívánjuk egyeztetni.

Mindenekelőtt: az anyagot az átlagos középiskolai képzettséggű olvasókhoz mérjük, ebben is követve a többször említett orosz nyelv-tan példáját. Az alapfogalmakat ugyan szintén tárgyaljuk majd, de nem dolgozunk kezdetleges rávezetéssel, s nem elégszünk meg az egyszerű, többé-kevésbé már ismert anyag közlésével. Okvetlenül gondolunk a tanárjelöltek magasabb igényeire s a továbbképzésre váró, már nyelvtant tanító nevelők szükségleteire is; de ez irányban sem lehetünk egyoldalúak. Nézzünk mármost egypár részletet!

Tudományunkban sok ponton éles v i t á k folytak a helyes, az igazabb felfogás kialakításáért. Ezek közül egy-két nagyon tanulságosat és jól megvilágíthatót bemutatnánk, hogy megláttassuk: a nyelvtudomány is az ellen-

tétes nézetek harcában fejlődik. De általában nem a viták, érvek és cáfolatok, nevek és adatok fontosak itt, hanem az elfogadható, helyes eredmény. — Mint népszerűsítő könyvben, átveszünk jó megállapításokat a forrás megjelölése nélkül is; nem veszünk át kevésbé jónak gondoltakat, anélkül, hogy megokolnánk ezt az eljárásunkat. Ha valamilyen pontban az eddigiéknél jobb eredményre jutunk, akkor a könyvben ezt ismertetjük, bár az előző nézeteknek részletes cáfolására, az újnak tüzetes igazolására nem térhetünk ott ki.

Nem kétséges, hogy nyelvtanunk sok részében máig sem jutottunk el a megnyugtató tisztázásig. Alkalomadtán azt sem leplezzük tehát, hogy valamely kérdést még nem oldottunk meg véglegesen: ezzel esetleg éppen fölébresztjük az olvasóban a kutató kedvet. Általában mégis inkább arra kell törekednünk, hogy a ma legjobbnak látszó, pozitív megoldást ismertessük.

Módjával arra is utalnunk kell, hogy egyes nyelvtani jelenségek közt nincs éles határ. A művelt magyarok közt aránylag sokan semmiképpen sem hajlandók számolni átmeneti jelenségekkel; márpedig ez néha megnehezíti a nyelvnek mozgásában való szemléletét. *A semmiképpen* szó pl. maga is az összetettek közül jutott az egyszerű, ragos szók osztályába, tehát fejlődésének egy szakaszában mindkét kategóriába beletartozhatott. Ma is vannak ilyen jelenségek. A birtokosjelző *-nak, -nek* ragját a részeshatározó ragjának funkciómegoszlásából szoktuk származtatni; természetes tehát, hogy néha ma is érezzük benne mindkét viszonyjelentést. Pl.: *A brigádnak a jutalmát még ma kiadjuk.* Itt az első (*a brigádnak*) mondatrész szerepét igazában csak a beszédhelyzet, a szünetek, a hangsúly stb. alapján lehet biztosan meghatározni: t. i. egyaránt lehetne részeshatározó is, meg a (*jutalmát*) tárgynak a birtokosjelzője is. — A *segítségére siet* szerkezetéről szakirodalmunk többnyire azt tanítja, hogy részeshatározóval jár (vö. Msn. XVI, 70 stb.). Ma azonban gyakran halljuk ilyen szerkezetben is: *A brigádnak a segítségére sietnek.* Sőt ilyenben is: *A brigád segítségére sietnek.* Látható, hogy ezekben a furcsa mondatokban a beszélő inkább birtokosjelzős szerkezetet érzett a mondat első felében. (Erről a formáról alább még lesz szó.) — Tudjuk azt is, hogy a nyelvújítás óta igen gyakran élünk a névutók *-i* képzős melléknévi származékaival: ma is pl. a háború *elleni* harcról, a munkának határidő *előtti* befejezéséről beszélünk. Az ilyen *elleni, előtti, utáni, iránti* stb. szó azonban szófaji szempontból kétarcú alakulás: egyfelől melléknévvé lett, de másfelől megtartotta névutó jellegét, tehát egyidőben két kategóriába is beletartozik. — Egy másik példa: »Nagyobb igaza *sohse* volt népnek«. Adynak ebben a mondatában a *sohse* a *volt* állítmánynak egyfelől tagadószava, másfelől időhatározója — azaz nyelvtani kategóriáink szerint szintén kettős funkciójú egység. — A kevert mondat szerkezetek nagy tömegéből is be kell majd mutatnunk néhány egyszerűbb, de jellegzetes típust. Ilyen pl.

a szó szerinti és a tartalom szerinti idézésnek az a kontaminációja, amelyre ECKHARDT SÁNDOR nemrég népmesékből is, régi jobbágylevelekből is idézett példát (Függő egyenes beszéd c. cikkében: MNy. XLVI, 147—50), s amely a mai művelt nyelvhasználatban sem ismeretlen jelenség.

Az ilyen szempontok mérték tartó alkalmazása tehát elősegítheti a helyes nyelvtani szemlélet kialakítását, elejét veheti a tudománytalan, erőszakos »vagy ez, vagy az« döntéseknek. Nem vitás azonban, hogy elsősorban mégiscsak a tipikus nyelvi jelenségekkel, az egyértelműen meghatározható, tiszta példákkal kell foglalkoznunk. Fő célunk a nyelvtani rendszernek megismertetése, nem pedig ennek — vegyes, homályos példák tömeges közbekeverése által való — elközlösítése. Jól tudom, hogy éppen a nyelvtantanítás föllendülése óta egyre többször kívánja a tanár is, tanítványa is, hogy a nyelvtankönyvből kiolvashassa a beszélt nyelv valamennyi ismertebb, de különleges alakulatának grammatikai meghatározását is; ez szóba került a nyelvtantanítási értekezleten is (Köznevelés 1953, 41). Az érdeklődés jogos és örvendetes, de ebben a könyvünkben csak egy bizonyos határig tudjuk kielégíteni.

Könyvünk terjedelme a mostani tervek szerint mintegy 25 ív lesz. Látnivaló, hogy ez amúgy is észszerű korlátot állít a ritkább jelenségek, kivételek tüzetes tárgyalása vagy a felosztásoknak tudományosan igen hasznos elaprózása elé. Csak egy példát említek. A birtokosjelző *-nak, -nek* ragjának a használatára, ill. elhagyására GOMBOCZ tömör Syntaxisa (175) majdnem semmi szabályt sem közöl; SIMONYI (A jelzők m. 153 kk) viszont szinte végeláthatatlan szabálysort ismer. Nekünk itt is nagy megfontoltsággal és jó érzékkel kell majd kialakítanunk a helyes eljárást.

Különösen nagy gondot kell fordítanunk az ismeretközlésnek világos, de nem elemi fokhoz mért módszerére; fogalmazásunknak pedig az elvont dolgokat is szemléletessé, egyszerűen megfoghatóvá kell tennie — anélkül, hogy ezzel tudománytalaná válna.

Az idevágó kérdések közül csak egyet érintek most, azt is röviden: a műszókét. Elképzelhető, hogy egészen új tudományos kutatóirányról, felfogásról könnyebb szabatosan beszélnünk, ha friss: más értelemben, kapcsolatokban még el nem koptatott terminológiát alkalmazunk. Végre is minden öröklött műszó egyben egy kissé öröklött előítélet is. A nyelvben azonban ilyen szempontból sincsenek »robbanásszerű« átesapások, »stadiális« változások. Főleg népszerű könyvben volna nagy hiba, ha merőben új, érthetetlen és elriasztó szaknyelvvvel állnánk elő. Az említett, akadémiai orosz nyelvtan előszava szintén ilyen fölfogást vall. Hiszen a fogalmak világos meghatározása, a jelenségek szabatos leírása, a szemléltető példaanyag stb. a gyakorlatban úgyszólván eléggé megmutatja, mit fejezünk ki ma egy-egy régi műszóval. (Nagyjában ezt mondja pl. SIMONYI: A jelzők m. 3, 4. jegyz. is. Az iskolák sajátos szempontjait részletesen ismerteti KOVÁCSJÓZSEF: Köz-

nevelés 1953, 9—10). — Mindezzel nem azt mondom, hogy ne merjünk a terminológia terén is módjával újítani, ingadozókat megszüntetni stb. Valóban zavart kelthet pl., hogy ugyanazt a fogalmat az egyik tankönyv, szakcikk *szófaj*-nak, a másik *beszéd*-nek nevezi. — Máskor a szokásosabb műszó valóban fölöslegesen homályos a laikus előtt. Magam is tapasztaltam pl., hogy a *nyelvcsap* szó megtévesztette a tanítványaimat; az uvula t. i. a valóságban nem a nyelvnek, hanem az ínyvitorlának része. Az *ínycsap* szó, amely már szintén elő-előfordul nyelvtanainkban, éppen ezért szemléletesebb a *nyelvcsap*-nál; ajánlatosabb tehát ezt terjesztenünk. — Az ötletszerű egyéni kezdeményezésnek — ismétlem — én sem vagyok híve. 1938 táján a hivatalos tankönyvbírálat beleerőszakolta néhány iskolai nyelvtanunkba a *döntő kérdés, kiegészítő kérdés* formát, a természetes és közismert *eldöntendő*, ill. *kiegészítendő kérdés* helyett; oka, ill. célja aligha lehetett sok, de a javaslattevő maga mögött érezte a hivatalos tekintélyt. Mondanom sem kell, hogy a kezdeményezés hamarosan hamvába is halt. — Van olyan nyelvtani fogalmunk is, amelyre e pillanatban nincs megfelelő szavunk, ahol tehát éppen a világos megértés érdekében sürgősen meg kell alkotnunk az új szót. Tudjuk, hogy SIMONYI és egypár kortársa (*állítmányi*) *kiegészítő*-nek nevezte azt, amit ma *névszói állítmány*-nak, ill. az *igei-névszói állítmány névszói részé*-nek mondunk, pl. a *Tanárr* vagyok mondatnak *tanár* szavát. Általában ugyancsak *kiegészítő*-nek mondták az ilyen névszót akkor is, ha az igéje esetleg igenévi származékban: alanyként vagy bővítményként szerepelt a mondatban. Erre ma nincs megfelelő műszónk. Íme, néhány példa: (főnévi igenévi alannyal:) »Nem kell azért *panamista lenni*« (Móricz : Rok. 16) ; (főnévi igenévi tárgy mellett:) »De szeretnék *piros rózsá lenni*« (Népdal); »nem tud [a kisiparos] *olcsóbb lenni*« (Nagy I. : Nincs megállás 123); »A leány *kommunista* akar *maradni*« (Szabad Nép 1952. IX. 1.); (határozói igenév mellett:) *Tanárr* *maradván*, lassan ő is megszerette a nevelő munkát« (az élőbeszédből).

Mindezek a részletek persze csak a problémák néhány típusára utalhatnak, nem a végleges eldöntésükre. A Nyelvtudományi Bizottság különben nemrég részletesen foglalkozott a műszók kérdéseivel. Határozata értelmében az ügy nyelvész előadói a Közoktatásügyi Minisztérium közvetítésével összegyűjtik a nevelő kartársak gyakorlati tapasztalatait, kívánságait, s a nyelvtan megírásakor mindezekre szintén igyekezünk figyelemmel lenni.

4. Az eddig tárgyalt területeken nagyrészt inkább csak a nyelvtanunk szempontjából legalkalmasabb gyakorlati megoldást kerestük: az elvek maguk alig voltak vitásak. Nehezebb azonban ott is megtalálnunk a járható utat, ahol ma a magyar nyelvészek kisebb-nagyobb része nem lát tisztán, ill. egységesen; legfőként pedig néhány átfogó, elvitalkérdésben. A szerzői munkaközösség t. i. elég kicsi; de egyébként sem vállalkozhat arra, hogy egymaga egészen rövid idő alatt melleleg új, véglege

elméletet dolgozzon ki nemcsak a magyar nyelvtannak, hanem az általános nyelvtannak, sőt az általános nyelvtudománynak valamennyi vitás sarkkérdésére vonatkozólag. Márpedig az új elvi tisztázást a szegedi kongresszus határozott formában sürgette. MÓN ALADÁR — a tervbe vett leíró nyelvtan fontosságáról szólva — szintén ezt hangoztatta nemrég: »A megoldás első feltétele itt is az elvi kérdések tisztázása. Lehetetlen a leíró nyelvtan elkészítése addig, amíg például az sincs tisztázva, mi tartozik a nyelvtanba, mit értsünk mondat alatt, mi a nyelvtani formák szerepe a logikus gondolkodás szempontjából stb.« (i. h. 68—9; én ritkítottam: T. J.).

A tisztázást általában magam is nagyon időszerűnek tartom. Szovjet mintánk, az akadémiai orosz nyelvtan, könnyebben megtehetette, hogy ne annyira új tudományos elméletek kifejtését tekintse főcéljául, hanem inkább a kialakult rendszer és ismeretanyag gyakorlatias feldolgozásával törekedjék kielégíteni a korszerű szükségletet (l. az előszavát). Nálunk a kialakult rendszernek, az általában járatos ismeretanyagnak elvi alapjai váltak vitássá.

Munkánk legelső és legsürgősebb előfeltétele valóban az, hogy eldöntsük végre: mi is a nyelvtan anyaga, s hogyan tagolódik ez nagyobb részekre. Tisztázására előbb a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Tudományos Tanácsától, majd pedig a Nyelvtudományi Bizottságtól kértünk segítséget. Az utóbbi — külső szakértők bevonásával — 1953. április 7-ére ankétet szervezett, s ezen vitattuk meg a problémakört. A vita tisztázott ugyan néhány fontos részletet, de magát a főkérdést nem tudta kielégítő módon eldönteni. A tárgyalást tehát tovább kell folytatnunk, — s a munka szempontjából ma is tanácstalanok vagyunk. A döntésig eltelő idő így hasznos ugyan nyelvtudományunk egészének szempontjából — hiszen remélhetőleg az elvek tisztázásához vezet —, a nyelvtanírásban mégis jókora elmaradást okoz. (Sőt: máris okozott.)

5. Ha egy másik, főntebb említett fontos és hasznos elvi kérdést nézünk, t. i. a magyar nyelvtani formáknak a logikus gondolkodásban betöltött szerepét, ismét föl kell vetnünk a kidolgozás személyi és időbeli kereteinek dolgát is. Nem tudom u. i., hogy egyének vagy munkaközösségek hozzáfogtak-e már egyáltalában ennek a rendkívül nehéz kérdéscsoportnak részletes kifejtéséhez. Tegyük föl, hogy igen; akkor is először hosszabb időt számíthatunk az előkészítő és kutató munkára, s végül újból csak jól megszervezett, alapos, sokoldalú bírálat, vita és esetleg több kiegészítés után tisztázódhatnak az eredmények annyira, hogy most készülő, népszerűen tudományos leíró nyelvtanunk felhasználhassa őket. E téren t. i. folynak ugyan hasznos szovjet kutatások (vö. VINOGRADOV: A szovjet nyelvtudomány fejlődése I. V. Sztálin nyelvtudományi tanításának fényében, I. A dial. és tört. materializmus kérd. I. V. Sztálin nyelvtudományi munkájában c. gyűjteményes mű 66—67); eredményeiket azonban nyilván csak

fokozatosan ismerhetjük meg, s mindenképpen magunknak kell megvizsgálunk ebből a szempontból a magyar nyelvtani rendszer sajátosságait. Azután a kérdésnek különféle fontos ismeretelméleti, logikai, pszichológiai vonatkozásai is vannak, s így a munka kidolgozásához valóban sokoldalú tudományos együttműködésre volna szükség. Végső fokon tehát: ha ennek az anyagnak elméleti és gyakorlati kidolgozását a leíró nyelvtan előfeltételének tekintjük, akkor megfelelően meg kell szerveznünk a munkálatokat, s mindezt a határidő tekintetében is számba kell vennünk.

Azt tudjuk, hogy egypár idevágó problémával a maga módján — t. i. nyelvlelektani oldalról — a polgári nyelvtudomány is foglalkozott. A részletek közül pl. már eléggé tisztázódott, hogyan is alakultak ki a gondolkodás fejlődése során az elvontabb határozófajok nyelvtani kategóriái a helyhatározónak különféle típusaiból — de nem éppen ismeretelméleti, ill. logikai szempontból nézve a dolgot. (Irodalmát l. KLEMM: M. tört. mondatan 174.)

Egypár esetben azt is elég könnyű észrevennünk, hogyan érvényesül az öröklött nyelvtani szabályok gazdagodásában, tökéletesedésében a világos fogalomkapcsolásra, ill. az egyértelmű közlésre való törekvés mint a nyelvi fejlődés egyik (persze nem egyetlen) objektív törvényszerűsége. Csak két eléggé ismert példacsoportra utalok ennek igazolásául.

a) Ma, ha ragtalan-jeltelen melléknév, számnév vagy más ilyenféle névszó közvetlenül egy főnévi értelmű szó előtt van, akkor általában jelzőnek fogjuk fel; pl. a *kék* melléknévet vagy az *olyan* névmást a *ruhája* szó előtt: *kék ruhája*, *olyan ruhája*. Ha ellenben állítmányi funkciót akarunk vele kifejezni, akkor vagy más szórendet alkalmazunk, így: *Ruhája kék*. *Ruhája olyan*; vagy pedig határozott névelővel választjuk el a mondatszakaszokat: *Kék a ruhája*. *Olyan a ruhája*. Ugyancsak a névelővel választjuk el a más mondatrészül használt melléknév, számnév stb. szakaszát, ha enélkül tévesen jelzőnek látszana. Nem szoktunk így beszélni: *Egy | íróasztalomon maradt. Jó | Péteré!* (Értsd: Péter munkája.) Helyesen vagy más szórendet használunk, vagy határozott névelőt: *Egy az íróasztalom maradt. Jó a Péteré!* (Vö. SIMONYI: A jelzők m. 77 stb.).

A nyelvnek pusztán zenei eszközeivel tehát ma alig-alig szoktuk megkülönböztetni az említett mondattani egységeket, bár egy-egy példát idézhetnénk éppen erre is: *Ez | éltetőd* (Vörösmarty: Szózat); [Kosztolányinak] *szabatos | rímje*, *asszonánca* (Horváth: R. m. verstan 173); stb. S ez természetes is; az effajta mondat szerkesztés u. i. csak akkor lehet alkalmas az egyértelmű közlésre, ha élő szóban alkalmazzák, ha fülünk világosan megfoghatja a beszéd szünet szakasz elhatároló funkcióját. Írásbeli érintkezésben azonban nem jó forma az ilyen mondatfűzés, mert a mondat-

szakaszok határára semmi sem figyelmezteti az olvasót. Persze régen, amíg határozott névelő nem volt a nyelvünkben, csakis zenei tagolás — vagy a szórend — segíthetett a tárgyalt mondatrészi funkciók szemléltető megkülönböztetésében; az első (a zenei) eszköznek részletes vizsgálatára pedig ilyen távoli utókorban alig van módunk. Egy-két példa a ma szokatlan, nehézkes-homályos szerkezet igazolására a régi nyelvből: Ennec *minewe* (= mi a neve, quomodo est nomen huic, Rothenburgi J. glosszái); E-paztoroknac zamabol volt Amos, *tudatlan bēzeddēl de tēllēs tudomānial* (= imperitus sermone, sed plenus prudentiae, Bécsi k. 214; a *tudatlan* és a *teljes* persze itt inkább értelmező, mint állítmány, de a kettő közt nincs éles határ); o diLerēteuēl *tēllēs föld* (= plena est terra, uo. 265); Eluēzet *scent földrol* (= periit sanctus de terra, uo. 255; a *szent* tehát alanya a mondatnak);¹ *Beteges lelkem* ismét énnekem (Balassi: Bebek Judit nevére); *Arany színű haja*, | Mint egy gyöngy az foga (uó: Bécsi Zsuzsannáról . . .). Szórendünk bizonyára régóta alkalmas arra, hogy segítségével kizárjuk a jelzős szerkezetnek való félreértés lehetőségét; de hogy a következő formákat csak ez a törekvés magyarázza-e, azt igazán nem tudom: *igen zép & ozcaual ékēs* (= decora facie, Bécsi k. 51); Te archul tel'les zep pyros valal | tekintetemben *embereknél kedwēb—bezededben ekes karodban erpēs* stb. (László-himnusz).

A névelőnek főntebb érintett »szakasz elhatároló« szerepét ugyancsak nehéz elkülönítenünk régi adatainkban az egyéb funkcióitól; hiszen eredete szerint más szerepe volt a határozott névelőnek. Már korán jelentkeznek ugyan a ma is élő szerkezetek, de nagy bizonyító erőt nem tulajdoníthatunk nekik: Ez *oz ýften* (KT.); Mellic *affigas wt budara?* = Melyik az igaz út Budára; Rothenburgi J.); Ez a Noemi (= Haec est illa Noemi, Bécsi k. 3; vö. SIMONYI: A jelzők m. 73). Még az is inkább csak jellemző, mint szabályos jelenség, ha Balassinak egyetlen versszakában a *szerelem* főnév kétszer névelő nélkül fordul elő (*szerellemmel* egy ő; *szerelem* mely édes), ellenben egyszer, s éppen a tárgyalt szerkezetben, névelővel: *Kegyēs a szerelem* (ÖM. I, 100; vö. Balassinak főntebb idézett soraival). — Hogy általában valóban a névelő kialakulásával keletkező lehetőségnek a szintaktikai alakokban való felhasználását is kell a jelzett fejlődésben látnunk, s nem csupán egyszerű analógiás terjedést, azt a birtokos személyragos alakok használata kétségtelesen igazolja. Petőfiék korában t. i. nem névszói állítmány után állva, a személyragos főnév még mindig inkább névelőtlenül járta: *Hazádnak* rendületlenül | Légy híve, ó magyar (Vörösmarty: Szózat); *S képzetem hegyvölgyedet* nem járja (Petőfi: Az Alföld); *Süvegemen nemzetiszín rózsá* (Arany: Nemzetőr-dal); Nem kérdik ott *apját, anyját* (uó: Eldorádó); *Dalunk* is már egyre fárad (Vajda: A virrasztók) stb. Ellenben névszói állítmány után — vagy másként, de jelzős szerkezetnek félreérthető mondatfűzésben — viszonylag következe-

¹ Az utolsó három adat Imre Samu kurtársam kéziratos cikkéből való.

tesen ott a névelő a birtokos személyragos főnév előtt: Boglyas *a fejed* (Vörösmarty: Az unalomhoz); Ómáspej *a nyergős lovam*, nem vöttem (Petőfi: Hirös város az aafödön Kecskemét); Pózna végén abroncs *a cégére* (uő: Kutya-kaparó); Bem *a vezérünk* (uő: Az erd. hadsereg); Mint komor bikáé, olyan *a járása* (Arany: Toldi I.); Piros *a | Pecsétje; | Finom a hajtása* (uő: Mátyás anyja); ez *a kenyérünk* (Vajda: A virrasztók); stb.

b) Az egyértelmű »nyelvi burok« kifejlődése — mint tendencia — helyenkint elég jól kitűnik a birtokosjelző ragjának a használatára vonatkozó nyelvtani szabályok fejlődésében is.

A birtokosjelzőnek a közfelfogás szerint eredetileg nem volt ragja nyelvünkben; a középmagyarban azonban már sokkal általánosabb volt a *-nak, -nek* ragos jelző, mint manapság, s azóta már általában csak ritkul a raghasználat. Íróink pl. kb. másfélszázada — a jó hangzásra és a nyelvi takarékosagra hivatkozva — tudatosan is kerülnek. KAZINCZY szavaival: »a' magyar a' nyelv geniusa szerént el szokta hagyni a' rövidség' s könnység' okáért« (Lev. IV, 317—8; én ritkíttattam: T. J.), s kivált »folyó beszédben... nem igen van helye a *nek*-kel való élésnek. *Londonnak kőfalai* állhat ugyan valamely panegyrica beszédben, de ki szól így barátja előtt« (uo. II, 440; vö. MOLECZ: A nyelvújítás korának nyelvészépítő törekvései II, 11). SZVORÉNYI szerint meg éppen »a' nyelvtanilag megállapított szóviszonyok'... szabálytalansága«, »midőn a' sajátító *nak, nek* felesleg jó elé«; pl.: »te gonoszok-*nak* gonosza« (i. m. 110—112). Ő is csak azt ismeri el, hogy néha »hangzatosság' kedvéért a' birtokos szóhoz: *nak nek* sajátító járul«, pl. Vörösmartyban: vihar-*nak* éjjelén (219).

Van azonban ennek a ragtalaná válásnak olyan szabályos korlátja is, amely a főnti objektív törvényszerűség érvényesülését jelzi. Igaz t. i., hogy az olyan névszót, amely ragtalanul sem érthető egy pillanatra sem más mondatrésznek emiatt, ma is inkább jelöletlen birtokosjelzőként alkalmazzuk; pl.: a *béke hívei* vagyunk (Csillag 1952, 645). Ha ellenben — mondjuk — egyesszámú melléknevet vagy számnevet használnánk így a birtokszó előtt, akkor a hallgató — s még inkább az olvasó — először egy másodpercre meghökkenne, s csak azután, némi gondolkodás után értené meg. Pl.: Két csatornáról szól a következő két írás. Az *egyik* szerzője... a Volga—Don csatorna... építkezéséről ír (Új Hang 1952/4, 45; értsd: az *egyiknek* a szerzője); együttlétük nem tűri egy *harmadik* jelenlétét (Déry: Fel. I, 277; értsd: egy *harmadiknak* a jelenlétét); kavargott előtte, mint a *szédülő* szeme előtt a mélység (Csillag 1952, 931; értsd: a *szédülőnek* a szeme előtt); a nyomorúságból kiszabadulni csak az *egész* segítségével lehet (Nagy I.: Nincs megállás 97; értsd: az *egésznek* a segítségével); stb. Sajnos, effajta »ragiszonyból« származó homályt gyakran okoznak ideológiai szövegekben is a fölületes fordítók, a »létező« megsemmisítéséről, az »új« fölépítéséről stb. szólva.

Persze a társadalom gondolkodásának a fejlődése lehetővé teszi, hogy kisebb-nagyobb fogalomkapcsolatokat (szó- és mondatstruktúrákat) újabban már egységként kezeljünk gondolkodásunkban (ill. mondatstruktúráinkban), s ezt ismét objektív törvénynek tekinthetjük. Ezért valóban úgy látom, hogy ma már általában gyorsan és egyértelműen fogunk föl olyan — nem túlságosan bonyolult — ragtalan birtokosjelzős szerkezeteket is, amelyekben pl. mellékhangsúlyos jelző vagy egyszerűbb határozó előzi meg a tulajdonképpeni birtokszót, amelyeket tehát SIMONYIÉK még csak ragosan tudtak jónak mondani. Pl: az *élet* egyre mélyebb *erdejében* (Juhász Gy.: Anna örök); a *parasztasszonyok* egy *része* még fogékony [erre] (Csillag 1952, 359); a *délután* fullasztó, ólomnál súlyosabb *heve* (uo. 915); stb. Az öröklött nyelvtani szabályok ide még mindenhová ragot kívánnának; vagy azzal a megokolással, hogy a birtok új mondatstruktúrába tartozik, vagy azzal, hogy a jelzőt a birtokszótól »egyszerű tulajdonság- vagy számjelzőn kívül más mondatrészt« választja el (ami persze körülbelül ugyanazt jelenti). Csakhogy ha ez a szabály még érvényes volna, akkor egy vagy két igen képzett, szigorú nyelvművelőnkön kívül az utolsó félszáz évben már szinte mindenki hibásan fogalmazott volna magyarul; ennyire gyakran t. i. valóban nem szoktunk élni a *-nak*, *-nek* raggal.

Azt azonban határozottan rosszallom, hogy az oktalan »ragiszony« terjedését egyes kiadóink, lektoraink elnézik, sőt néha erősítik is. Ez t. i. nemcsak ott zavarja a nyelv világos közlő funkcióját, ahol — mint láttuk — ragtalan-jeltelen melléknévnek (számnévnek, névmásnak) birtokosjelzői használatára vezetett (pl.: az *egyik* szerzője). Még helytelenebb, hogy a részes-határozónak meg a vele félig-meddig összefolyó birtokosjelzőnek a ragját is el-elnyelik egyesek. Pl.: Elhatározta, hogy *Vanyák[nak]* segítségére siet (Szabad Nép 1952. IX. 2.); Ma az *egyik[nek]*, holnap a *másik[nak]* otthonát építik fel (uo. 1952. IX. 22.); [Ez] minden... háborúellenes *harcos[nak]* szállóigéjévé vált (Erpenbeck—Hollósi: W. Pieck 34); [ezt] a fehérgárdista *bandák[nak]* tudomására hozta (u. o. 69); Találd meg *mindenki[nek]* a megfelelő hüvelykszorítóját (Csillag, 1952, 358); [A szovjet nyelvészek] a való történeti *körülmények[nek]* megfelelően mérlegelik ezt a kérdést is (Nyr. LXXVI, 458); stb. Megjegyzem: ilyen adataim szórványosan már a múlt századból is vannak.

Mindennek a t a n u l s á g á t így foglalnám össze: a nyelvtani szabályoknak a logikus gondolkodással, ill. ennek fejlődésével való összefüggése tehát általános nyelvészeti szempontból rendkívül nehéz, csak lassan, tervszerű kollektív munkával megvilágítható problémakör. A magyar nyelvtani rendszer apróbb részleteiben talán kisebb arányú munkával is kidolgozhatunk egy-egy tanulságos pontot, de ez éppen azért nem is annyira elvi, mint inkább csak gyakorlati szempontból lesz tanulságos.

6. Most azt szeretném egész röviden igazolni, hogy még ahol frissen közzétett, elvi jellegű hazai tanulmányokat idézhetünk, ott se mindig tekinthető a feldolgozott kérdés annyira tisztázottnak, hogy az eredményeket nyelvtanunk szempontjából végleges, szilárd alapul vehessük. Előrebocsátom, hogy én általános nyelvészeti kutatással nem foglalkoztam, s így inkább csak a problémák fölvetésére törekszem.

Láttuk föntebb, hogy MÓD ALADÁR a mondat helyes értelmezését, meghatározását is azok közé a fontos feladatok közé sorolta, amelyek szükségszerűen megelőzik a leíró nyelvtan kidolgozását. A minap jelent meg e tárgyban PAPP ISTVÁNNAK egy általános érdekű, nagy értekezése: »A mondat funkciója — Út a nyelvi valóság felé« címen (MNy. XLVIII, 89—102). Ebben világosan kiemeli a mondat grammatikai, logikai, ill. pszichológiai magyarázatának elégtelenségét, s ezután a nyelvnek kifejező¹, felhívó és ábrázoló funkcióját, azaz a bühleri gondolatokat hangsúlyozza. Jellemző mármost nyelvtudományunk lassú publikációs viszonyaira, hogy a jegyzet szerint a szerző ezt a munkáját még 1948-ban, tehát két évvel a sztálini tanítás megjelentése előtt készítette. Az olvasó tehát nem is nagyon tudhatja, hogy a szerző ma is fönntartja-e, ill. hogyan módosítaná az elméletét. Szerencsére közben, 1952 tavaszán megjelent PAPP ISTVÁNNAK egy jóval később írt, ilyen szempontból is többet mondó s éppen ezért még meggondolkoztabb tanulmánya, A mondat fogalmának tanítása címen (Nyr. LXXVI, 99—107). Ebben valóban már a sztálini tanítás szellemében igyekszik kifejteni a fönti elméletet. Eredményeit mégsem fogadhatjuk el mindenben megnyugtatónak. Pl. »nyelvi jel«-nek csak a hangot, a szót és a szószerkezetet nevezi, s szerinte ezek — de csakis ezek — »a nyelvnek a gondolkozással való szoros kapcsolatát mutatják — azt, hogy a nyelv a gondolat anyagi burka, s azt, hogy nyelv nélkül nincs gondolkozás (Sztálin). A mondat ezzel szemben, ill. ezen túl a nyelv társadalmi funkcióját valósítja meg.« A nyelvi jelnek és a mondatnak, ill. a nyelv gondolatkifejező és társadalmi (közlő) funkciójának ez a megokolhatatlan szembeállítás utóbb is megismétlődik. Bizonyos, hogy PAPP I. sem gondolta egészen úgy, hogy a mondat semmiképpen sem anyagi burka a gondolkozásnak, a hang meg minden szempontból az; sőt talán még azt sem, hogy a társadalmi (közlő) funkcióban a töle nyelvi jeleknek nevezett egységek (hang, szó, szószerkezet) egyáltalán nem vesznek részt. Szövege azonban — főleg az utóbbi pontban — így érthető; ezt pedig szerintem nem lehet egyenlővé tenni a sztálini elvekkel. — Mármost ugyancsak nemrégén vált ismeretessé nálunk A. SZ. CSIKOBAVÁNAK nagy és fontos értekezése: I. V. Sztálin tanítása a nyelvről, mint társadalmi jelenségről (NyIK. 1953/2, 275—306). Ebben

¹ Ezt a kifejező funkciót nem szabad összetévesztenünk azzal, amit a nyelvnek mint a gondolkodás anyagi burkának expresszív-kifejező funkciójául CSIKOVAVA alább idézendő művében a sztálini tanítás alapján megjelöl.

CSIKOBAVA éppen az említett kérdésekkel foglalkozik; a végén pedig — sajnos, már rövidebben — kitér BÜHLER elméletére is, s ezt határozottan helytelennek mondja.

Íme tehát, a mondat fogalmának a tisztázása végül is összekapcsolódott a legáltalánosabb elvi kérdésekkel, s bár ezeknek az eldöntése így itt is előfeltétele lett a tudományos nyelvtanírásnak, igen messze túlvezet közvetlen munkakörünkön, s ismét szükségessé teszi, hogy általános nyelvészeink hathatósan segítsenek a nyelvtaníróknak.

6. De gyakran a szorosan vett leíró nyelvtani részletek kérdéseik terén sem jutottunk el az egyértelmű tisztázásig; sőt egyes ellentéteket mintha semmiképp sem lehetne végleg megszüntetni. Csak egy — viszonylag fontos és több szempontból időszerű — példára szeretnék hivatkozni.

Az alany és az állítmány viszonyának helyes felfogása, a mondat két nagy részének helyes meghatározása bizonyosan alapja és feltétele minden további mondattani vizsgálódásnak; márpedig nyelvtaníróink néha ennek a két résznek az értelmezésében és elemzésében sem járnak el egyformán. Főképpen a múlt század dereka óta vannak viták, amióta BRASSAI SÁMUEL és GABELENTZ nyomán fölvetődött az ú. n. lélektani alany, ill. állítmány fogalma. Eredetileg — tudjuk — a logika nevezte *alany*-nak, ill. *állítmány*-nak az ítélet alapjául szolgáló tárgyképzetet, ill. az ezen megállapított tényképzetet; majd a nyelvta n is így kezdte megjelölni a mondatnak azt a két részét, mely a cselekvés, változás, létezés, tulajdonság stb. hordozóját, ill. az ezen megállapított cselekvést, változást, létezést, tulajdonságot stb. nevezi meg. Ez általában nem is okoz bajt, ha »a nyelvi alak adaequat kifejezése a logikai tartalomnak« (Gombocz: Syntaxis 46). A lélektani irány egyes hívei azonban a mondatnak az ismertebb tartalmú, hangsúlytalanabb részét (más műszóval: az »uralkodó képzet« kifejezését), ill. addig ismeretlen tartalmú, hangsúlyos részét (az »új képzet«, a tulajdonképpeni közlendő kifejezését) nevezték ugyanezekkel a terminusokkal *alany*-nak és *állítmány*-nak. (A kérdés történetére és bírálatára I. KLEMM: MNy. XLIV, 118—27 stb.) A magyar nyelvtani szakirodalomban szerencsére eléggé elszigetelődtek ennek az iránynak a képviselői; pl. KICSKA EMIL, aki szerint »a hangsúly nem a logikai vagy pszichológiai állítmány jele, hanem az állítmány jele« (A subj. és praed. a grammatikában 42). Szerencsére, hiszen egyébként az *Itt is kevesen vannak!* mondatban pl. az *itt is* részt kellene állítmánynak tekinteniünk, a *kevesen vannak* részt alanynak, s így a mondat szerkezeti összefüggéseinek vizsgálatában ad absurdum jutnánk. (Az említett szempont a magyarban mindamellett igen termékeny a szórend, a hangsúly, a hanglejtés stb. kutatásában.)

Van mármost egypár mondat típusunk, amelyben a nyelvtani (és az ezzel egybeeső logikai) alanyt és állítmányt igen-igen nehéz meghatározniunk;

t. i. mikor mindkettő főnév vagy főnévi értelemben használt más szó, s első pillantásra mindkettő egyformán betölthetné akár az alany, akár az állítmány szerepét. Pl.: *Az élmunkás a mintaképünk. A tied az.* Hasonló homály teszi kérdéssé az elemzést a megfelelő igei-névszói állítmányú egyszerű mondatban és — az állítmányi, ill. az alanyi mellékmondat megkülönböztetése szempontjából — az alárendelő összetett mondatban is. S ezen a ponton szórványosan régóta érvényesül egy olyan nyelvtani gyakorlat, amely látszólag mégis mindig gyorsan határozott »eredményre« vezet, játszva »meghatározza« a két főrészt. Csak az a baj, hogy ez szerintem rendesen a »lélektani« alanyt és állítmányt keresi ki, bár azt eleve azonosnak tekinti a nyelvtanilogikaival. Szerintem ez a megoldás elvileg elfogadhatatlan és megtévesztő, mert a nyelvtani elemzésbe éppen a leghomályosabb részletben olyan felfogást csúsztat be, amely a könnyen elemezhető mondat típusokban már helytelennek bizonyult. Ezért több lényeges ponton nem értek egyet KÁROLY SÁNDORNAK *Az állítmányi mellékmondatról* c., nemrég megjelent tanulmányával (MNY. XLVIII, 103—112): t. i. ott, ahol az elemzés homályainak a tisztázására föllevenít egy-egy ilyen régi eljárást.

Nézzünk meg közelebbről is egy-két ilyen, többé-kevésbé öröklődő gyakorlati tanácsot! KICSKA szerint »A hangsúly az egyetlen megkülönböztető jele az ítélet állítmányának« (i. m. 38), tehát a mondat állítmánya erről biztosan felismerhető. Ezzel azonban szerintem egyben tagadnánk azt a közismert tényt, hogy a magyarban az alany vagy valamelyik bővítmény is lehet főhangsúlyos. Szerintem bizony igaza volt SIMONYI-nak, sokat vitatott elemzésében: a *Magyarország legnagyobb tava a Balaton* mondatban normális hangsúlyozási viszonyok közt is, nemcsak főhangsúllyal, a *Magyarország legnagyobb tava* rész az állítmány, mert logikailag is ez a minősítés, a meghatározó jegy; s a *Balaton* ennek az alanya, hordozója, meghatározottja. Olyan ez, mint az effajta mondatok: *Nagy tó a B a l a t o n, de nem a t a t a i t ó!* Attól, hogy a *Balaton* szó itt hangsúlyos, még nem válik logikai-nyelvtani állítmánnyá.

Egy másik tanács így szól: »felismerhetők az állítmányok úgy is, ha kérdést szerkesztünk a mondathoz. Az effajta mondatokhoz szerkesztett kérdésben ugyanis mindig az alannal kérdezünk az állítmányra, s az állítmányt a kérdőnévmás helyettesíti: *Ki a mi szolgabíránk? . . . Mi a mi csillagunk?*« Szerintem ahhoz, hogy ezt a tanácsot helyesen alkalmazzuk, már előbb föl kellett ismernünk valahogy az alanyt: t. i. az alanyra viszont *ki, mi* kérdőszóval meg az állítmánnyal kell kérdezni, s így az előbbi tanács önmagában nem sokat ér. Én pl. a *Ki a mi szolgabíránk?* kérdésmódot általában éppen az alany, nem pedig az állítmány kikeresésére tartom jónak.

Egy szintén régi »tanács« szerint »A verbo-nominális mondatokban a létige szórendje a biztos eligazítónk az alany és az állítmány felismerésében. A létige ugyanis — FOGARASI szórendi törvénye értelmében — ezekben a mondatokban mindig az állítmányt követi«. Így Adynak »bárkinél *különb*

vagyok» mondatában — helyesen — a *különb vagyok*, de »*én vagyok a legkülönb*« mondatában — szerintem már helytelenül — az *én vagyok* részt kellene állítmánynak tekintenünk. A hiba — úgy gondolom — a kiindulásban van; hiszen az alany, ha főhangsúlyos, épp úgy a létige elé kerül ilyenkor is, mint más mondatokban, vagy mint a főhangsúlyos bővítmény — vagy mint az ilyen hangsúlyú állítmányi névszó.

Az állítmányi és az alanyi mellékmondat megkülönböztetésére sem helyes ez a régebbi szabály-féle: »A hangsúlyos az állítmányi mellékmondatra utal (pl. Az a baj . . . , Az a kár . . .); ha a főmondatban nem a mutatónévmás a leghangsúlyosabb, a főmondathoz alanyi mellékmondat tartozik.« Ez u. i. Kicskának főntebbi, pusztán »lélektani« elemzésre jó tételét érvényesíti a főmondat rámutató szavára. Szerintem logikai-nyelvtani elemzés szempontjából — és nekünk ez a reális alap — SZINNYEINEK voltigaza, nem hibáztatónak. Ebben a példájában: *Ez az ember volt az, aki minket elárult* nem alanyi, hanem állítmányi (az ő szavával: kiegészítő) mellékmondat van, noha hangsúlytalan a rámutató szava.

Valóban nem látom annak semmi gyakorlati értelmét, hogy »lélektani állítmányi mellékmondat«-nak nevezzük a következő példák alárendelt mondatát: *Az van az asztalon, amit odatettem. Ott van az asztalon, ahova tettem. Úgy van a ceruza, ahogy letettem.* (Vö. MNY. XLVIII, 109.) Ez csak megzavarhatja iskolai nyelvoktatásunkat. Az valóban igaz, hogy az idézett három példában hangsúlyos a rámutató szó; egyébként azonban a nyelv t a n i elemzés során az első mondatban (*Az van az asztalon, amit odatettem.*) alanyi, a másodikban (*Ott van az asztalon, ahova tettem.*) helyhatározó, a harmadikban pedig (*Úgy van a ceruza, ahogy letettem.*) állapothatározó mellékmondatot kell — és csakis ezt lehet — látnunk.

Szerintem — és természetesen sok ismert forrás szerint is — a leghelyesebben akkor tudjuk a homályos szerkezetű mondatokat elemezni, ha először is megvizsgáljuk a s z ö v e g ö s s z e f ü g g é s t és a b e s z é d h e l y z e t e t, s a nyelvnek közlő és ezzel együtt járó gondolat kifejező funkciójából indulunk ki. Más szóval meg kell néznünk, hogy mivel akartuk valakinek (valaminek) a minőségét, mivoltát meghatározni, s mi az, amit így — minősége, mivolta szerint — meg akartunk határozni. Ha arról van szó, hogy a jelenlévők közül kinek a töltőtolla igazán jó, akkor szerintem *A tied az.* — mondatban *a tied* alany, az *az* pedig állítmány: akár hangsúlyos, akár hangsúlytalan. Ha ellenben pl. azt néztük, hogy kié is az elől heverő töltőtoll, akkor *a tied* állítmány, az *az* pedig alanya a mondatnak. *Az élmunkás a mintaképünk.* Ez a kijelentés alighanem v a g y arra ad választ, hogy milyen szerepű köztünk az *élmunkás*; v a g y arra, hogy kire is illik *a mintaképünk* minősítés. Mindkét esetben az *élmunkás* szó az alany, *a mintaképünk* az állítmány. (Lehet persze, hogy egyszer-egyszer annyira azonos dolgokat tesz egyenlővé a mondat predikatív viszonya, vagy annyira megfoghatatlan a valóság alapja, hogy n e m t u d u n k

h a t á r o z o t t a n d ö n t e n i. De ez szerintem egyáltalán nem jelenti még a nyelvtani-logikai elemzés csődjét, s nem teszi jogossá egy helytelennek, ill. bizonytalanak ismert elv alkalmazását.)

Az idézett mondatszemléletnek velejárója különben egy másik álláspont is. Ha t. i. az *Én vagyok a legkülönb. A párttűtő te vagy.* — típusú mondatokban az *én* és a *te* szót nem alanynak, hanem az állítmány névszói részének tekintjük, akkor itt az alany és az állítmány egyezéseire is új rendszert kell kidolgoznunk. (KICSKA: i. m. 6–8 gondolt is erre!) Eszerint így valahogy festene az egyeztetés egyik »főszabálya«: ha a személynévmás a létege előtt van, akkor ezzel, azaz az állítmány névszói részével kongruál az állítmány igei része, nem pedig az alannyal. — Sz ez esetben a mondatban levő ragos igealak esetleg nem a hiányzó személynévmási alanyt pótolhatná, hanem a hiányzó személynévmási állítmányt? Adynak ebben a két mondatában; *Vagyatok: a Ma, vagyatok: a Holnap* — a *ti* értelmet épp úgy odaértjük a *vagyatok* igéhez, mint ebben a sorban: *Csák Máté földjén ti vagytok az Isten.* De az előbb tárgyalt helytelen felfogás szerint itt nyilván a *ti vagytok* volna az állítmány, tehát akkor amott se a személynévmási alany maradna el, hanem talán az állítmány névszói része? — Mindezt persze nem tekintem elsődleges érvnek a magam igaza mellett. Mint ahogy azt sem a velem szembenálló nézeté mellett, hogy az *Ő-e a vezető?* kérdésben a kérdőszócska én szerintem az alanyhoz járul, nem pedig az állítmányhoz.

A személynévmás — úgy gondolom — olyan ritkán fordul elő valódi állítmányul: más valakinek vagy valaminek a minősítéseként, meghatározójaként, hogy ezért nem kell elvetnünk az egyeztetésnek, a hiányzó alanyra rámutatásnak stb. eddigi szabályrendszerét.

Meg kell jegyeznem: nyugati nyelvtanokban gyakran találunk olyan »nyelvtani« elemzést, amelyet a magyarban nem alkalmaznánk. Az egyik pl. az alanyt így keresi ki: (Wer ist da?) *Ich bin es.* Az alany: *es*; az állítmány tehát ez volna: *ich bin.* (Wer ruft mich?) *Es ist der Herr.* Alanya *es*; eszerint az *ist der Herr* rész állítmány. (Was war das?) *Es war ein Pfiff.* Az állítmány itt is ez volna: *war ein Pfiff.* De ugyanez a mű másutt meg így jelöli meg az állítmányt: *Diese Jünglinge sind der Stolz ihrer Eltern. Meine Tochter ist der Trost meines Alters.* (HIPPEL—TIEFFENBACH—NAUMANN: Deutsche Sprachlehre, Berlin, 1928., 128, 130.) Megnehezíti a tájékozódást az is, hogy a különféle idegen nyelvekben más-más alaki kérdések (szórend, hangsúly, közbeszúrt mutató- vagy kötőszók stb.) bonyolítják a predikatív viszony magyar szempontjait.

Arra is utalnom kell, hogy egyes szovjet kutatók ma elvetik a logikai és a lélektani állítmánynak azt a megkülönböztetését, amelyből föntebb — a hazai szakmunkák alapján — kiindultam. Nem tudtam azonban megállapítani, hogy itt a szovjet logikai kutatásnak egységes, új eredményei tükröződnek-e,

vagy még le nem zárt, egyéni vizsgálódások. A VINOGRADOV szerkesztésében 1950-ben (oroszul) megjelent A mai orosz nyelv mondattani kérdései c. műben u. i. P. Sz. POPOV is foglalkozik az alany és az állítmány viszonyával — bár nem éppen a főntebb tárgyalt, vitás mondattípusok szempontjából. Ő különféle nyugati, orosz és szovjet művekkel vitatkozva, a mondatnak újságozó részét említi *logikai állítmány*, ismert részét pedig *logikai alany* néven; ő tehát a lélektani állítmány, alany műszót mellőzi, a fogalmat azonban nem. Hogy egy példáját is említsem: a váratlan csörömpölést megmagyarázó *A falióra zuhant le.* — mondatban a *falióra* szó szerinte *logikai állítmány*, a *zuhant le* rész pedig *logikai alany* (32); ezt az elemzést azonban POPOV nem tekinti azonosnak a mondatnyelvtani elemzésével.

8. Nyelvtanunk végleges kidolgozásáig természetesen számos ilyen többé-kevésbé szövevényes, nehéz kérdésben kell megnyugtató eredményt elérnünk, tehát — s ezt az eddig tárgyalt pontokra is értem — éppen úgy szükségünk van mások felfogásának megismerésére és megbírálására, mint a mi kialakuló nézeteink közzétételére és másoktól való megrostálására. Lehetetlen volna most minden fogósabb vitakérdést megemlítenem; hiszen az eddigiek tanúsága szerint a problémák valódi megmutatása mindig együttjár bizonyos részletek tüzetesebb elemzésével, az pedig fárasztó. Érdemes volna pl. sürgősen megnéznünk, mik a mondat szintagmák rendszerére, ill. egyes mondatrészekre alapított feldolgozásának az előnyei-hátrányai. Egyik egyetemi könyvatos nyelvtani jegyzetünk t. i. — részben új terminológiával és kategóriákkal — szigorúan szintagmákban tárgyalja a mondat fölépítését; ellenben az idei nyelvtantanítási konferencia az iskolai munkára vonatkozólag határozatban mondta ki: »az elemzésben...nem szószerkezeteket kerestünk, hanem egy-egy szóból álló mondatrészeket« (Köznevelés 1953, 65). Csak egész röviden jelzem: én a rövidebb, népszerű leíró nyelvtanban nem volnék a következetes szintagma-rendszer híve, de lehetőleg mindig meglátnám a mondat egészen belül valóban meglévő, kisebb-nagyobb szerves egységek szerepét.

Úgy gondolom: vitás kérdéseinkben előbb a PAIS DEZSŐ akadémikus irányításával dolgozó munkaközösség (BENKŐ LORÁND—KÁLMÁN BÉLA—LŐRINCZE LAJOS—TOMPA JÓZSEF) alakítaná ki a maga véleményét, aztán erre vonatkozólag a szükséghez mérten vagy külső szakértőknek, vagy a Nyelvtudományi Bizottságnak a bírálatát, döntését kérné.

9. Végül a készülő nyelvtan normatív jellegével szeretnék röviden foglalkozni. Hogy munkánknak ez a része művelődési forradalmunk mai szakaszában a művelt magyar nyelv egységének és helyes irányú fejlődésének szempontjából mennyire fontos, azt MÓD ALADÁRnak már többször idézett tanulmánya után fölösleges bizonygatnom.

Kiemelném azonban az egyes hangok és hangkapcsolatok képzésmódjára, a hangsúlyozásra, a hanglejtésre, a szünetekre s általában a nyelvünk zenei elemeire vonatkozó tanácsok fontosságát. BÁRCZI GÉZA már az 1951. év végén tartott nyelvművelő ankéten ezt hangoztatta: »immár megérett az idő arra, hogy a helyes magyar kiejtés normalizálásának kérdését felvessük . . . ha meg akarjuk teremteni a lehető teljes nyelvi egységet, nem szabad visszariadnunk a nehézségektől« (I. OK. II, 425). A VIHOGRADOV—ISZTRINA—BARHUDAROV szerkesztette akadémiai orosz nyelvtan példája pedig még határozottabban igazolja, hogy tovább már nem halaszthatjuk a szervezett munka megkezdését; hiszen a helyes ejtés szabályozása a épp olyan elmaradhatatlan része a normatív nyelvtannak, mint akár a helyes mondatszerkesztése. Márpedig korszerű nyelvművelésünknek e téren talán még több a pótolnivalója, mint egyéb területeken; s itt a munka — mint BÁRCZI i. h. rá is mutatott — különleges nehézségekkel jár. Erre való tekintettel is nagyon sajnálatos, hogy a jó magyar kiejtés versenyét több éven át nemcsak nem fejlesztettük, hanem még a régi arányokban sem tartottuk fenn. Ezeket t. i. újra meg újra fölvetődtek volna művelt kiejtésünknek különféle elvi és gyakorlati kérdései, s így legalább szempontjaink, tapasztalataink gyarapodtak volna. Attól tartok, hogy e téren — bármilyen sietve fogunk is most a mulasztások pótlásához — nyelvtanunk normatív részeinek az összeállításakor már csak viszonylag kevés kiforrott eredményre tudunk majd támaszkodni.

Másfél éve tartott előadásában ZSIRAI MIKLÓS arról a reményéről beszélt, hogy nyelvművelésünk újabb föllendülés előtt van (I. OK. II, 13—14). Ez részben meg is valósult azóta. De éppen a normatív nyelvtanban is hasznosítható nagyobb, korszerű szempontú tanulmányokban nem volt különösebben gazdag a termés, s az eddigi eredmények közzététele, megvitatása is lassú, akadozó. (Itt az egyetlen örvendetes kivétel LŐRINCZE LAJOS hasznos könyve, a Nyelv és élet c.) Ez ismét azt jelenti, hogy a nyelvtan szerkesztésekor kevés helyen kapunk egészen hathatós, kétségtelen értékű segítséget mai szakirodalmunktól; sok mindent kell majd hirtelenében tisztáznunk.

A helyes írási szabályzat átdolgozása — úgy látszik — lendületesen közeledik a befejezéshez; ez igen örvendetes és fontos dolog. Tudvalévő, hogy normatív nyelvtanunk ennek a népszerűsítését is tervbe vette — ha t. i. a terjedelem és a beosztás szempontjai a gyakorlatban majd ellene nem szólnak; de egyébként is sok téren szükségszerűen összefonódnak a kétféle munkának a céljai, szempontjai, anyagrészei.

III.

Az eddigiekben igyekeztem több szempontból megmutatni: hogyan próbáljuk a kijelölt irányban, a meglévő kereteknek és az előttünk álló nagy célnak gyakorlati egyeztetése által biztosítani a rövidebb, népszerűen tudo-

mányos leíró nyelvtan elkészítését. A nehézségeknek is több fontos típusát érintettem, mert hisz ezeknek helyes és gyors leküzdésétől függ az, ami mindannyiunknak legfőbb törekvése: hogy viszonylag rövid idő alatt mennél jobb munkát tudjunk alkotni, mennél hasznosabban segítsük vele népünk művelődését, további haladását.

Láttuk, hogy ha egészen új elvi alapon álló, mindenben korszerű tudományos munkát akarunk készíteni, akkor biztosítanunk kell az elvi kérdések nyilvános tisztázásának a föltételeit is — vagy pedig lényegében meg kellene elégednünk az eddig (pl.: 1953 májusáig) elért eredmények jó összefoglalásával. A nézetek gyors tisztázására, sajnos, folyóirataink ma kevésbé alkalmasak; az ankétek persze szintén időt igényelnek, s emellett ritkán hoznak közmelegnyugvást keltő »döntést«. Bizonyos általános kérdések megoldásához nemcsak nyelvtani szakembereknek, hanem általános nyelvészeknek, filozófusoknak stb. is munkába kellene állniuk. Magukban a nyelvtani és a nyelvművelő részletekben szintén számos nehéz, ma kellően még ki nem dolgozott pont van; ezeket is tisztáznunk kell egypár hónappal a nyers kézirat beadásának a határideje előttig. Az is kétségtelen végül, hogy a nyelvtan megírására kiszemelt munkaközösségnek időre, azaz más oldalon való tehermentesítésre is szüksége lesz, különben csak felőrlődhet a különféle sürgős feladatok malomkövei közt. Ha ellenben megkapja a szükséges elvi és gyakorlati segítséget, legjobb tudása szerint örömmel és gyorsan végezné el a rábízott megtisztelő és szép munkát.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BÁRCZI GÉZA:

Tompa József kartársunk rendkívül érdekes és alapos előadása a rendelkezésére álló, szükségszerűen szűkre szabott keretek ellenére oly gazdag bőségben tár föl problémákat és ajánl gyakorlati és elméleti megoldásokat, hogy a hozzászóló, kinek ideje még korlátozottabb, az előadás egészére semmiképpen sem terjedhet ki, de nem is könnyű kiválogatnia a sok érdekes és gondolatindító részlet közül azokat, melyekhez támogató vagy ellenkező, esetleg kiegészítő megjegyzéseket fűzőn. Megpróbálok tehát néhány olyan, ha nem is egészen találomra, de mégis önkényesen kiemelt ponthoz kapcsolódni, melyet különösen fontosnak érzek.

Mint minden tudománynak, a nyelvtudománynak is megvan a maga közvetlen kapcsolata az élettel, a nyelvtudomány eredményei hasznosíthatók és hasznosítandók a mindennapi gyakorlatban, a közösségi élet magasabbrendű szükségleteinek szolgálatában. Az alkalmazott nyelvtudomány különféle ágai, különösen a lexikográfia — mindennemű szótárkészítés, — a helyesírás, a nyelvművelés és az ezzel szorosan összefüggő stilsztika és normatív nyelvtan olyan területek, melyek gyakorlati fontossága kétségbevonhatatlan s melyek nem nélkülözhetik a nyelvtudomány tevékeny segítségét. Tompa kartársunk előadása a normatív nyelvtanról szól, de egész anyagával igen helyesen domborítja ki azt a tételt, hogy a normatív nyelvtan a haladó felfogás szerint nem lehet örökölt vagy éppen önkényes szabályok gyűjteménye, hanem a tudományos kutatás biztos eredményeire kell támaszkodnia.

Az előadó fölveti azt a kérdést, milyen mértékben kell ebben a normatív jellegű nyelvtanban a történeti szempontot érvényesíteni. A mai magyar nyelv nyelvtana a magyar irodalmi nyelv szerkezetében ma érvényben lévő szabályok rendszerezett összessége, s nem lehet elmúlt nyelvi formák, kapcsolatok erőszakolása. A nyelvtörténet feladata Sztálin meghatározása szerint (Marxizmus és nyelvtudomány 28) a nyelv fejlődése belső törvényszerűségeinek kutatása. A törvények maguk, ugyancsak Sztálin szerint, objektív folyamatok megformulzásai. Ám e folyamatok vetülete a mai nyelvi rendszer, annak minden ága-bogával, úgy ahogy az a magyarul beszélők közösségében él. A normatív nyelvtannak feladata kiválogatni azokat a szabályokat, amelyek az egyetemleges, az egész közösséget egybekapcsoló nyelvváltozatban, az irodalmi és az egységre törekvő magasabb igényű köznyelvben érvényesek és kívánatosak, mert a nyelv sokrétű társadalmi funkciójának teljesítését: a gondolatok hajlékony, változatos, szabatos, a tárgyhoz alkalmazkodó színezésű, adott esetben tehát művészi igényű kifejezését lehetővé teszik. Ámde minden rendszerezés a tények összefüggésének a föltüntetése. Az aktuális nyelvi tények között az összefüggés azonban, éppen mert a mai nyelvállapot történeti fejlődés eredménye, néha csak a múlt nyelvi történésének világánál érthető meg. Azért, noha nem nyelvtörténetet, hanem a magyar nyelv mai állapotára vonatkozó rendszerezést akarunk adni, néha nem nélkülözhetjük a történeti megvilágítást, mert ez a látszólagos anomáliákat, logikátlanságokat megmagyarázza, a szeszélyesen egymás mellett álló és látszólag egymástól érthetetlenül független jelenségekbe az összefüggést építi bele, tehát rendszerré alakítja őket.

Mindenesetre helyeselhető, hogy az előadó nem statikus nyelvtant óhajt adni, hanem szükségesnek ítéli éreztetni a leíró, sőt normatív nyelvtanban is, hogy a nyelv állandóan mozgásban, átalakulásban van. Különösen ügyes példát választott ennek az illusztrálására: valóban az átmeneti kategóriák nagyon alkalmasak arra, hogy a nyelv szakadatlan változó voltát, állandó levésben lételetét félreérthetetlenül bemutassák.

Meg kell azonban egy percre állnunk annál a kérdésnél, milyen mértékű legyen a nyelvtörténet felhasználása a szóbanforgó normatív nyelvtanban. S e pontban már nem tudok minden részletben egyetérteni az előadóval. Ő példának a szótöveket hozta fel, s e példa egyszermind fölveti a terminológia kérdését is. Tudományos szempontból sem tartom szerencsésnek, ha a leíró nyelvtani ugyanarra az összefüggésre más, főleg ha ellentmondó műszavakat használ, mint a nyelvtörténet. De még az iskolai nyelvtanban sem helyeselhető ez, egyrészt mert nem kívánatos, hogy az iskolának lényegében más tudományos műszókészlete legyen, mint magának a tudománynak (ez egyetlen tudomány területén sem szokásos), de másrészt azért sem, mert remélhető, hogy rövidesen valami nyelvtörténet-féle csak utat fog találni a középiskola anyagába is (a román középiskolákban folyt nyelvtörténet-tanítás igen szerencsés eredményeket hozott, s e példa megszívlelendő), s akkor már magában az iskolában ellentmondásba kerül önmagával a magyar nyelvtan. Egyetemi oktatásunkban, a tanárképzésben érthető okokból a középiskola igényeihez kell alkalmazkodni. Helyes-e mármost, ha egyetemi oktatásunkban a használt terminológia a történeti tényekkel, s ennek következtében a nyelv fejlődésének és változásainak belső törvényeivel szembehelyezkedik. Az eltérő — külön leíró és külön, ennek sokszor ellentmondó nyelvtörténeti terminológiából igen nagy zavar keletkeznék, amint hogy ilyenféle gyakorlatból már most is igen sok zavar származott, s ezt az oktatók csak nagy erőfeszítéssel tudják eloszlatni, de magában a leíró nyelvtanban is a rendszertelenségből fakadó megértetlenséget eredményezte a történetellenes terminológia, s ezt csak a történeti valóság alapos ismertetésével lehet megszüntetni. S ekkor mindig fölmerül a hallgatók részéről a vádló kérdés: ha így van a dolog, miért tanították nekünk hamisan, csak azért, hogy így nehezebb legyen megérteni? S mondhatom, hogyha egyébként maguk a kisebb terminológiai eltérések nem esnek is súlyosan a latba, & terminológiai *ellentmondások* a nyelvtudomány tekintélyének lejáratása irányában működnek, éppen az egyetemi ifjúság körében, akiktől pedig nyelvtudományunk jövője függ.

De lássuk a szótövek kérdését, az előadó példáját. Ha hangsúlyozzuk, hogy a nyelv történeti produktum, semmiesetre sem szabad olyasmit tanítanunk, ami történeti valótlan. Nem szabad tehát kötőhangzokról (vagy akár járulékhangzokról) beszélnünk. De teljesen fölösleges is így hamis fénybe állítani a tényeket. Hagyján, hogy tanításunk szerint a szó morfémákból áll, mégpedig többől, képzőből, ragból és átmeneti morfémákból, kötőhang azonban nem szerepel a szó szerkezeti elemei között; csináljunk tehát egy kötőhang-morfémát? — S miért történnék mindez? Csak azért, hogy ne kelljen azt mondanunk, a magyar szavak túlnyomó részének több tőváltozata van. Pedig ez egyszerű, világos, mégcsak nem is nyelvtörténet, és könnyen megérthető a nyelvtan elemeivel ismerkedő iskolásgyerek is. S még hozzá a tőváltozatok tanítása el sem kerülhető, hiszen a *ló* — *lovat*, *hamu* — *hamvas*, *hó* — *havaz*, *teher* — *terhes*, *pehely* — *pehelyet* és számos más szavunkkal kapcsolatban nem segít a kötőhang, csak kell tőváltozatokról beszélni, tehát a kötőhang

erőltetésével nem nyertünk semmit, behoztunk fölöslegesen egy új kategóriát s azonkívül esetleg, ha netán a tővéghangzót a formanshoz kapcsolnók, a tövek többalakúságát, melyet elkerülni nem lehet, bonyolítottuk a képzők, a jelek és a ragok többalakúságával, pl. a többes szám jele nem *-k*, hanem *-k* (pl. *gyűrűk*), *-ak* (pl. *falak*), *-ok* (pl. *dalok*), *-ök* (pl. *székék*), *-ök* (pl. *hősök*), *-ek* (pl. *kékek*) lesz. Tehát az egyszerűsítés ürügyével bonyolítottuk a dolgokat, s amellet történetileg valótlan tanítottunk.

A kötőhangzó ügyében az előadó nyitva hagyja a kérdést, állást foglal azonban a *fa* — *fát*, *kéz* — *kezet* tőváltakozás ügyében, és helyteleníti, hogy a *fa* — *fát* hangzórövidítőként, a *kéz* — *kezet* hangzónyújtóként szerepeljen leíró nyelvtanban. Szerinte fordítva, tehát a történeti igazsággal ellenkező módon kell tanítani ezt. Nem tudok vele egyetérteni. Ha a tövek tárgyalásakor eleve megtanítjuk, aminthogy meg kell tanítanunk, hogy a magyar szavaknak több tőváltozatuk lehet, és hogy a ragtalan alak nem magasabb rangú, nem alap, amelyhez a többi tőváltozat szükségszerűen viszonyítandó, hanem egy a többi között, az egész kérdés rendkívül egyszerűvé válik. Azt mondjuk, hogy a *fa* főnévnek két töve van: *fa* és *fá-*, s a kettő közül a *fá* az eredetibb ebből lett rövidüléssel a *fa*, tehát ez a tőhangzórövidítő. Azt hiszem, ez nem nehezíti meg a megértést, a nyelvtörténeti »fejtegetés« sem haladta meg azt a mértéket, melyet az előadó maga a jelzővel kapcsolatban szükségesnek tart. (A jelző esetében ajánlott történeti megjegyzést egyáltalában nem helytelenítem, noha ez nem világít meg seminő, másként érthetetlennek látszó mai nyelvi tényt, tehát nem *okvetlenül* szükséges.) Hasonlóképp mondhatom, hogy a *kéz* szónak több töve van, s ezek közül a rövidmagánhangzós az eredeti, itt tehát a nyelvtörténet során nyúlás történt, s ezért ezeket hangzónyújtóknak nevezzük. Azt hiszem, ezt a kilencéves kisgyerek is megérti, és amellet ennek alapján könnyen eszmél rá, hogy a nyelv történeti produktum, változik, s változásainak eredménye a mai magyar nyelv, hogy a nyelvtani »rendellenességek« történeti folyamatok eredményei. Mindenesetre e tényeket könnyebben fogja tudni követni, mint az átmeneti kategóriáknak különben szükséges, de sokkal nehezebb, elvontabb gondolkodást igénylő fejtegetéseit. — Némi-képpen másként áll a *bokor* — *bokrot*, *álm* — *álmot* típusúakkal. Ezeket valóban a leíró nyelvtanban egybe lehet fogni, noha történeti szempontból külön szoktuk őket választani, mert a bennük lepergett folyamatok ideje és körülményei különböznek, s a mai eredmények nem egészen azonos úton jöttek létre. E folyamatok fejtegetése azonban valóban inkább csak a történeti nyelvtanba való, s minthogy elég bonyolultak, sok esetben el sem dönthető, hogy egy egy szó melyik csoporthoz tartozik, tehát a leíró nyelvtant csak ráakasztott koloncként terhelné meg. Közös nevük és együttes tárgyalásuk miatt nem is érhet történetihamisítás vádjá, mert az *almu*, *alm* alakok, melyekből az egyik csoport fejlődése kiindul, éppúgy hangkivetéssel keletkeztek **alumu*-félék helyett — csak régebben és más körülmények között —, mint a másik csoport magánhangzótlán alakjai. A két típus között tehát történetileg van annyi rokonság, hogy elnagyoltabb, leíró tárgyalásban közös név alá foglalhassuk őket.

Az előadó hangsúlyozza, hogy a nyelvtan körül előbb az elvi kérdések hosszú sora tisztázandó. Teljesen egyetértek vele abban, hogy e kérdések tisztázására törekednünk kell, hiszen ez tudományunk egyik célja. Ám az a körülmény, hogy ezek az elvi kérdések tudományos problémák, egyben fölhívja a figyelmet arra, hogy rövides tisztázásuk semmiképpen sem remélhető.

Tudományos kérdésekben a nézetek gyakran eltérnek, s a nézetek között szótöbbséggel dönteni (pl. egy ankét keretében) nem lehet. Ezt minden szakember csak naív elképzelésnek minősítheti. A tudományos problémák egy része, így éppen a nyelvtannal kapcsolatos nem egy kérdés, évszázadok óta nyitva van, s amelyek megoldásra találnak, azoknak a megoldása is ritkán tekinthető véglegesnek. Azt hiszem tehát, hiú remény azt várni, hogy a nyelvtan égető kérdései rövidesen megoldódjanak, mielőtt a nyelvtan szerkesztése megindulna, s arra gondolni sem szabad, hogy a nyelvtan megjelenése addig odázódjék, míg e kérdések nyugvópontra juthatnak. Ez a görög kalendák igen távoli időpontjára tolná ki a nyelvtant. Mindenesetre helyes, hogy a nyelvtan szerkesztő bizottsága ilyen világosan látja a problematikusságot: ez ítéleteiben óvatosságra inti, a helyesebb út keresésére sarkallja. Nem szabad azonban, hogy e fölismerés ösztönző tényező helyett bénító legyen. A készülő leíró nyelvtan munkaközössége a saját föladata szempontjából döntsön, ahogy legjobbnak tudja, a vitás kérdésekben, hagyjon esetleg nyitva másokat, és ne féljen attól, hogy a könyv megjelenése után ellenvélemények állnak elő, esetleg élesebb kritika is hangzik majd el. Ilyen ellenvélemények bizonyára lesznek, sőt az is lehet, hogy egyben-másban közelebb fognak járni az igazsághoz, mint maga a nyelvtan, a nyelvtanszerkesztők munkásságának ez a nekilendülő harsa maga is szép eredménye lesz: a vita konkrétebb alapokon, nagyobb méretekben és a kívánatosabb írásbeli formában fog föllobbanni, nem pedig szűkebb körű szóbeli ankétek hamvába halni, melyekből, ha minden épkézláb szakembert bevonunk is, kimarad az utókor, s melyek ha hetekig húzódnának is el, mégis szűk időbeli korlátok között szorongnának. A megoldásokat keresni kell, a nyelvtan munkaközössége, mely a legtöbb idevágó nyelvi anyaggal fog rendelkezni, mégpedig főleg nem a kisebb, normatív, hanem a tudományos, nagy leíró nyelvtan későbbi munkálatai során a leghivatottabb lesz erre a keresésre, bár a problémák sokunkat, mindnyájunkat érdekelnek, de hogy rövidesen meg is oldjuk őket, és főleg helyesen oldjuk meg, ezt remélni túlságosan merész dolog. A nyelvtan munkálatai e keresés alatt is folyjanak, aminthogy a vita a nyelvtan megjelenése után is folyni fog, gazdagabb anyagon, kecsgetetőbb eredménnyel. Ne akarjunk okvetlen véglegest adni, hiszen a végleges a tudományban ritka dolog, s a normatív leíró nyelvtan is a tudomány szoros függvénye. Tökéletességre törekedni kell, de az elérhető és főleg a rövidesen elérhető tökéletesség viszonylagos.

A nyelvtantól fölvetett nehéz problémák közül alaposan tárgyalja az előadó az alany és az állítmány viszonyát. Tüzetes, igen okos fejtegetése ellenére meg kell vallanom, hogy egyes nominális állítmányú mondatokban ezt az igen egyszerűnek látszó kérdést nem látom megoldottnak, sőt nem is egyhamar megoldhatóknak. Nem segít az sem, ha az előadóval, — különben igen helyesen — kiküszöböljük a lélektani alany és állítmány nem nyelvtanba való fogalmát. Az előadó is jól látja, hogy egyszer-egyszer annyira azonos dolgokat tesz egyenlővé a mondat predikatív viszonya, vagy annyira megfoghatatlan a valóságalapja, hogy nem dönthetjük el, melyik az alany, melyik az állítmány. Ez bizony, még ha kivételes határeset is, komoly megpróbáltatás a rendszerező számára. De talán nem is olyan egészen kivételes ez az eset. Nem egy olyan nominális mondat típus van, melyben ez a kérdés egységes elvek szerint, megnyugtatóan nem dönthető el. Az előadó igen szellemesen próbálja ezt a kérdést megoldani, *Az élmunkás a mintaképünk* mondat példájával világitva meg felfogását. Hogy e kettős értelmű mondatban mindkét esetben

az *élmunkás* az alany, azt az előadó, mondhatnám virtuóz módon bizonyítja, de bizonyítása mégsem egészen meggyőző, s ha más oldalról nyúlunk a dologhoz az ellenkező felfogás szintén valószínűsíthető. Alig lehet kétséges, hogy ebben a mondatban: *Vezérszó: ildom, az ildom az állítmány.* Nem látok semmi okot arra, hogy a két szó viszonya fölboruljon, ha így módosítom a mondatot: *Vezérelvünk az ildom,* noha itt már lehetne azt mondani, hogy a kérdés az: milyen szerepet kap számunkra az *ildom*, ám ez stíláriis ügyeskedés, hiszen akkor a régi nóta mondatában, melyben a bojtár megállapítja, hogy *fizetése 10 forint 20 krajcár*, azt kellene mondanom, hogy a *10 forint 20 krajcár* a bojtár számára olyan szerepet kap, hogy a fizetésévé válik, azaz alany. Ám ha *Vezérelvünk az ildom* mondatban még mindig *ildom* az állítmány, akkor a *Mintaképünk az élmunkás* mondatban az *élmunkás* szónak jut ez a szerep, s ez aligha változik meg azzal, ha a sorrendet megfordítom: *Az élmunkás (hangsúlyos!) a mintaképünk.*

Egyelőre tehát úgy áll az eset, hogy az alanynak és az állítmánynak, ezeknek az elemi fogalmaknak teljesen kielégítő, minden egyes esetre habozás nélkül alkalmazható meghatározása, de akárcsak kifejtése, magyarázata nincs. Egy normatív nyelvtenban ez talán nem is lényeges, viszonylag ritkább határesetek, melyek bonyolult tárgyalást igényelnének, ebben olykor mellőzhetők is, legfeljebb megemlíthető, hogy ilyenek is vannak. A tudományos nyelvtenban azonban szembe kell majd néznie ezzel a kérdéssel, vagy döntést kell keresnie, vagy megvallania, hogy a probléma egyelőre eldönthetetlen.

E példák egyszersmind rámutatnak a nyelvtani rendszerezés egy általános jelenségére. Tudjuk, hogy alak és funkció minden nyelvi elemben elválaszthatatlan, ám az alak könnyen megfogható és elhatárolható, a funkciók egymásba olvadó árnyalatai szinte végtelenek. Ezt különben mindenki érezhetette, aki valaha pl. határozóinkat funkció szempontjából próbálta osztályozni, s nem tudom kívánatos-e, valóban áttekinthető-e az osztályozásnak olyan túlhajtása, ahová Damourette és Pichon jutottak. Az alak tehát szilárd talaj. S ha az alany-állítmány kérdésre alkalmazzuk ezt az állítást, világos, hogy az igei állítmány megállapítása körül nincs hiba (föltéve, ha kiküszöböljük a lélektani állítmányt, ami mindent fölborít), ellenben ingataggá válik a talaj a nominális mondat esetében, éppen mert itt alaki megkülönböztetés nem áll rendelkezésünkre. A hangsúlyt nem tekinthetjük ilyennek, mert a kiemelés nem szükségszerűen a grammatikai állítmány ismerve. A nominális állítmány is könnyebben határolható el, ha a mondatot verbonominálissá alakítjuk át, mint ezt már sokan ajánlották. A fenti mondat más értelmezést kap így: *Az élmunkás mintaképünk lesz — Mintaképünk az élmunkás lesz.* Hogy a kérdést, az alany és az állítmány biztos megkülönböztetését mégis eldöntetlennek kell mondanunk, annak kettős magyarázata van: egyrészt a verbonominális állítmány nominális része nem mindig különböztethető meg az alanytól éppen alaki kitevő hiányában, másrészt itt letérve a formális alapról, veszedelmesen közelítünk a lélektani alany-állítmányhoz, lemondva az alany és az állítmány személybeli egyezésének szabályáról — *Te vagy a legkülönb* mondatban a *Te vagy*-ot tekintve állítmánynak és a *különb*-et alanynak — azaz aláaknázának a mégis csak legszilárdabb alaki alapot. Ám alaki megkülönböztetés hiánya esetében, ami gyakori, hiszen minden alak multifunkcionális, a további elhatárolásokat tehát mégis a funkciók alapján kell megkísérelnünk. S ez minden nehézség forrása. A funkción alapuló kategorizálás nehézségeiről igen sokat lehetne mondani, de nem akarok a hallgatóság türelmével visszaélni.

Az ilyen alapvető fogalmak körül lépten-nyomon fölbukkanó nehézségek, melyeket sem KÁROLY SÁNDORNak különben nagyon érdekes fejtegetései (MNy. XLVIII, 103), sem TOMPA kartársunknak józan és alaposan átgondolt előadása nem tudnak eloszlatni, mutatnak rá arra, hogy mennyire nem könnyű az ú. n. elvi kérdések tisztázása, s mennyire nem tehetjük függővé egy normatív nyelvtan megjelenését ilyen problémák előzetes eldöntésétől.

*

Néhány szót még egy igen fontos kérdéshez. Nagy örömömmre szolgált, hogy az előadó is hirdeti a magyar kiejtés normalizálásnak szükségességét. Régóta hangoztatom minden alkalommal ezt a feladatot, úgy látszik, szinte vesszőparipámmá lett. De ismét szót emelek annak az érdekében, hogy térjünk immár a megvalósítás útjára. Ismeretes, hogy a Magyar Nyelvatlasz munkaközösségében műhelyfogásként megindult végre, bár akadozva, egy szerény kezdeményezés. T. i. a hangjelölés egyöntetűségének biztosítására a mellékjeltelen alapbetűk pontos színezésű hangmegfelelőjét grammofonlemezre rögzítették, s ehhez a házi szükségletre megállapított normához mérik a nyelvjárásokban észlelt hangokat. E normák természetesen nem tarthatnak igényt szabályá emelésre, de talán a kikristályosodást megindíthatják. A normatív nyelvtantól függetlenül eljött az ideje annak, hogy megkezdődjék előbb nagyszámú grammofonfelvételben országszerte az anyag gyűjtése, s aztán ennek alapján állapítsuk majd meg azokat a határokat, melyek között egy-egy hang vagy hangkapcsolat kiejtése helyesnek, irodalminak tekinthető, és rögzítsük a magyar hangsúlyozás és hanglejtés pontos szabályait.

Az egyetemi kiejtésversenyeket én is fontosaknak ítélem, szünetelésüket igen fájlalom, noha ezek a kérdés megoldására csak közvetve segítenének azzal, hogy ráirányítanak az ifjúság figyelmét az egységes, szép magyar kiejtés fontosságára, másrészt megfigyelésre alkalmas jó anyagot vetnének föl. Meg kell azonban jegyezni, hogy a régi kiejtésversenyeknek volt egy alapvető hibájuk, mégpedig az, hogy bármely nyelvjárási kiejtést helyesnek fogadtak el, sőt hallgatagon az irodalmi jellegű ejtés rovására bizonyos előnyben részesítettek, tehát szinte a fejlődéssel ellenkező irányban működtek, a kiejtés egységesítése helyett az eltérő, irodalmin kívüli kiejtéseket szentesítették, tüntették ki, díjazták. Persze az egységes irodalmi magyar kiejtés szorgalmazása e versenyeken igen nagy nehézségbe ütközik: éppen abba, hogy e kiejtés szabályai nincsenek megállapítva, tehát tárgyilagos biztossággal senki sem ítélné meg, melyik kiejtésváltozat tekinthető helyesnek, melyik nem. Mégis azt hiszem, hogy e kétségtelenül fennálló bizonytalanság nem szolgálhat akadályul. Addig, amíg a helyes magyar irodalmi kiejtés szabályai nincsenek megállapítva — s ez évek előzetes tanulmányain, megfigyeléseim fog alkalmasint alapulni — a versenyben a bírálóbizottság tagjainak szubjektív megítélésére lehet csak alapítani a döntést. Tudjuk, hogy ez nem egészen megnyugtató, de más megoldás egyelőre nincs, és az ilyen bizonytalanabb alapokon épülő kiejtési versenyek is sokkalta hasznosabbak, mint a seminők.

Abban a reményben, hogy mind a kisebb, mind a tüzetesebb magyar leíró nyelvtan nagy feladata meg fogja mozgatni magyar nyelvészeink összességét, és az az elvi kérdések is, a magyar nyelvtan gyakorlati részletproblémái is a tanulmányok, viták gazdag változatosságában fognak újabb megvilágítást kapni, örömmel üdvözlöm az előadónak tartalmas, értékes előadását, mely méltán vezet be a remélt tanulmányok hosszú sorát.

KOVÁCS JÓZSEF:

Sztálin elvtárs nagyjelentőségű nyelvtudományi munkáiban a nyelvtudomány színvonala szempontjából elengedhetetlen követelményként határozza meg a tudománynak a gyakorlattal való kapcsolatát. A nyelvtudomány akkor szolgálja legjobban a gyakorlatot, ha tisztázza a nyelvtan alapvető kérdéseit. Az iskolai oktatásnak nálunk főleg két sürgős követelmivalója van a nyelvtudománytól: várja tőle mindenekelőtt a tudományos leíró magyar nyelvten megírását és az új helyesírási szabályzat elkészítését.

A fejlődés új állomását jelenti az a tény, hogy nyelvtudományunk kész Sztálin elvtárs tanításait meghallgatva, új utakon elindulni, kész messzemenő segítséget nyújtani iskolai anyanyelvi oktatásunknak. Anyanyelvünk leíró nyelvtenének elkészítése azt jelenti, hogy elkészül az a tudományos nyelvten, amely az iskolai nyelvtankönyvek alapjául szolgálhat, tisztázódik a nyelvten felépítése és a nyelvteni terminológia tekintetében jelenleg uralkodó bizonytalanság.

Iskolai nyelvtantanításunk számára a sztálini útmutatások sok területen egészen új követelményeket jelentettek. Gondoljunk csak arra, hogy míg a Horthy-korszak iskolapolitikája nyíltan hirdette, hogy elemi fokon nincs szükség és nem is lehet tudományos értelemben nyelvtant tanítani, addig a sztálini tanítások sürgetőleg követelték, hogy általános iskoláink alsó tagozatában is olyan tudományos igazságokon alapuló nyelvteni ismereteket nyújtsunk gyermekeinknek, amelyeket nem kell elfelejtetniök, mihelyt magasabb iskolába lépnek.

A nyelvtantanításnak meg kellett keresnie és meg kellett találnia azt a járható utat, amelyen a sztálini tanítás szellemében azonnal magasabb színvonalra emelheti a gyermekek helyesírását, kifejezőképességét és logikus gondolkodását. Az a körülmény, hogy egyetemeink, főiskoláink, középiskoláink az ideai tanévben már jobban felkészült tanulókat kaptak, mint eddig, — azt mutatja, hogy a nyelvtantanításban sikerült már kezdeti eredményeket elérnünk.

Sajátos nehézségeket okozott és okoz még ma is nyelvtantanításunk számára, hogy épp a szocialista pedagógia elvei alapján minden szaktárgynak a tudomány szilárd eredményeire kell felépülnie. A nyelvtantanítás módszertanának lépten-nyomon bele kellett ütköznie abba az egyszerű ténybe, hogy nyelvtudományunknak sokszor a legegyszerűbb, legalapvetőbb kérdésekben sincs szilárd eredménye. Módszertannal foglalkozó szakembereinknek sokszor kellett és kell arra a háládatlan feladatra vállalkozniok, hogy a tanítás eredményessége érdekében a legegyszerűbb kérdésekben (pl. szófajok) a legellenfetésebb vélemények közül foglaljanak az egyik vagy másik mellett állást. A mai előadás és a hozzá kapcsolódó vita azt mutatja, hogy nyelvtudományunk egyre határozottabb segítséget fog nyújtani a pedagógiának, s azon keresztül a mindennapi oktató-nevelő munkának. Ezt a reményt fejezi ki *Kerékgyártó Imre* »Anyanyelvi oktatásunk kérdései« c. cikkében: »A követelmények nagyok, ám egyrésztől nevelőink munkája, másrésztől az a körülmény, hogy munkánkban egyre szilárdabban támaszkodhatunk a magyar nyelvtudomány új eredményeire, biztosítja teljesítésüket.«

A szocialista pedagógia megállapítja, hogy az *iskolai tantárgy didaktikai-lag feldolgozott tudomány*. Az iskola sajátos oktató-nevelő céljainak megfelelően a pedagógiának kell kijelölnie, hogy az egyes iskolafajokban, azokon belül az egyes osztályokban *mikor és mit* tanítsunk, a *szaktárgyi módszertannak* kell kikísérleteznie, majd a tapasztalatok általánosításával kidolgoznia, hogy

milyen módon, hogyan tanítsuk ezt az anyagot. A nyelvtanítás jelentőségét a tanulók helyesírási, fogalmazási és logikus gondolkodási készségének fejlesztése adja meg, a pedagógia ennek a szempontnak rendeli alá azt, hogy a gazdag nyelvtudományi anyagból mennyinek ad helyet a nyelvtankönyvekben és a tanítási órákon. A tankönyvek éppen ezért nem tudománynépszerűsítő könyvek, hanem szaktárgyi anyagot feldolgozó, a tudományos igazságra épülő, sajátos célú és jellegű pedagógiai művek. Nyelvtankönyveinknek nem az a célja, hogy a nyelvészetet népszerűsítsék tanyákon, falvakban és városokban, hanem az, hogy nyelvészeink kutató munkájának eredményeire támaszkodva fejlesszék az összes magyar iskolásgyermek nyelvi kultúráját, kifejezőkészségét, helyesírását, gondolkodását. Iskoláinkban gyakorlati céllal tanítjuk a tudomány igazságait: a történelmet azért, hogy a gyermekekben helyes társadalomszemlélet alakuljon ki, a matematikát azért, hogy legyen, aki felépíti új üzemeinket, a biológiát, hogy virágzó legyen mezőgazdaságunk, s a nyelvtant, hogy társadalmi tevékenységükben könnyen ki tudják cserélni egymás között tapasztalataikat, véleményüket az emberek.

Az előadó Kazinczyra hivatkozva kezdte beszámolóját, én szeretném hangsúlyozni, hogy Kazinczy hasonló okokból tartotta fontosnak a nyelv fejlesztését, csak hogy ő a polgári fejlődés szempontjából, mi pedig — mint erre később Tompa József is utalt, a szocializmus építése, a kultúrforradalom győzelme érdekében. Kazinczy legfőbb célja a *tudomány*, de nem a burzsoázia öncélú tudománya, hanem a kiművelt emberfő, amely ma a kiművelt nemzet perspektívájává szélesedett. A politikai harcok, az irodalmi élet s tegyük hozzá az iskola — az előadó szerint — egyszer-kétszer már megelőzte tetteinkben a Magyar Tudós Társaságot, ma együtt szeretne vele az egész nemzet felemelése érdekében nagyot alkotni. Az iskola az Akadémiára kíván támaszkodni, tudósainkkal abban a légkörben óhajt együttműködni, amelyben *Pais Dezsőt* hallgattuk az Országos Nyelvtanítási Konferencián. Ilyen értelemben értünk egyet Tompa Józseffel abban, hogy a nép nagy tömegeinek szóló nyelvtan legyen az iskolai nyelvtanok szilárd alapja.

Tompa József előadása egy-két helyen vulgárisan magyarázza, értelmezi az iskola kívánságait, ezért pontosabban meg kell határoznunk, hogy mit vár a pedagógia, a nevelők tömege az új akadémiái nyelvtantól. Mindenekelőtt le kell őzeznünk, hogy semmiesetre sem »a szakmai eredmények, nézetek adattárszerű, tömör és kimerítő nyilvántartását«, még kevésbé »az elemi nyelvtanításban is beváló, problémátlan, egyszerű és szórakoztató olvasmányt«. Ilyen kívánságot az élet sohasem támasztott, ez csak négy fal között született meg. Az iskola nem kívánja irányítani a készülő leíró nyelvtant, de igényeket támaszt vele szemben. Ilyen igény az, hogy a leíró nyelvtan valóban az Akadémia nyelvtana legyen. Az iskola számára nem lenne megnyugtató, ha csak egy munkaközösség műve látna napvilágot. Mi azt várjuk, hogy az eredmények nyelvtudományunk megvitatott eredményei, a problémák egész nyelvtudományunk nyitott kérdései legyenek. Az új munkában legyenek benne a budapesti, szegedi, debreceni egyetemek professzorainak, az ország nyelvészeinek közösen megvitatott és kialakított nézetei. Ez azt jelenti, hogy a részletkérdéseket széleskörű folyóirati vitáknak, publikációknak kell megelőzniük. Igaza van Tompa Józsefnek, a nyelvtudomány is az ellentétes nézetek harcában fejlődik. De mi azt valljuk, minél élesebben csapnak össze ezek a vélemények a leíró nyelvtan megjelenése előtt, annál gyorsabb ütemű lesz ez a fejlődés. Előzetes viták nélkül egyedül az Akadémia tekintélye sem bizto-

síthatja, hogy legalább lényegében egyetértsenek az új könyv nézeteivel azok a professzorok, akik Szegeden, Debrecenben, Pesten képezik a jövő tanárait. Az iskola nem *egy* leíró nyelvtant vár, hanem a magyar nyelvtudomány, az Akadémia nyelvtanát, amelyben lesznek eredmények és lesznek problémák is.

Tompa József azt mondja, hogy a nyelvtantanítás fellendülése óta tanár és tanítvány a nyelvtankönyvből a nyelv valamennyi különleges alakulatának grammatikai meghatározását ki kívánja olvasni. Ez túlzás. Kétségtelen, hogy az a tanító, aki távol a vasúttól, az osztatlan iskolában minden tantárgyat egymaga tanít, sokat vár azoktól, akik egész életüket a nyelvi kutatásnak szentelhetik. De még ő sem vár mindenre megoldást, csupán az eddig annyira hiányzó *nyelvtudományi útbaigazítást* óhajtja, reméli.

Még egy kérdésre szeretnék kitérni. Tompa József kifejti, hogy mindig megláttatná a mondat egészében levő kisebb-nagyobb szerves egységek szerepét, majd szembeállítja ezzel a Nyelvtantanítási Konferencia határozatának egy kiragadott részletét, amely leszögezi, hogy »az elemzésben . . . nem szó-szerkezeteket kerestetünk, hanem egy-egy szóból álló mondatrészeket«. Tompa József akaratlanul maga indokolja, hogy miért volt erre a határozati pontra szükség, amikor az egyik egyetemi jegyzetre hivatkozik. Szakosított nevelőink egy része a Magyar nyelvismeret c. könyvből készült nyelvtani vizsgáira, ebben más rendszerben találkozott a szerkezetekkel, tankönyveink megint másképp tárgyalták ezt a kérdést. A teljes zűrzavar elhárítására elkerülhetetlen volt ez a határozati pont. A napokban jelenik meg nyomtatásban Nyelvtantanításunk jelenlegi helyzete és feladatai c. kiadványunk. Ebben a kiadványban világosan leszögezzük, hogy nem elég egy szóról annyit megállapítani, hogy jelző, azt is meg kell nézni, hogy melyik szónak a jelzője. A konferencia határozatai a szovjet módszertani kutatások eredményeinek felhasználásával csak azt szögezték le, hogy el kell jutni az egyes szavakból álló mondatrészek felismeréséig, ugyanakkor épp a logikus gondolkodás fejlődése érdekében észre kell vétetnünk a mondatrészek közti kapcsolatot, összefüggéseket is.

Befejezésül szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy nagy várakozással nézünk a készülő akadémiai nyelvtan elé. Ha ez a nyelvtan jó lesz, a mi munkánk is megkönnyebbül. A szovjet útmutatást követve, bízunk a szaktudomány és a módszertan együttműködésében. Az évtizedekig elszigetelt nyelvtudománynak ma még talán szokatlan, hogy »kívülről« is hallatszik vélemény. Ezek a külső hangok a bizalom és a várakozás hangjai és azé a reményé, hogy hatalmas történelmi feladataink megoldásában szilárdan támaszkodhatunk a magyar nyelvészek segítségére.

BENKŐ LORÁND :

Mindenekelőtt meg kívánom jegyezni, hogy a Tompa Józseftől elmondottakkal általánosságban minden ponton egyetértek.

Az átfogó, de amellett részletekbe is elmélyedő tartalmas előadás számos olyan kérdést vet föl, amely további gondolatokat ébreszt az emberben. Mivel az idő rövid, a hozzászólás pedig sok, az előadásnak csupán egyetlen részletéhez kívánok kapcsolódni: anyanyelvünk leíró nyelvtanának nyelvtörténeti vonatkozásait vetném föl néhány szóval.

Ismeretes, hogy a régi polgári nyelvtudomány nyelvtani szemléletének egyik sarkpontja volt a szinkróniának és a diakróniának, a leíró és a történeti

vizsgálatnak a merev elkülönítése. Ez a szemlélet Saussure-nél kristályosodik ki legvilágosabban. A nyelvvel, mint rendszerrel szerinte csak a leíró nyelvtan foglalkozhatik, a történeti nyelvtan feladata pedig kizárólag az, hogy az egyes nyelvi tények változását vizsgálja. Nálunk Gombocz Zoltán hirdeti legkövetkezetesebben ugyanezt. Gombocz szerint: »a leíró nyelvtan írójának első és legfontosabb feladata az, hogy a szinkrónia tényeit szigorúan különválassa a diakrónia tényeitől« (MNy. XXIII, 4). Nem lehet nem észrevennünk, hogy ennek a felfogásnak a mi nyelvtani vizsgálódásainkban káros, elmerítő hatása volt, sőt ez a hatás néha még ma is kísért. Ez okozta, hogy leíró nyelvtanaink legtöbbje féltő gonddal óvakodik minden nyelvtörténeti utalástól, s a csak történetileg magyarázható nyelvi tényeket erőszakosan gyömöszöli bele egy merev és hamis leíró rendszerbe. Ez okozta, hogy nyelvtörténeti tanulmányaink legtöbbje óvatosan kerüli a mai nyelv tényeivel való összekapcsolódást, s a vizsgálatban megreked valahol az ómagyar-kor végén vagy legjobb esetben a kódexek korában. Ez okozta, hogy Simonyi közel hat évtizedes, torzóban maradt s már amúgyis erősen elavult »Tüzetes magyar nyelvtan«-án kívül nincs olyan történeti nyelvtanunk, amely a magyar nyelv egészének a történeti fejlődését bemutatná.

Ma már — úgy gondolom — mindannyian világosan látjuk, hogy a szinkrónia és a diakrónia tényeinek merev elkülönítése teljesen hibás, s gúzsba köti a nyelvtani vizsgálatokat. Noha ez a nézetünk meglehetősen kikristályosodottnak tekinthető, ismételten hangoztatnunk kell, mert Gombocznak nyelvtudományunkban — nem alaptalan — tekintélye folytán a merev szinkron jellegű vizsgálat módszere itt-ott még ma is felbukkan. De hangoztatnunk kell azért is, mivel esetleg úgy tűnhetik, hogy történeti szempontok belevitele mai nyelvünk leíró nyelvtanát nehezzé, kevésbé érthetővé teheti.

Hogy a mai nyelv tényeinek a vizsgálatát nem lehet elszakítanunk előzményeinek a számbavételétől, annak nagyon nyomós oka van. Az ok magában a nyelvben rejlik, amelynek lényege, hogy hosszú történeti fejlődés során alakult ki, hogy előzményei, mégpedig igen régi időkbe menő előzményei vannak. »A nyelvet, annak szerkezetét nem tekinthetjük egy bizonyos korszak termékének. A nyelv struktúrája, nyelvtani szerkezete és alapszókészlete számos korszak terméke« — mondja Sztálin. Mai nyelvünk tényei tehát egy hosszas történeti fejlődés jelenleg utolsó állomását alkotják; nem a semmiből lettek, nem a levegőben lógnak, hanem történelmi előzmények hozták őket létre. Minden olyan szemlélet, amely a mai nyelv tényeit történeti előzményeitől mereven el akarja szigetelni, alapvetően hibás, ellenkezik a dialektika legelemibb törvényével.

De persze nemcsak elméleti meggondolás támogatja a nyelv történeti és leíró tanulmányozásának az elválaszthatatlan egységét. Az elmélet itt is a legszorosabb kapcsolatban van a gyakorlattal. Mai nyelvünk tényei nem egyszer érthetetleneknek tűnnek számunkra, éppen azért, mert nem ma jöttek létre, hanem rég elmúlt nemzedékek nyelvhasználatának a megrögződései. Ha azonban történeti háttérüket, a gondolkodás fejlődésével kapcsolatos nyelvtörténeti kialakulásukat megvilágítjuk, a mai nyelv első látszatra érthetetlen sajátságainak egyszerűen magyarázatát adtuk. A történeti fejlődés megmutatása tehát magyarázatul, segítségül szolgál a ma nyelvének jobb, világosabb megértéséhez, s ezen keresztül jobb, világosabb használatához.

Mindezekből az következik, hogy a mi leendő leíró nyelvtanunk — mint ahogy Tompa József is utalt rá — nem nélkülözhet bizonyos történeti hát-

teret. Ez természetesen korántsem jelent olyasmit, hogy nyelvtanunkat történeti jellegűvé kívánjuk átalakítani, hogy nehéz nyelvtörténeti fejtegetésekkel akarjuk megterhelni a magyar nyelvtörténet rengetegében járatlan olvasót. Ha ilyet akarnánk, átesnénk a ló másik oldalára, s nem követnénk el kisebb hibát, mintha szigorúan kerülnénk mindenfajta történeti utalást. Nyelvtankönyvünk történeti utalásainak a számát és terjedelmét szigorúan megszabja az, hogy mennyiben van szüksége az olvasónak nyelvtörténeti ismeretekre az egyes mai nyelvi tények megértéséhez. Hogy csak néhány példát említsek, rövid nyelvtörténeti magyarázattal láthatjuk el nyelvtankönyvünknek azokat a részleteit, ahol a magánhangzó-harmóniáról és a magánhangzó-illeszkedésről, a zárt »e« kérdéséről, a szótónek és a ragnak a viszonyáról, az igeragozás ingadozásairól, a ragtalan tárgyról és a ragtalan birtokosjelzőről, a határozószókból kialakult szófajokról (ígekötekről, névutókról), a névelőkről, a határozók rendszeréről stb. beszélünk. Elképzelhetetlen nyelvtörténeti megvilágítás nélkül tárgyalni a jelentéstan kérdéseit, a szóalkotás eseteit, az összetett szavakat, képzett szavakat stb. A nyelvtörténeti magyarázatokban természetesen mindig szem előtt kell tartanunk azt, hogy néhány egyszerű szó többet mond az olvasó számára, mint valami hosszás, akár elvont, vagy akár példákkal telezsúfolt nyelvtörténeti fejtegetés. Mondani sem kell talán, hogy a nagyon sok helyen kívánatos nyelvtörténeti utalás nem jelenti azt, hogy nyelvtankönyvünkben értekezni vagy akár csak említést tenni is akarunk a mássalhangzóknál az ómagyar spiránsokról, a szófajoknál az ige és a névszó elsőbbségéről, a tárgyias igeragozásnál annak eredetéről stb. A célt világosan látva — azt hiszem — nem lesz nehéz e téren a józan mértékletességet megtartanunk.

Meggyőződésem, hogy a mai nyelvi tények megértéséhez szükséges nyelvtörténeti utalások nemcsak világosabbá és használhatóbbá, hanem érthetőbbé és érdekesebbé is fogják tenni leendő nyelvtankönyvünket.

LŐRINCZE LAJOS :

Tompa József elvtárs kitűnő előadásához a nyelvművelés kérdéseivel kapcsolatban szeretnék néhány szót szólni.

Igaza van Tompa elvtársnak abban, hogy nyelvművelésünk ügye még nem áll ott, ahol szeretnénk, hogy álljon. Nem tisztáztunk még véglegesen igen sok kérdést, nem működik elég aktívan az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága, amelynek a központi irányító szerepét kellene betöltenie, nem tettük még igen sokak személyes ügyévé a nyelvművelést.

Azt hiszem azonban, nincs teljesen igaza Waldapfel elvtársnak, aki titkári beszámolójában a nyelvművelés mai állapotát úgy jellemzi, hogy a szemellenzős, minden újat tagadó ortológia és a nyaklónélküli, minden változást kritika nélkül elfogadó neológia szélmalomharcánál nem jutottunk még előbbre.

Nem tudom, milyen tényekre építette megállapításait Waldapfel elvtárs. Az igazat megvallva én mai nyelvművelésünkben, nyelvművelő vitáinkban sem az ortológiának, sem a neológiának olyan igazán következetes, végletes képviselőjéről nem is tudok.

Persze hiány, tennivaló még igen sok van. De a nyelvművelés mai helyzetét lényegében mégsem ez jellemzi és határozza meg. Mert mindezek ellenére megállapíthatjuk, hogy azóta a fordulat óta, amely Sztálin elvtárs cikkei után

e téren is bekövetkezett, nyelvművelésünk alapjában különbözik a régitől. Ma már azt mondhatnánk, hogy nyelvművelésünk minőségi változáson ment keresztül.

Miben nyilvánul meg ez a minőségi változás?

Elsősorban és főként abban, hogy elvi alapja, célja, rendeltetése világosan áll előttünk: a nyelvet a szélesebb értelemben vett gondolatközlés minél finomabb eszközévé akarjuk tenni, s azt akarjuk elérni, hogy a nyelv a dolgozó tömegek egésze számára valóban a gondolatközlés és a harc eszköze lehessen. A régi nyelvművelésnek a súlypontja a nyelvvédelem, a purizmus volt, az újé a nyelv művelése, a nyelvi kultúra közkinccsététele.

Továbbá abban, hogy a nyelvi változások törvényszerűségeit nemcsak a nyelvtörténeti kutatásban, hanem a nyelvművelésben is alkalmazni akarjuk. Tudomásul vesszük, hogy a változás nemcsak a múltra, hanem a jelenre is vonatkozik, a változás törvényeinek a nyelv ma is alá van vetve. E változások útját azonban nagy összefüggésekben azok az objektív törvények szabják meg, amelyeket a nyelvfejlődés belső törvényeinek nevezünk, s amelyekkel ellentétes irányban nem tudjuk a nyelvet megváltoztatni, ismeretükben viszont ki tudjuk választani a nyelvben mutatkozó új jelenségek közül azokat, amelyeknek kibontakozását, érvényrejutását elősegítenünk vagy meggyökeresedését gátolnunk, akadályoznunk kell. Ezeknek a törvényeknek, törvényszerűséseknek a vizsgálata, felderítése és a nyelvművelő gyakorlatban való érvényesítése tehát a mi munkánk elsőrendű feladata.

A nyelvi változások lefolyásának vizsgálatában a dialektika módszeré az, amelyet más tudományághoz hasonlóan mi is felhasználunk a kutatásban. A nyelvi változás, a nyelvi fejlődés mindig a nyelv egészében egymással küzdő ellentétes erők harcának az eredménye: a régi és új, a nyelvtan és a nyelvszokás, nyelvi konvenció és egyéni kezdeményezés, nyelvjárás és köznyelv küzdelmének az eredménye.

Az eddigiekből is következik, hogy alapvetően megváltozott a nyelvművelésnek a tudományhoz való viszonya. A nyelvművelés — legalább is perspektívájában — tudományos diszciplína lett, amelynek elengedhetetlen feltétele a nyelv törvényeinek vizsgálata, a nyelv történetének s jelenkori állapotának alapos és mélyenjáró ismerete. Csak ezek alapján adhat feleletet a nyelvművelés arra a kérdésre, mi a nyelvi norma, mi a helyes és nem helyes ismerve s mi lehet az ingadozások esetében a fejlődés útja.

A nyelvtudomány és a nyelvművelés egybeforrását mutatja az is, hogy a mi nyelvművelésünk legfőbb célja nem egyes szavak irtogatása, hanem a nyelvi kultúrának nagyobb távlatokat nyitó emelése, a nyelvtudomány közvetlen segítségével:

Terjedelmes szótárt akarunk a dolgozók kezébe adni, hogy abból minden kétség esetén megtudhassák az egyes magyar szavak pontos jelentését, használati körét. Új, alapos helyesírási szabályzatot, amely a helyesírásnak minél több kétes kérdésében útbaigazít. Leíró nyelvtant, amely a szavak összefűzésének szabályait foglalja össze. Modern stilisztikát, a nyelvben rejlő művészi, árnyalási lehetőségek megmutatására, közkinccsétételére.

Természetesen nem állíthatjuk azt, hogy a nyelvművelésről vallott és most vázlatosan ismertetett álláspontunk ma már közkeletű. Még igen sok

a mondvacsinált nyelvhelyességi szabály, igen sokan vannak, akik légből kapott szabályok alapján ítékeznek. Éppen ezért talán nem is kell sajnálnunk nagyon, hogy egyelőre még nem vált a nyelvművelés olyan mértékben országos mozgalommá, mint eleinte óhajtottuk. Igen sok tapasztalat arról győzött meg, hogy a keretek túlságosan gyors kiépítése: intézményeknek, szervezeteknek a nyelvművelő munkába való tömeges és aktív bekapcsolódása, ha nem tudjuk a kereteket rövid idő alatt megfelelő belső tartalommal megtölteni, könnyen ferde irányba vihetné a nyelvművelés ügyét, babonákat tehetne országos érvényűvé, elkedvetleníthetné az ügy iránt alaposabban, mélyebben érdeklődőket, végeredményben akadályozhatná a munka helyes irányba való fejlődését.

Még egy kérdést szeretnék röviden érinteni. Amikor Tompa elvtárs a készülő leíró nyelvtan normatív jellegéről beszél, főként azokra a helyesírási és nyelvhelyességi megjegyzésekre gondol, amelyeket a nyelvtan egyes fejezeteihez szándékozunk csatolni. A leíró nyelvtan azonban ma már — azt hiszem — önmagában véve normatív, minthogy a megállapodott köznyelvi nyelvszokásoknak akar a törvénytára lenni.

Természetesen szükség van a szorosabb értelemben normatívnak nevezett részre is, hiszen ez tartalmazza a kétes, vitás eseteket, ez tartja számon azt, hogy hol van ingadozás a nyelvhasználatban. A helytelen tükrében látjuk meg igazán a helyest, mint ahogy az egészségről is a betegséghez viszonyítva van fogalmunk.

Beszélünk tehát arról, hogy egy-egy szó ilyen vagy olyan formában is használatos a köznyelvben. Beszélünk továbbá a meglévő vagy felbukkanó nyelvi helytelenségekről, hogy ezzel elejét vegyük terjedésüknek. Nem lesz kevés végül az olyan megjegyzéseknek a száma sem, amelyek azt mutatják ki, hogy egyik-másik szavunkat, kifejezésünket helytelenül, ok nélkül sorolják a kerülendők közé.

Nyelvtanunknak ez a szorosabb értelemben vett normatív része anyagában és arányában sohasem lesz állandó. Évek, évtizedek múltával igen sok esetben megszűnik a ma még meglévő ingadozás, a két vagy több azonosértékű változat közül az egyik jut kizárólagos uralomra. (Ugyanakkor persze keletkezhetnek újabb azonos funkciójú alakpárok is.) Lesznek »hibák«, amelyekről kiderül, hogy jó okkal nem hibáztathatók, így kimaradnak a tiltások lajstromából. S — reméljük — igen sok esetben azért nem kell már beszélni egy-egy nyelvi helytelenségről, mert — nyelvművelő munkánk eredményeképpen — már senki sem él vele.

Teljesen igazat adok végül Tompa elvtársnak abban, amit a magyar kiejtés kérdéséről mond. A kiejtés ügyét a felszabadulás óta elég mostohán kezeljük. Azok a versenyek, amelyeket még régebben egyetemeink, fő- és középiskoláink rendeztek, szinte teljesen folytatás nélkül maradtak. Azt hiszem azonban, hogy bizonyos elvi kérdések tisztázása nélkül ezeket a versenyeket nem is folytathatjuk. Akkoriban — a versenyek lefolyásából, kritikáiból, a velük kapcsolatos vitákból kikövetkeztethetően — két álláspont bontakozott ki határozottabban. Az egyik szerint a kiejtésünket fenyegető veszedelmek csak vélt veszedelmek, az egyéni eltérések nem veszélyeztetik magát a nyelvet; továbbá minden kiejtési sajátság jó a maga helyén, s végül a nyelvtörténet nem igazolja azt a törekvésünket, hogy az egyén kiejtésében mutatózó, az általánostól eltérő kiejtési (hangképzésbeli, hangsúlyozási stb.) sajátságot vissza igyekszünk szorítani.

A másik felfogás — amely végeredményben a kiejtési versenyek során érvényesült — már nem ilyen egyszínű és határozott. Alapelveit tudományos apparátussal és egyértelműen nem is dolgozta ki. Ami a többféle árnyalatra egyként jellemző, az bizonyos pontosan körül nem határolt elfogultság a nyelvjárást beszélők javára a köznyelvi kiejtéssel szemben.

Azt hiszem, mi nem csatlakozhatunk fenntartás nélkül egyik felfogáshoz sem. Anélkül, hogy a kérdést tovább fejtegetném: helyes és járható útnak, a kérdés megvitatásához jó elvi alapnak tartom Bárczi Gézának részben Tompa Józseftől is idézett, részben az imént hallott fejtegetéseit.

PAPP ISTVÁN:

Nem mintha kimerítette volna előadó kartársunk a leíró nyelvtan problematikáját, mégis a súlyos problémáknak akkora tömegét vetette fel, hogy ezzel a hozzászólót igen nehéz feladat elé állította. Ha ugyanis minden elvi és részletkérdésben véleményt akarnék nyilvánítani, akkor egész értekezést kellene előadnom. Bármennyire is kívánatos volna ez a tárgy fontosságánál fogva, a kiszabott idő válogatásra és összevonásra kényszerít.

1. Igaza van Tompának: a mai magyar nyelv nem jelentheti a legszűkebb értelemben vett mána a nyelvhasználatát. A XIX. század nagy klasszikusai igenis útmutató erejűek a mai nyelvhasználat gyakorlatában. Nem mintha az élő nyelv száz-másfélszáz év alatt nem fejlődött volna észrevehető módon. Egy Petőfinek vagy egy Aranyinak a versei, mégpedig az ismertebb versei avultak el nyelvileg legkevésbé: a prózájuk és kevésbé ismert verseik nyelve azonban ma már eléggé nagy mértékben avultnak tűnik. Mi lehet ennek az oka? Az, hogy egyes Petőfi- és Arany-verseket sokan és sokszor olvasunk iskoláskorunktól kezdve az öregkorig: egyes kifejezéseik, fordulataik bennünk élnek, tudatosan vagy ösztönösen formálják, irányítják élőszóbeli vagy írásos nyelvhasználatunkat. Tehát: ennyiben él bennünk klasszikusaink nyelve. Az avultságokat azonban semmiféle mesterséges úton nem lehet ma már fel-támasztani. Éppen ezért én a mai leíró magyar nyelvtan adattárában még a legnagyobb nyelvművészeink alkotásai közt is válogatnék, Eötvöst és néhány más, tartalmilag kitűnő írónk nyelvét pedig teljesen mellőzném.

2. Helyes elv, hogy leíró nyelvtanunkban okkal-móddal a t ö r t é n e t i szempontot is alkalmaznunk kell. A legmaibb nyelvhasználatban is egymás mellett élnek olyan változatok, amelyekhez a beszélő nyelvközösség tudatában a történetiség érzése kapcsolódik. A beszélő például hirtelen elernyedéssel, alkalmilag az *igen* szót *égen*-nek ejti. A belső összeszedettség *i*-s ejtésével egy magát eleresztő *é*-s ejtés áll szemben. A két változatot a beszélők nem csupán érzelmi kifejező erejük szerint érzik különbözőknek, hanem az *égen* hangalakot úgy fogják fel, mint a szokásos *igen* hangalak alkalmi megváltoztatását. Azaz: egy *igen* > *égen* fejlődés tudata alakul ki a beszélőkben. Egy *i*: *é* hangmegfelelést, illetőleg egy *i* > *é* hangfejlődést tehát a mai magyar nyelv leíró nyelvtanának okvetlenül regisztrálnia kell, ha a szinkronikus nyelvi tényeknek elfogulatlan szakmontartására törekszik.

A leíró és a történeti szempontot azonban nem szabad összekeverni, kritikátlanul összevegyíteni, hanem ellenkezőleg: mindig élesen el kell őket különíteni, illetőleg szembesíteni kell őket egymással. Ide tartozik az a kérdés, hogy kötőhangzót tanítsunk-e vagy teljesebb szótövet. Az előadó felvetette

a kérdést, azonban óvatosan nem nyilvánított véleményt. Csak egy kirívóbb analóg esettel kapcsolatban helyezkedik tisztán a jelen nyelvtudat szemléletmódjának alapjára. Vizsgáljuk meg azonban a kérdést közelebbről: megérdemli.

Kocsin, házon, kézen, földön: hogyan elemezzük ezeket a szóalakokat a mai nyelvtudat szempontjából? Mivel önálló szóalakokként *kocsi, ház, kéz, föld* alapszók használatosak, a mai kor magyarjainak nyelvtudatában az *-n, -on, -en, -ön* végződéses szerepelnek helyhatározó-*rag* funkciójában. Tiszta leíró szempontból tehát azt kell mondanunk, hogy van egy »hol« kérdésre felelő, szoros külviszonyt jelölő határozóragunk, amelynek a következő alakváltozatai élnek: *-n, -on, -en, -ön*. Hangalak szerint ezek a változatok két főtípust képviselnek: A) az egy mássalhangzóból álló, rövidebb típust: *-n* és B) a magánhangzós kezdetű, hosszabb típust: *-on, -en, -ön*. Ez utóbbi típusnak is vannak altípusai. A magánhangzó természete szerint ugyanis van 1. egy mélyhangrendű: *-on* és 2. két magashangrendű változat: *-en, -ön*. Ez utóbbi típus a magánhangzó ajakműködése szerint válik ketté: a) ajakkerekítés nélküli hangalakot képvisel az *-en*; b) ajakkerekítéses hangalakot az *-ön*. Azaz a szóbanforgó *rag* alakváltozatait leíró szempontból így kell rendeznünk:

rag: hol?-szoros külső hely

B)

2)

A) *-n*

1) *-on*

a) *-en*

b) *-ön*

A továbbiakban aztán azt kell tisztázni, hogy milyen hangalakú alapszóhoz melyik ragtípus járul. Ez eddig tisztán leíró nyelvtani probléma. Itt azonban semmiképpen sem állhatunk meg: hiszen szinte önmaguktól nyílnak meg a fejlődés távlatai. Világos például, hogy a két főtípus közül az egységes *-n* alak az eredetibb; a változatosabb magánhangzós típus, ahol a *rag* alakja az alapszó hangalakjához igazodik — hangtani önállótlanodás eredménye. Így jutunk el a történeti szemlélethez: eredetileg, egy régebbi nyelvallapotban mindenütt egyszerű *-n* rag szerepelt; a mássalhangzót megelőző rövid magánhangzó pedig akkor még az alapszóhoz tartozott: tővégi rövid vokális volt. A történeti elemzés tehát így alakul: *kocsi-n, házo-n, kéze-n, földö-n*. Az iskolás gyermek éppúgy, mint az anyanyelve iránt érdeklődő felnőtt csak örül annak, ha a mai nyelvtényekben jól megalapozott nyelvtörténeti ismeretre tesz szert a nyelvtankönyvből — olyasmire például, hogy őseink valamikor nemcsak a *kocsi*-féle szavakat mondták mgh. végződéssel, hanem minden más szót.

Tudatában vagyok annak, hogy ilyen eljárással: a leíró és a történeti szempont pontos elhatárolásával s a kettő szembesítésével sok mindent újra kell gondolni és újra kell értékelni, és sok olyan mankót el kell dobni, amely egyfajta felemás megoldásból szükségképpen adódott. Ilyen felesleges és haszontalan grammatikai mankó a kötőhangzóról szóló tanítás. Kötőhangzót a legszorgosabb vizsgálattal sem tudunk felfedezni a mai laikus beszélők nyelvtudatában, s nyelvtörténeti tények még kevésbé igazolják felvételét. Legyen

meg hát a bátorságunk ilyen és ehhez hasonló grammatikai babonákkal szembenéznünk, s őket a nyelvi valósághoz közeledés útjából eltakarítanunk.

3. A terminológia kérdése nemcsak tudományos szempontból, hanem a gyakorlati nyelvtanítás szempontjából is fontos kérdés. Arra kell igyekeznünk, hogy a tudományos szakkifejezéseket lehetőleg a mai tudományos belátás szintjéhez közelítsük. Természetesen nem gondolhatunk itt valamiféle nyelvi forradalomra: a régi terminológia eltörlésére és újnak a helyébe állítására. Hiszen a nyelvi hagyománynak itt is döntő súlya van, mint a nyelviség bármelyik rétegében. Régi szók egyébként is új tartalmat nyerhetnek a jelentés szándékos vagy szándéktalan megváltoztatása útján. Vannak azonban olyan szakkifejezések is nyelvtani irodalmunkban, amelyek már önmagukban félrevezetőek és így nagy mértékben megnehezítik a nyelvtanítás munkáját, mint pl. a »magánhangzó« és a »mássalhangzó« elnevezés. Mégis azt kell mondanunk, hogy ilyenféle terminológiai hagyományt nehéz volna elvetni és újjal helyettesíteni. Nem marad tehát más hátra, mint hogy a nyelvtani oktatás menetét a terminológiához mérjük. Úgy gondolom ezt, hogy a megfelelő hangtani fogalmak tanításában éppen ezekből a nevekből kell kiindulnunk, azonban a tanításnak mindjárt kritikai irányt kell vennie: meg kell cáfolni az elnevezésekben rejlő helytelen felfogást, s ezen az úton kell aztán eljutni a helyes felfogás kialakításához. Ez a kerülő különben egyáltalában nincs ártalmára a nyelvi nevelésnek: ellenkezőleg igen alkalmas a kritikai készség felkeltésére, a legaprólékosabb mozzanatok figyelembevételére.

Vannak azonban olyan terminusaink is, amelyek mellett már áttört egy-egy alkalmasabb szakkifejezés, csak a nyelvtanírók kényelmessége és nemtörődömsége olykor ma is a régibb keletű, helytelen kifejezést részesíti előnyben. Ilyen mindenekelőtt a »beszédrész« vagy »szófaj« elnevezés. Kétségtelen, hogy a »beszédrész« elnevezés nem képes egyértelműen megjelölni a szók kategóriális jelentéscsoportjait, hiszen »beszédrész« végeredményben az összefüggő beszéd vagy a nyelv bármely egysége. Az újabb keletű »szófaj« ezzel szemben pontosan és egyértelműen jelöli meg a kérdéses jelenséget. Érdekes különben, hogy a külföldi szakirodalomban is megtalálható az ingadozás a szakkifejezések használatában. A latin »partes orationis« lefordítása mellett ma már szinte minden ismertebb nyelv szaktudománya használja az újabb műszót is: német: »Redeteile« és »Wortarten«, francia: »parties du discours« és »catégories de mots«, angol: »parts of speech« és »word classes«. Az orosznyelvű szakirodalom tudtommal csak a hagyományos »части речи« kifejezést használja ebben az értelemben, a finn szakirodalom pedig csak az újabb »sanaluokat« elnevezést. Mikor megírta már KERN: »Und da möchte ich dafür eintreten, dass der Kunstausdruck Redeteile (statt Wortarten) gänzlich aus der Grammatik verschwinde: denn die Gegenüberstellung von Redeteilen und Satzteilen ist eine sehr unglückliche« (Die deutsche Satzlehre. Berlin, 1888²: 136). Valóban itt volna az ideje, hogy hagyjuk el már végkép a »beszédrészek«-et, és térjünk rá egységesen a »szófajok« szakkifejezés használatára.

Tompa kartársam nem említi, pedig ugyanilyen fontos a melléknévi igenév három főalakjának elnevezése. Az én időmben még »folyamatos«, »befejezett« és »beálló« melléknévi igenévről tanultunk az iskolában. Mostani középiskolai nyelvtanunk szerzői azonban — úgy látszik — jobbnak vagy könnyebbnek tartják ezeknél a »jelen idejű«, »múlt idejű« és »jövő idejű« elnevezéseket (BENKÓ-KÁLMÁN: Magyar nyelvtan a gimn. I—IV. oszt. számára, 89—90). Nemrég egy középiskolai nyelvtanórán vettem részt. Éppen a mellék-

névi igenevek kerültek sorra. A növendékek ilyen példákat olvastak fel házi feladatukból: *A megoldandó feladat könnyű volt.* Lehetett érezni, hogy a levegőben lógott a kérdés: miért jövő idejű melléknévi igenév *megoldandó*, holott az a mondat igei állítmányától éppen múlt vonatkozást nyert? A tanár persze óvakodott ilyenféle kérdés felvetésétől, mert vagy maga is megszokta, hogy jobb nem bolygatni a nyelvtani terminológiát, vagy ő sem tudatosította önmaga előtt azt a fontos nyelvi tényt, hogy az igenevek éppen abban különböznek a határozott igealakoktól, hogy az igei cselekvés fogalmát minden idői és cselekvő, személyi vonatkozástól megfosztják. El kell ismerni, hogy RÁCZ—TAKÁCS—WEBER általános iskolai nyelvtankönyve sokkal előbbre van ebben a tekintetben: ez már az egyedül helyes műszókat használja (A magyar nyelv tankönyve, I. rész, 147).

Igaza van előadónknak: az »nyicsap« szakkifejezés jobb a »nyelvesap«-nál. Azonban az »nyicsap« sem magától értetődő: tisztázni kell az »iny« szó jelentéstartalmát, minthogy a köznyelv mást ért *iny*-en, mint a szaktudományok, t. i. nem »palatum«-ot, hanem a »foghús«-t. Viszont Tompa kartársammal szemben nem tudom belátni, miért ne lehetne a »döntő kérdés«-t és a »kiegészítő kérdés«-t a tudálékosabb »eldöntendő« és »kiegészítendő« kérdés helyett használni. Ami a *Tanár vagyok* s még inkább a *Tanár akarok maradni* mondat-típusok *tanár* tagját illeti, az nem egyszerű terminológiai kérdés szerintünk. Ezt itt most nem bolygatom: hónapokkal ezelőtt írtam már róla.

4. Nunc venio ad fortissimum! Az elvi kérdésekhez vagy az elméleti alapok tisztázásának kérdéséhez! Ilyeneként említi Tompa kartársam a nyelvtan felosztásának, a nyelv és a gondolkodás viszonyának s a mondat meghatározásának kérdését. Való igaz: mindez szorosan kapcsolódik egymáshoz s a nyelv lényegének és a nyelvi funkcióknak a problémájához. Mindezekben a fontos elvi kérdésekben tartózkodással nyilatkozik az előadó a régebbi kutatások eredményeiről, óvatos a szovjet tudományosság eredményeinek hasznosítása tekintetében, s nem találja egészen megnyugtatónak a legújabb hazai kutatások eredményeit sem. Ez utóbbi kérdésben éppen az én mondatmagyarázatomat hozza fel példaként, és Sztálin tanítását meg Csikobavát fordítja szelíden ellenem néhány pontban. Legyen szabad éppen ezért a nyelvi funkciókról szóló elméletem sűrített vázlatát előadnom, s vele párhuzamosan Csikobava megfelelő sztálini tanítására is hivatkoznom.

Magam régóta hangoztatom, hogy a nyelv lényegét akkor közelítjük meg legjobban, ha a nyelv funkcióját, illetőleg a nyelvi funkciók rendszerét vizsgáljuk. Mi a nyelv szerepe az életben, milyen szerepet tölt be a nyelv a társadalomban és a gondolkodásban: ez régtől fogva nyelvészeti kutatásaim központi problémája. Mint ahogy már egy-két ponton sikerült írásban is megmutatnom: régebbi idevágó eredményeimet mindenben megerősítette a sztálini nyelvtudományi tanítás. CSIKОВАВА Sztálin alapján ugyanezt tanítja a nyelvi funkcióról: „именно в функциях и выражается сущности языка. Вне функций нет сущности языка“ (Впросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина. Издательство Московского Университета, 1952, 80).

Én két fő nyelvi funkciót különböztetek meg. Az egyik a logikai funkció, azaz a nyelv szerepe a gondolat realizálásában; a másik a kommunikatív funkció, azaz a nyelv szerepe a gondolatközlésben, az egymással való érintkezésben. A gondolat hanganyagba öltöztetésének, realizálásának szerepét a hagyományos nyelvkincs: a jelrendszer tölti be. Ezt a közösség évezredekön keresztül formálta, alakította, fejlesztette, az egyén készen kapja a közösség-

tól, s aztán ez a jelrendszer formálja, kijelöli az egyén gondolkozásának útvonalát. Mit is veszünk át készen a közösségtől? A nyelvi jeleket: egy többé-kevésbé zárt hangrendszert, amelyben készen kapjuk a fogalmak elkülönítésére szolgáló hangkontrasztokat; egy meghatározott szókészletet, amellyel érzéleteinket és képzeleteinket fogalmakká sűrítjük és rögzítjük; s végül a szintaktikai formáknak azt a rendszerét, amelynek segítségével a fogalmakat viszonyítani tudjuk egymáshoz. A kommunikatív nyelvi szerep ezzel szemben a mondatban nyilvánul meg, hiszen mondanivalónkat mindig mondatformába öltöztetjük, ha másokkal közölni akarjuk, illetőleg: a közlés szándéka eleve mondatértéket kölesönöz bármely nyelvi egységnek. A jelek akkor válnak mondatná, akkor vesznek fel mondatértéket, ha a beszédhelyzet valóságára vonatkoztatjuk őket. A mondatban a nyelvi jelnek a beszélőre, a hallgatóra és a beszéd tárgyára való vonatkozása válik valósággá. Benne csúcsosodik a nyelv társadalmi szerepe.

CSIKOBAVA szintén két nyelvi funkciót különböztet meg SZTÁLIN alapján: az expresszív és a kommunikatív funkciót. Az expresszív funkció abban áll, hogy a nyelv a gondolat megtestesítésének eszköze; a kommunikatív funkció pedig abban, hogy a nyelv az érintkezés eszköze. Az első nyelvi funkcióról Csikobava azt írja: «Эта функция языка для краткости и вполне условно (до узаконения более удовлетворительного термина) может быть обозначена термином „экспрессивная“, т. е. „выразительная“» (i. h. 88). Tehát már maga Csikobava érzi, hogy az »expresszív« elnevezés a nyelvnek a gondolatformálásban betöltött szerepére nem egészen találó; azt kell mondanom, hogy az én elnevezésem — »logikai funkció« — alkalmasabb megjelölése ugyanannak a jelenségnek.

Hogy viszonylik egymáshoz ez a két alapvető funkció — a logikai és a közlő funkció? Nyr-beli tanulmányomban erről a kérdésről ezt írtam: »A mondat a legbonyolultabb nyelvi alakzat. Benne — mint vízceppben a tenger — előttünk áll az egész nyelvi valóság. A mondatban megnyilatkozik a nyelv pótolhatatlan szerepe a gondolkozásban, egyúttal azonban a nyelv társadalomszervező és társadalomfenntartó szerepe is: tehát a nyelvi szerep egyáltalában« (Nyr. 76: 99). Később ugyanott arról írok, hogy »Minden mondat valami nyelvi jelet tartalmaz. Magában azonban egy nyelvi jel még nem mondat« (i. h. 102). Eszerint a kommunikatív szerep a nyelvi szerep teljessége, magában foglalja a logikai szerepet is. A logikai szerep kevesebb a közlő szerepnél, de mivel a közlésben mint egyik mozzanat a gondolat megtestesítése is szerepet játszik, közvetve a nyelv logikai szerepe is bír társadalmi vonatkozással.

Érthetetlenek ennél fogva számomra Tompa kartárs kifogásai. Ezek a következők: 1. csak a hangot, a szót és a szó szerkezetet veszem »nyelvi jeleknek, a mondatot nem; 2. a mondat nálam állítólag nem anyagi burka a gondolatnak; 3. a nyelvi jelek — megint csak állítólag — nem vesznek részt a társadalmi — a közlő — funkcióban.

Az első kifogásra csak azt felelhetem, hogy a mondat valóban nem egyszerű »nyelvi jel«, hanem több annál. A »jelrendszer« vagy a »nyelvkinés« — vagy nevezzük akárhogy — nem foglal magában kész mondatokat, csak mondatsémákat, szerkezeti típusokat, de ezeket én »szó szerkezeteknek« nevezem. A nyelvi jeleket az egyén készen kapja a közösségtől, azokat nem maga teremti meg, legfeljebb újrateremti — de csakis mint egy-egy mondat alkotóelemeit, amikor t. i. a mondatba beépíti őket. A mondatokat ellenben minden egyén maga teremti meg — még akkor is, ha adva vannak nyelv-

kincsében készen a szerkezeti formulák, a mondatklisék. Ezért nem lehet a mondatot egy kalap alá foglalni a nyelvi jelekkel.

Hogy a mondat ne volna anyagi burka a gondolatnak, ezt én nem mondtam, hiszen ellenkezőleg azt állítottam, hogy minden mondat egyben nyelvi jel is — tehát anyagi burka a gondolatnak — azonban emellett van benne valami plusz is : a beszédhelyzet három alaptényezőjére vonatkozik. S hogy a nyelvi jelek semmiképpen sem vennének részt a társadalmi — közlő — funkcióban?! Dehogy is nem! Hiszen minden mondat nyelvi jelből, ill. jelekből áll : tehát közvetve igenis résztvesznek a nyelvi jelek a közlő funkcióban. De nem önmagukban, nem közvetlenül!

Megnyugtathatom Tompa kartársat : ebben a vonatkozásban szinte hajszálra egyeznek gondolataim Csikobava gondolataival — anélkül persze, hogy tudhattunk volna egymásról, mikor ezeket a gondolatokat kialakítottuk. Csikobava ugyanis felveti a kérdést, hogy melyik a két alapvető nyelvi funkció közül a fontosabb. S határozottan és harcosan emellett a gondolat mellett száll síkra, hogy a kommunikatív funkció a nyelvi funkció, ez a nyelvi funkció teljessége, a nyelvi lényeg megnyilatkozatója. Az expresszív funkció másodlagos : benne van mint annak része a kommunikatív nyelvi szerepben. Egyetemi tankönyvében erről így ír : »Общественную сущность языка определяет его назначение — быть средством общения („коммуникативная функция”), но не функция — быть орудием воплощения мысли (так называемая „экспрессивная функция“« (Введение в языкознание. I. Москва, 1952, 31). Továbbá : „Решающее значение в жизни языка принадлежит коммуникативной функции... Язык, ставший средством общения, обретает функцию экспрессивную, становится средством выражения мысли“ (Вопросы... 90).

Persze, azt már nem mondhatom, hogy ezeken a főgondolatokon túl, a további részletekben is egy vágányon haladnék Csikobavával. A különbség köztünk az, hogy Csikobava megelégedett a nyelvi alapfunkciók és azok egymáshoz való viszonyának felmutatásával : én ellenben már tovább is gondoltam ezeket a gondolatokat, a főfunkciók alá tartozó részfunkciókat is igyekeztem tisztázni, a funkciók megtestesítőiként a nyelvi egységek rendszerét is felmutattam, s végül a nyelvi funkciók és a funkcionális nyelv egységek rendszere alapján a nyelv tan felosztásának kérdését is igyekeztem megoldani (vö. MNy. 48 : 89—102 ; Nyr. 76 : 99—107 ; Általános nyelvészet. Főisk. jegyzet. Bpest, 1952 : 46—49 ; hozzászólás a nyelv tan felosztásának vitájában).

Ami a részfunkciókat illeti, itt csak röviden jelzem eredményeimet. A nyelv logikai szerepe három részfunkciót zár magában : 1. a fogalmak egymástól való elhatárolásának funkcióját (megkülönböztetés), 2. a fogalmak kialakításának és rögzítésének funkcióját (absztrakció) és 3. a fogalmak egymáshoz való viszonyításának funkcióját (reláció). Ezeknek a logikai funkcióknak megnyilatkozásai a nyelvi egységek rendszerében a különféle nyelvi jelek : a hang, a szó és a szószerkezet. — A kommunikatív nyelvi szerep megint háromirányú : 1. kifejezés (a nyelvi jelnek a beszélőre vonatkoztatása), 2. felhívás (a jelnek a hallgatóra vonatkoztatása), 3. ábrázolás (a nyelvi jelnek a beszéd tárgyára vonatkoztatása). A kommunikatív szerepnek megfelelő egység a mondat, amelyben a kifejezés, a felhívás és az ábrázolás nyelvi szerepe megnyilatkozik.

Ez utóbbi ponton BÜHLER funkciótanától nyertem a közvetlen ösztönzést. Bühler gondolatait azonban nem kritika nélkül vettem át, hanem éppen a

leglényesebb pontokon változtattam rajtuk. Bühler funkció-sémája ugyanis a nyelvi funkciók rendszere. Nála tehát három fő nyelvi funkció áll egymás mellett: a kifejezés, a felhívás és az ábrázolás funkciója. Sőt a bühlerizmusban legfőbb nyelvi funkcióvá egy kezd emelkedni: az ábrázolás — már azon egyszerű oknál fogva is, hogy Bühler maga csak a *Darstellungsfunktion*-t fejtette ki külön könyvben, a többiek részletes kifejtésével adós maradt. Nos, az én nyelvelméletem két alapfunkciót ismer, s ezek egészen mások, mint a bühleri sémában szereplő hármasság: a közlő és a logikai funkciót. S most már ezeken belül — a részfunkciók sorában — juttattam helyet a kommunikáció vonalán a bühleri hármasságnak (kifejezés, felhívás, ábrázolás), a logikai funkció síkján pedig megint három más részfunkciót vettem fel: a megkülönböztetés, az elvonatkoztatás és a viszonyítás funkcióját.

Csikobava kritikával illette Bühler funkció-sémáját. Azt kifogásolja rajta, hogy Bühlerék a »kifejező« és »közlő« funkció mellett harmadikat is felvesznek: az »ábrázolás«-t, sőt egyenesen ez utóbbiban kezdik látni a legfőbb nyelvi funkciót. Ebben teljesen egyet is értünk Csikobavával: hiszen éppen erről az oldalról változtattam meg Bühler funkció-sémájának helyét a nyelvi funkciók rendszerében. Az ábrázolás valóban nem önálló, nem alapfunkció, hanem csupán részfunkció, mely az alapfunkcióban vagy az alapfunkciókban már benne foglaltatik. Hibát követett el azonban Csikobava — s ez igen-igen félrevezető lehet a kívülállók számára — azt t. i., hogy ő minden további nélkül azonosnak veszi a maga terminológiájának »expresszív« kifejezést a bühleri »Ausdruck«-kal, a maga »kommunikatív« szavát Bühler »Appell«-jével, holott a nyelv két főfunkcióját — a logikait és a közlőt — egyáltalában nem lehet azonosítani a bühleri terminológiával: azok egyszerűen nem azonos szemléletmódból fakadtak. Azt sem fogadhatnánk el Csikobava kritikájából, ha ő mindebből — a helytelen azonosításból — azt a következtetést vonná le, hogy az »ábrázolást« teljesen — mint részfunkciót is! — ki kell rekeszteni a nyelvi funkciók rendszeréből. Tagadni azt, hogy a beszélőn és a hallgatón kívül ott van a beszédhelyzetben a beszéd tárgy is mint objektív valóság, amelynek tényei meghatározzák és irányítják a nyelvi formálást és a nyelvi megértést: ez szerintünk merő elpszichologizálása volna a nyelvi valóságnak (»A beszélő és a hallgató lelki folyamata mellett a mondat tárgyi vonatkozásait sem hanyagolhatjuk el — írtam —, ha nem akarunk az egyoldalú pszichologizmus hibájába esni«. MNy. 48 : 102).

5. Rátérek most a nyelv és a gondolkodás viszonyának kérdésére. Úgy látom, a »polgári nyelvtudomány« idevágó eredményeit és szempontjait gyanakvóan félretolja Tompa kartársam, mintha azok összeegyeztethetetlenek volnának a sztálini tanítással, a nyelv »logikai« funkciójáról szóló tannal. Szeretném itt megállapítani, hogy az ú. n. »polgári nyelvtudomány«-nak éppen ezen a téren meglepő hasonlatosságai vannak a sztálini nyelvtudomány alapelveivel. Legyen szabad csak példaképpen két könyvet megemlítenem.

Az egyik Leo WEISGERBERNEK »Muttersprache und Geistesbildung« (Göttingen, 1929) című könyve, amely a nyelvi funkciók kérdését már sok tekintetben a mai korszerű felfogásnak megfelelő módon tárgyalja, s amelyet éppen ezért ma is nagy haszonnal forgathatunk. Legyen szabad Weisgerbernek egyik példáját idéznem a nyelv és a gondolkodás elszakíthatatlan, mély kapcsolatának szemléltetésére. Szerzőnk egy hadirokkant részleges amnéziájának esetét idézi (i. h. 15—19). Az illető beteg — agysérülése következtében —

elfelejtette a színnevezéseket. Igen ám, de ezzel együtt a színfogalmak is kiestek tudatából! A színérzék maga ugyan hibátlanul működött. A beteg fel tudta ismerni a színek különböző voltát. Meghatározott piros színt pontosan jelölni is tudott ilyenféleképpen: *földieperszínű*, vagy meghatározott kék színt így: *búzavirág-szín* stb. Ennek ellenére nem volt képes az elébe helyezett színes tárgyak színét közönségesen (*piros, kék* stb.) megnevezni, sem pedig azokat megadott színek (*piros, kék* stb.) szerint rendezni. Ez utóbbi kérdést egyenesen nem is értette a beteg: hiszen — mondta — minden szín különbözik egymástól. Kiderült ilyenformán, hogy a beteg nem képes a fogalmi gondolkozásra, — legalább is a színeket illetőleg nem képes az érzéki jelenségeknek fogalmi kategóriákká való feldolgozására. Megmaradt tehát az érzéken tárgyi gondolkozás fokán: az egyes, érzéki benyomástól az elvont fogalomhoz felemelkedni, vagy fordítva: az elvont fogalomtól az egyes érzéki tárgyhoz eljutni nem volt képes. Mindennél szemléletesebben mutatja ez azt, hogy a nevek s a fogalmak elszakíthatatlan egységet alkotnak, s hogy mennyire nélkülözhetetlenek a szavak a fogalmak kialakításában, a fogalmi gondolkozás lefolyásában.

A másik könyv, amelyet a nyelv és gondolkozás viszonyának mintaszerű bemutatása miatt akarok megemlíteni, Lauri HAKULINENnek, a finn professzornak kitűnő könyve, a »Suomen kielen rakenne ja kehitys, I—II« (Helsinki, 1941—1946). Ennek úgyszólván minden fejezete, minden egyes adata szemléletesen mutatja a nyelvi forma és a gondolat egymásrautaltságát, kölcsönhatását és együttes fejlődését. Egyik tanulságos példája a *punainen* »vörös, piros« melléknév. Ennek régebben a mainál sokkal konkrétebb volt a jelentése: annyit jelentett, hogy »szőrös«. Később csak állattal kapcsolatban kezdték használni abban a jelentésben, hogy »vörös, vörhenyes, rozsdabarna szőrű«. Ez utóbbi jelentésspecializálódásnak az lehetett az oka, hogy a finneknél egy meghatározott korban a legfontosabb háziállatuk: a szarvasmarha, egyúttal pedig a legközönségesebb prémes vadjuk: a róka — ilyen színű szőrzettel rendelkezett. Már a *punainen*-nek vezetett szórtakaró színében jó csomó árnyalat van képviselve: a név azonban ez árnyalatoktól elvonatkoztat, s a bennük található közös vonásokat fogja egybe. Később szélesebbre vonták a szó használatát, s minél több egyes dologra alkalmazták, annál elvontabbá vált a szó jelentése, amely minden egyes dolog közös vonását képes csak rögzíteni. *Punainen*-nek kezdték ugyanis mondani a vérnek a színét, a fenyőtörzs síma részének, a hajnal pírjának, az esti pírnak a színét s több effélét. Így kristályosodott ki lassanként a *punainen* hangsor köré az a teljesen elvont, meghatározott dolgoktól és érzéki jelenségektől elszakadt, rengeteg egyes, konkrét dolog közös vonásait egybefogó fogalom, hogy »vörös, piros« (i. mű, II: 97—99).

6. Az alany és állítmány felismerésének kérdésében Tompa kartárs elutasítja KÁROLY Sándornak a MNy. 48:103—112. l.-n kifejtett felfogását. Mi is úgy látjuk, hogy a lélektani alany és a lélektani állítmány fogalmának bevezetésével nem szabad összekuszálni és szétoldani az alany-állítmány viszony logikai és grammatikai értelmét. A mondatelemzés gyakorlatában alapvető jelentősége van a logikai, a fogalmi alany-állítmány viszonyításnak. Sokszor (igés típusú mondatokban) ráhagyatkozhatunk emellett az alanynak és az állítmánynak szóalak szerint való felismerésére. A lélektani tagolás ismertető jeleit azonban nem lehet azonosítani a logikai vagy a grammatikai alannyal és állítmánnyal, minthogy amott pillanatnyi lelki indítékok

döntenek, emitt pedig a fogalmi viszonyításnak, másfelől a nyelvi formáknak állandó jellegű és többé-kevésbé egyértelmű kritériumai.

Tompa kartársam azonban — úgy látom — teljesen számúzné a leíró nyelvtanból a lélektani alany és a lélektani állítmány fogalmát. Ezt, ha valóban így gondolja, semmiképpen sem tudnánk helyeselni. Hiszen a lélektani mondattagolás ma is élő nyelvjelenség, a nyelvi képletek — mondatok — értékelésének egyik fontos zsinórmértéke, a mondat valóságához viszonyításának egyik legszembetűnőbb jelentkezése, amelynek határozott nyelvi kifejezőeszközei vannak: a hangsúly és a szórend. A leíró nyelvtan egyik fejezetében tehát sorra kell keríteni a lélektani alanyt és a lélektani állítmányt (esetleg valami más, alkalmasabb terminus technicus-szal). A fontos csak az, hogy ne zavarjuk meg és ne akarjuk helyettesíteni a logikai-grammatikai mondat-elemzést a lélektani elemzéssel, hanem őrizzük meg és adjuk meg mindegyik tagolásnak, ill. elemzésmódnak azt, ami őt jogosan megilleti a nyelv és a gondolat formálásában.

7. Ismét egy vitás kérdés: *szó szer ke ze te k* vagy *mon da t r é s z e k*? A kérdést manapság gyakran teszik fel a tudomány emberei is, a nyelvi nevelés gyakorlatának képviselői is. A valóság az, hogy a mondatban mindent viszonyítunk valamihez: a mondatbeli szavak vonatkoznak egymásra, mégpedig rendszerint nemcsak egyszeresen, hanem több különféle irányban, úgyhogy a mondaton belüli viszonyoknak egész hálózatával van dolgunk; másrészt pedig a mondat — és közvetve az egyes részek is — kifelé mutatnak, a nyelvi jelek zárt világán túl a beszédhelyzet konkrét valóságára. A mondatban tehát a nyelven belüli és a nyelven kívüli viszonyításoknak, vonatkozásoknak egész rendszerével van dolgunk. Meghamisítanánk a nyelvi valóságot, a mondat nyelvi értékét, ha nem éppen a viszonyító erejében mutatnánk fel annak lényegét, azaz ha nem »szerkezeteket« tanítanánk, hanem különálló, egymástól független »mondatrészeket«, azaz szavakat. (Csak a szerkezetben, tehát egy másik tagra vonatkoztatva lehet alanyról, állítmányról stb. beszélni, semmiképpen sem önmagukban. Ha azonban két szó szintagmatikus viszonyban van egymással, akkor az egységet alkot — olyat, amely mint egész újabb szintagmatikus viszonyba léphet egy más szóval vagy egy másik szerkezettel.

Érthetetlen és csak az ellentétes igények felületes összeegyeztetésének köszönheti megfogalmazását az a követelés, amely a nyelvtantanítási konferencia határozataiban olvasható: »A mondatok elemzésekor észre kell vétetni az egyes szavak közt fennálló mondatnani viszonyt, az elemzésben azonban nem szó szerkezeteket kerestetünk, hanem egy-egy szóból álló mondatrészeket« (Köznevelés, 1953: 65). Ez aztán a fából vaskarika: mondatnani viszonyokat kell láttatni, de a szerkezeteket el kell rejteni a tanulók előtt! Tompa kartársam is bizonyára érzi ennek az elvnek a helytelenségét, de mégis úgy fogalmazza meg álláspontját, hogy messzemenő engedményeket lássék tenni ennek az immár hivatalossá vált felfogásnak a javára.

8. A leíró nyelvtan kiejtést normalizáló és egyebekben is a nyelvhasználatot szabályozó jellegének kérdésében szintén nagyobb határozottságra volna szükség. A leíró nyelvtan nem tekintheti feladatának a mai »művelt« nyelvhasználat vagy akár a »mai műveltség-hordozó réteg« nyelvhasználatának minden tarkabarkaságát, henyességét, tudatlanságát és tudákoságát egyszerűen regisztrálni. Hallottam én már akadémiai nyelvészlelőadáson is úgy beszélni, hogy *akadémia* vagy *egyenessen*, egyetemi marxista előadásokon meg úgy hangsúlyozni, hogy *ennek a tábornak a vezető ereje a Szovjetunió* — nem is

beszélve az *aztat nem tudhassuk* és hasonló elszólásokról a mozgalmi nyelvhasználatban. A helyest felmutatni, a nyelvi hibást mintaképnek nem állítani: ez feltétlenül feladata a mai igényekhez szabott leíró magyar nyelv-tannak.

*

Összefoglalóan csak annyit, hogy Tompa kartársam referátumát sokoldalú, körültekintő munkának tartom. Egészséges óvatosság jellemzi sok kérdésben. Nem egyszer azonban az óvatosság félnépszerűvé válik. Nagyobb határozottsággal, a biztosság érzésével és a meggyőződés hevével kell a »Magyar leíró nyelvtan« megfogalmazásához hozzájárítani. Szeretnénk megérezni majd a szerző vagy a szerzők munkáján az élményszerűséget, azt, hogy világosan látják és lelkesen átérzik anyanyelvünknek minden külső-belső értékét: hangzatosságát, a gondolat és az érzés minden árnyalatához hozzásimuló hajlékonyságát és gazdagságát, magatartásformáló erejét. Szeretnénk majd meglepődéssel látni, hogy a szerzők hűségesen őrzik magyar nyelvészeti hagyományainkat, azonban az új utaktól sem riadnak vissza, s idegen példából is szeretnek tanulni: Sztálin előtti és Sztálin utáni kutatók példájából egyaránt. Az így készült »Magyar nyelvtan« bizonyára éleszteni fogja anyanyelvünk szeretetét, táplálja majd a nyelvi ismeretet, izmosítja a nyelvhasználat gyakorlatát — egyszóval: megveti végre-valahára egy igazi nyelvi műveltség alapját hazánkban.

SULÁN BÉLA hozzászólása PAIS DEZSŐ előadásához:

Tisztelt Akadémia!

Pais akadémikus beszámolója végén arról beszélt, hogy nyelvtudományi életünkben az utóbbi időben valamilyen bomlás jelei mutatkoznak, s ezek a jelek őt és idősebb barátait aggodalommal töltik el. Ebben a folyamatban, amelyet *Pais* akadémikus bomlásnak tart — úgy érzem — nekem is van valami részem s ezért szeretnék ehhez a kérdéshez hozzászólni.

Ezt a folyamatot én nem a bomlás, hanem a gyógyulás kezdetének nevezném. A sztálini cikkek megjelenése óta a szegedi kongresszuson történt először, hogy a magyar nyelvtudományban kritikai hangok hallatszottak, s ezek nem voltak tekintettel sem életkorra, sem pedig tudományos rangra. Ez kétségtelenül nagy pozitívum. Ezek a hangok — ha sokszor némi türelmetlenség is kicsengett belőlük és a mondanivaló egy-egy részlete a bírálónál nagyobb anyagismerettel és nagyobb tapasztaltsággal rendelkező idősebb tudósaink részéről kiigazításra is szorult, — az egészséges, építő kritika hangjai voltak. Ezért azt a folyamatot, amelyet elindítottak, csak a gyógyulás folyamatának foghatjuk fel.

Eme egészséges folyamat tanui voltunk néhány héttel ezelőtt az Akadémián azon a nyelvtani vitán, amelyet *Pais* akadémikus az imént — véleményem szerint túlozva — sikertelennek minősített és amelynek nem kielégítő voltához egyebek közt az én referátumom kidolgozatlansága, több hiányossága is nagyban hozzájárult, amelyen azonban mégis különböző nézetek álltak egymással szemben, különböző vélemények küzdöttek. Az egyetemi tanszékeken a közel-múltban lezajlott programviták szintén egy-egy lépést jelentettek a vélemények harcának, a szabad viták légkörének kialakításához nyelvtudományi

életünkben. És az egészséges fejlődésre vezető folyamat erősödésének a tanúi voltunk a mai ülésen is, ahol az előadók és a felszólalók — különösen *Tompa* és *Papp* kandidátusok — nézetekkel szálltak vitába, bírálták egymást.

Pais akadémikus igen tartalmas beszámolója itt nagy tapsot kapott. Ebből úgy vélhetem, hogy népszerűtlen dolog olyan irányban felszólalni, amely nem vág egészen *Pais* akadémikus beszámolójának a vonalába. Mégis meg kell ezt tennem, bár tudom, hogy mint az idősebb nemzedékhez tartozó minden tudósnak, *Pais* akadémikusnak is megvan az az előnye, hogy fejtegetéseinek és érveinek súlyát mindig megtoldja az a nagy tekintély is, amely évtizedeken át végzett tudományos munkájának mennyiségén és tartalmi súlyán alapszik. *Pais* professzor esetében a fejtegetések súlyát és tekintélyét megtoldja még az a szeretet és tisztelet is, amellyel őt tanítványai — közöttük én is — osztatlanul körülveszik, ismerve mindazokat a tiszteletreméltó emberi tulajdonságait, amelyek mind oktató-nevelő munkájában, mind az egyes tanítványaival való törődésében, mind pedig a nyelvtudomány ügye iránti közismert odaadásában mutatkoznak meg. De éppen ez a tanítványi tisztelet és odaadás, amellyel én is ragaszkodom *Pais* akadémikushoz, volt professzoromhoz, — valamint az a szeretet a nyelvtudomány ügye iránt, amelyet éppen *Pais* professzor oltott belém már egyetemi hallgató koromban — arra kötelez, hogy szóvátegyem, amit beszámolójában nem tartok helyesnek, vagy amit másként látok. S ezt szóvá kell tennem azoknak az ismételt óvásoknak ellenére is, amelyeket *Pais* professzor a bírálók címére küldött.

Én mindenekelőtt a kritika helyes, sztálini értelmezésének szeretnék propagandát csinálni nyelvészeti életünkben. A kritika — és ezt kell valahogyan egyre hatékonyabban tudatosítanunk — nem személyeskedés, nem sérelem, amit vissza kell utasítani, ami a tekintély rovására megy, hanem egészen más valami. A kritika a tudományok fejlődésének motorja, s bizony, egyes tudósok tekintélye növekedésének és megszilárdulásának forrása is lehet adott esetben. Sztálin elvtárs azt mondja, hogy a kritika már akkor is helyes és hasznos, ha csak öt százalékban igaz és jogos. Ha ezt elfogadjuk, akkor el kell ítélnünk a kritikának azt a felfogását, amely a kritikát bizonyos előzetes feltételekhez akarja kötni, ahogyan ezt *Pais* professzor teszi, amikor azt mondja, hogy nem mindenféle kritikát igényel, hanem csak az olyat, amelynek szerzője maga is aktíve működő nyelvész. Ez nem a kritika bátorítását jelenti, hanem a kritika elvágásának egy sajátos módszerét.

Ti ztelt Akadémia!

Magához a referátum egészéhez és nyelvtudományunk időszerű kérdéseire a következőket szeretném megjegyezni.

Pais akadémikus referátuma bizonyos kielégítetlenség érzését hagyta bennem. Nem látom ugyanis, hogy *Pais* akadémikus és barátai, akik vele együtt aggódnak a nyelvtudományunkban mutatkozó »bomlás« tünete miatt, miben látják a magyar nyelvtudomány időszerű kérdéseit. A referátum azt a benyomást keltette bennem, hogy *Pais* akadémikus főleg azokat a kérdéseket tárgyalta, amelyek vele valamilyen közvetlen személyi kapcsolatban vannak, amelyek tehát inkább *Pais* akadémikus egyéni, mintsem nyelvtudományunk időszerű kérdései.

Engedjék meg, hogy elmondjam, miben látom én ma nyelvtudományunk időszerű kérdéseit. A kérdéssel hivatali beosztásomnál fogva is, most már lassan egy éve, elég sokat foglalkoztam, mert egyetemi nyelvészeti oktatásunk színvonala szükségszerűen elválaszthatatlanul összefügg nyelvtudományunk

állapotával. Szeretném előrebocsátani, hogy a kérdéssel, mint igen fontos feladattal foglalkoztam magam is és foglalkoztak többen munkatársaim közül. Az egyetemi nyelvészeti oktatás megjavítását mi azért tartjuk fontos feladatnak, mert ez az anyanyelvi oktatás színvonala emelésének döntő eszköze, és mint ilyen, fő feltétele kulturális forradalmunk egyik alapvető feladata eredményes megoldásának.

Egyetemi nyelvészeti oktatásunk fejlődése, színvonalának emelkedése nyelvtudományunk fejlődésének, színvonala emelkedésének függvénye. Egy-egy szaktudomány színvonalát az illető tudomány elvi kérdéseinek tisztázottsága, a módszerek kidolgozottsága és az élettel, a gyakorlattal való kapcsolata jelenti. Ezek a tényezők határozzák meg a nyelvtudomány színvonalát is.

Ezeket tartva szem előtt, nyelvtudományunk időszerű kérdéseit a következő öt kérdésben látom:

1. *A sztálini tanításhoz való viszony*

Sok szó esett itt ma arról, hogy nyelvtudományunkat — meg kell jegyezni, hogy nagy hagyományai ellenére — az elvi kérdésektől való bizonyos tartózkodás jellemzi. Ezen a téren Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei sem idéztek elő látható, még kevésbé döntő változást.

Nyelvészeink Sztálin elvtárs cikkeinek jelentőségét köztudomásúan arra korlátozták, hogy a marrista új tant antimarxista, vulgarizáló tanításként leplezték le, és így nem vontak le semmi következtetést abból, hogy Sztálin elvtárs a nyelvtudomány számos elvi kérdését tisztázta és abból sem, ahogyan Sztálin elvtárs ezeket a kérdéseket megoldotta.

Ilyen értékelés mellett Sztálin elvtársnak a nyelv fogalmáról, a nyelv és a gondolkodás kapcsolatáról, a nyelv hatalmas társadalmi szerepéről szóló tanítása nem vezethetett nyelvtudományunk megújulására, az idealista, burzsoá befolyások leleplezésére és felszámolására, az általános nyelvészeti kérdések iránti érdeklődés felkeltésére és fokozására és e kérdéseknek a marxizmus-leninizmus alapján való tanulmányozásának kifejlesztésére, a nyelvtudományi munkának szocialista építésünkkel, kulturális forradalmunkkal való összekapcsolására.

Ennek következtében ma, három évvel Sztálin elvtárs zseniális nyelvtudományi művének megjelenése után, még mindig nem tudunk felmutatni olyan nyelvtudományi munkákat, amelyeket Sztálin elvtárs tanítása hatna át, vagy amelyekben Sztálin elvtárs nyelvészeti tanításának egy-egy tételét a magyar nyelvtudomány egy-egy konkrét kérdésére alkalmaztuk volna. Annál szembetűnőbb hiányosság ez, mert ez alatt az idő alatt — a marrizmus lidércnyomásának eloszlása után — fellendült nyelvtudományi munkáságunk, amiről a Tudományos Akadémia több nyelvészeti kiadványa — köztük egy-két Kossuth-díjjal kitüntetett mű is — és nyelvtudományi folyóirat-irodalmunk tanuskodik.

Mindezek alapján úgy látom, hogy nyelvtudományunk nem él azokkal a lehetőségekkel, melyeket Sztálin elvtárs tanítása adott, hogy nyelvtudományunk e felbecsülhetetlen segítség ellenére sem fejlődik egészségesen. Ezért tartom a sztálini tanításhoz való viszonyunk kérdését nyelvtudományunk legidőszerűbb kérdésének és az e tekintetben mutatkozó lemaradásunk felszámolását nyelvtudományunk legfontosabb feladatának. Ebből a szempontból

igen hasznos lett volna, ha Pais akadémikus itt beszámolt volna Akadémiánk I. osztályának tavaly, a sztálini ülészak vitája nyomán hozott ama határozatának a végrehajtásáról, amelyben az osztályvezetőség nyelvtudományi munkásságunknak az év végéig való megvizsgálását és különösen a sztálini nyelvtudományi cikkek megjelenése óta végzett munka értékelését ígerte. Erről a határozatról az I. osztály »Nyilatkozat Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei megjelenésének második évfordulója alkalmából« című, az Akadémiai Értesítőben (LIX, 231) közzétett közleményében tudósított, a határozat végrehajtásáról és ennek eredményeiről azonban mindezekig még nem számolt be.

2. A polgári nyelvtudományhoz való viszony

Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei jelentőségének e korlátozott értelmezése következtében nálunk természetesen tovább élnek az idealista, burzsoá nyelvtudomány maradványai. Ezek ellen a harc nálunk általában nem folyik, mert több tekintélyes nyelvészünk — nem látva a hiányosságokat — nem látja szükségét annak, hogy feltárjuk nyelvtudományunk elméleti lemaradását és leplezzük ezeket az idealista nézeteket. Előfordul az is, hogy tiltakozással fogadják, ha egyáltalán felvetődik a kérdés: vannak-e nyelvtudományunkban idealista csökevények.

a) *Az úgynevezett »modern« nyugati nyelvészeti irányzatok behatolása.* Igaz, hogy a magyar nyelvtudományban az imperialista országokban kialakult divatos, »modern« nyelvészeti irányzatok, mint pl. a freudista nyelvelmélet, a funkcionalizmus, a strukturalizmus, az amerikai szemantika a maguk idejében nem terjedtek el, de hatottak, akadt egy-egy követőjük. Még a szemantikának is volt képviselője Karácsony Sándor személyében, aki többek között egy magyar nyelvtant is írt, amelynek éppen a középiskolai tanárok rétegére gyakorolt hatását nem szabad lebecsülnünk.

Annál figyelemreméltóbb tehát az a fokozódó érdeklődés és elismerés, amellyel egyes nyelvészeink újabb Saussure tanítása felé fordulnak.

Közismert a magyar nyelvtudományak Saussure tanításával, továbbá az ebből sarjadt funkcionálizmussal és strukturalizmussal, valamint ezen irányzatoknak a nemzetközi irodalomban is elismert magyar művelőjével, Lazicius Gyulával szemben a harmincas évek közepén, Gombocz Zoltán halála után, kialakult nagyjából egységes, elutasító álláspontja. Ma azonban, amikor a szovjet nyelvtudomány — miután Sztálin elvtárs kezébe adta a marxista nyelvtudomány alapelveit — már nagyjából kidolgozta Saussure tanításának kritikáját, azt látjuk, hogy Saussure új életre kel egyes tekintélyes nyelvészeink újabb egyetemi előadásaiban, jegyzeteiben, egyetemi programjaiban és egyéb megnyilvánulásaiban. Már egy jó félévvel ezelőtt, az egyetemi nyelvészeti oktatás helyzetéről nyelvész professzoraink részvételével tartott egyik vitán, szó esett arról, hogy Pais akadémikus az 1951/52. tanévben megtartott »Bevezetés a magyar nyelvtudományba« c. egyetemi tanári előadásában (— amelynek nyilvánosságra került jegyzetvázlatát Bárczi akadémikus eredeti előadása alapján készítette el —) Saussure-nek nem egy alapvetően téves, idealista tétele helyet kapott (a nyelvtudomány anyagának a lingvisztikai jelenségek összességéként való meghatározása; a nyelv mibenlétének taglálásakor a nyelv jelrendszeriségének kiemelése a nyelvnek a társadalomban betöltött szerepe ellenében, amelynek alapja a nyelv és a gondolkodás egysége;

a nyelvnek a társadalom termékeként való felfogása stb.). Valamivel később Bárczi akadémikusnak a »Bevezetés a nyelvtudományba« c. egyetemi előadás-hoz készült programjának vitája során mutattunk rá néhány olyan saussurei tételre, amelynek idealista volta nyilvánvaló (a nyelvtudomány anyagának Pais aladémikus jegyzetvázlatával kapcsolatban említett felfogása; a *langue-nyelvészetre* és *parole-nyelvészetre* való felosztása; a nyelv jelrendszer voltának hangsúlyozása stb.). És a mai ülésen Tompa József előadásának megvitatása során láthattuk, hogy Papp István felszólalásában nemcsak Saussure tanítása talált méltatásra, hanem Karl Bühler-nek, a szubjektív idealizmus e szélsőséges bécsi képviselőjének nézetei is nagy elismerésre találtak.

Ezek a jelenségek arra mutatnak, hogy — ha a maguk idejében az említett irányzatok nem is hatottak nyelvtudományunkra — *ma* kezdenek hatni ezek a burzsoá irányzatok, és ha nem figyelünk fel erre idejében, az egyetemi nyelvészeti oktatás révén könnyen elterjedhetnek a magyar nyelvészeti közvéleményben.

b) *A magyar polgári nyelvtudományi hagyatékhoz való viszony.* A Pravdavitva értékelése során Sztálin elvtárs azért is elítéli Marrt és tanítványait, mert pöffeszkedő magatartásukkal azt a látszatot igyekeztek kelteni, »hogy N. J. Marrig semmiféle nyelvtudomány sem létezett és hogy a nyelvtudomány N. J. Marr új tanának« megjelenésével kezdődött«. Ezzel kapcsolatban Sztálin elvtárs az előző tudós-nemzedékek erőfeszítéseinek és eredményeinek megbecsülésére tanít. Sztálin elvtársnak ezeket a szavait nyelvészeink — úgy látszik — félreértették: úgy vélik, hogy mindaz, amit az előző nyelvész-nemzedékek ránk hagytak, jó és átveendő. Így a magyar polgári nyelvtudományi hagyaték kritikai megrostálását nem tartják sem időszzerűnek, sem szükségesnek. Szem elől tévesztik, hogy az a nagy feladat, amit Sztálin elvtárs röviden úgy nevezett, hogy »a marxizmus meghonosítása a nyelvtudományban«, nem valósítható meg máskép, mint a polgári nyelvtudományt átható idealista felfogás elleni harc útján.

Aligha vitatható, hogy nyelvtudományunkat ma is a pozitívizmus jellemzi. Ezt mutatja a nyelvtudomány tárgyának bizonyos szűk felfogása, a nyelvészeti kiadványok érdeklődési köre, folyóirataink tartalma.

A jelek szerint azonban tekintélyes nyelvészeink ebben semmi hibát nem látnak. A nyelvészeti pozitívizmus kritikáját azért nem érzik szükségesnek, mert a pozitívizmusnak nyelvtudományunkban játszott szerepét nem értékelik történeti alapon.

A pozitívista nyelvtudomány nem egyéb, mint a filozófiai pozitívizmus bevitele a nyelvészetbe. Tudjuk, hogy a filozófiai pozitívizmus a maga idejében is reakciós volt, mert akkor lépett a színre, amikor Marx és Engels már kidolgozták a dialektikus materializmust, mert azzal az állításával, hogy felül-emelkedik mind a materializmuson, mind az idealizmuson — annak hangsúlyozásával, hogy nem »elvont okoskodásokra«, hanem kizárólag »pozitív« tényekre támaszkodik, tulajdonképpen az idealizmust erősítette, a jelenségeknek az idealizmus szellemében való tárgyalását szorgalmazta, vagyis a materializmus tudományos filozófiája ellen lépett fel.

Ennek ellenére a pozitívizmusnak volt jó oldala is nyelvtudományunk életében. Gyümölcsöző volt pl. a századforduló táján, amikor a nyelvi (főleg nyelvtörténeti és nyelvjárási) tények hatalmas tömegének összegyűjtésére és alakai rendszerezésére ösztönzött. Vagy pl. a Horthy-korszakban abban mutat-

kozott nyelvészeink pozitívista iskolázottságának jó oldala, hogy meggátolta a nyugati, szélsőségesen idealista irányzatok és az itthon kiteimelt, a magyar imperializmust szolgáló áltudományos turánizmus elterjedését nyelvészeink körében. Nagy és pozitív szerepe volt nyelvészeink pozitívista beállítottságának — még a felszabadulás után is — abban, hogy megakadályozta a tényeket semmibevevő marrista új tan« elterjedését nyelvtudományunkban. (Itt meg kell jegyezni azonban, hogy éppen ezért a marrizmus leleplezése elmélyítette nyelvészeinkben a régi pozitívista nyelvészethez való ragaszkodást.) Ezzel nyelvészeink igazolva is láthatnák a pozitívista nyelvtudományt.

Látni kell azonban a pozitívizmus negatív, reakciós szerepét is nyelvtudományunk történetében. Ismeretes, hogy a pozitívista tudomány két fő vonása sokat hangoztatott filozófia-, illetve elméletellenessége (amellyel tulajdonképpen idealista mivoltát leplezi), továbbá a tudomány szerepének korlátozott felfogása, miszerint is a tudomány feladata a tények leírása és legfeljebb a tények, az adatok közt levő hézagok kitöltése — a tények megmagyarázása helyett (Pais akadémikus ezt jegyzetvázlatában úgy mondja, hogy a nyelvtudomány »megállapítható vagy megfigyelhető valóságokon alapozik, csak az adatok hézagait tölti ki«). Mindkettő egyformán jellemzi nyelvtudományunk története egészének pozitívista szakaszát. E két vonásánál fogva vált a pozitívizmus a nyelvtudomány fejlődésének korlátjává azáltal, hogy távoltartotta nyelvészeinket az elméleti kérdésektől, a filozófiától, az összegyűjtött hatalmas anyag tudományos feldolgozásától, az összegyűjtött adathalmaz nagyjából el is végzett alaki rendszerezéséből adódó tanulságok tudományos általánosításától: a nyelv objektiv törvényszerűségeinek kutatásától és feltárásától. A pozitívista nyelvtudomány visszahúzó, reakciós jellege különös élességgel nyilvánul meg ma abban a tényben, hogy egyes nyelvészeink nem képesek többet látni Sztálin elvtárs nyelvészeti tanításában, mint csupán a marrizmus szétzúzását.

Az elmondottak szerint tehát a burzsoá idealizmus mindkét megjelenési formájában nyelvtudományunkban nem valamiféle csökevényként él tovább. A »modern« nyugati irányzatok behatolása az említett jelek szerint most intenzívebb, mint bármikor ezelőtt. A pozitívizmus pedig, mondhatnám, virága teljében pompázik. Mindkettő ellen fel kell lépni. A kettő közt azonban az utóbbi jelenti a nagyobb veszélyt. Az előbbi ugyanis széles körben elterjedve, továbbá a szovjet nyelvtudomány már leleplezte ezeket az irányzatokat és állandó harcot folytat ellenük — a pozitívizmus viszont nyelvtudományunk története utolsó félszázadának szinte egyeduralgó irányzata volt, nyelvésznevezékek nevelkedtek benne, ellenséges ideológiai tartalmát nyelvészeink még nem ismerték fel, történeti szerepének csak pozitív vonatkozásait látják, sőt — nem látva a döntő különbséget a tudomány céljának pozitívista és marxista felfogása, »az adatok tiszteletének« pozitívista és marxista értelmezése közt —, hajlamosak a pozitívista nyelvészetet a materialista nyelvtudománnyal azonosítani (annál fogva, hogy a materialista nyelvtudomány alapvető követelménye a konkrét nyelvi anyag vizsgálata). Így a pozitívizmus ma legfőbb akadálya annak, hogy nyelvtudományunk a marxizmus felé forduljon és — értékesítve előző nyelvtudományunk eredményeit — marxista nyelvtudományá fejlődjön.

Ezért a polgári nyelvtudomány elleni harc, különösen pozitívista nyelvtudományi örökségünk kritikai értékelése, ma nyelvtudományunk egyik legidősebb kérdése.

3. A szovjet tudomány eredményeinek felhasználása

Ez a kérdés szorosan kapcsolódik az előző kettőhöz. A három közül egyik sem képzelhető el a másik nélkül. Sztálin elvtárs tanítását nem tudjuk munkánkban eredményesen alkalmazni a polgári nyelvtudomány elleni harc és a szovjet nyelvtudomány eredményeinek felhasználása nélkül. Ugyanez áll a polgári nyelvtudomány elleni harcra, amelyhez a legfontosabb útmutatásokat Sztálin elvtárs adta meg, és amelyek alkalmazásában jó példának a szovjet nyelvészek munkája. Végül, a szovjet nyelvtudomány eredményeinek jelentőségét felfogni sem tudjuk Sztálin elvtárs tanításának megértése nélkül és nem tudjuk ezeket az eredményeket kellően felhasználni, ha nem küzdünk egyidejűleg a polgári nyelvtudomány ellenséges ideológiai maradványai ellen. Csak e három feladat sikeres összekapcsolásával fogjuk tudni tisztázni nyelvtudományunk elvi kérdéseit és kidolgozni módszereit.

Ezért a szovjet nyelvtudomány eredményeinek felhasználása nyelvtudományunk egyik legidősebb feladata.

A kérdés egyik mellékes, de nem elhanyagolható részével foglalkozott beszámolójában Pais akadémikus is: megemlítette, hogy ezen a téren nem kielégítő mértékű az ismertető munka. Nem beszélt azonban arról, hogy a szovjet nyelvtudomány eredményeinek felhasználása minálunk még az ismertető munkának e nem kielégítő mértéke mögött is nagyon elmarad: aligha tudna itt valaki hamarjában olyan magyar nyelvészeti művet, vagy akár csak kisebb tanulmányt is megemlíteni, amely akár témaválasztását, akár módszerét tekintve, a szovjet nyelvészeti irodalomra támaszkodnék. A helyzet tehát az, hogy az ismertető munka nem hat termékenyítően nyelvtudományunkra, hogy a MTA Nyelvtudományi Intézete Közleményeinek, amely az ismertető munkát szinte egymaga végzi, még azok közt sincs kellő visszhangja, akikhez eljut. Ennek okát természetesen hiába keressük az ismertető munka mértékében. Ennek okát csak úgy találjuk meg, ha a kérdést a sztálini tanításhoz és a polgári nyelvtudományhoz való viszonyunk kérdésével együtt vizsgáljuk: mivel nem értettük meg a sztálini tanítás igazi jelentőségét és nem látjuk a polgári nyelvtudomány idealizmusát, nem értjük meg az újabb szovjet nyelvtudományi munkák jelentőségét, a szovjet nyelvtudomány eredményei felhasználásának a jelentőségét sem. Alátámasztja ezt a megállapítást az a meglepő jelenség is, amelyre a második kérdés tárgyalása során felhívtam a figyelmet. Érdemes elgondolkozni azon, miért hathat egyes nyelvészekre könnyebben Saussure' (vagy még Blühler is), mint a szovjet nyelvtudomány, ma, amikor egyre nyilvánvalóbbá válik a nyelvvel kapcsolatos egyes elavult tételek csődje és egyes elméleti kérdések tisztázásának szükségessége. Ez a kérdés lényege.

Ezt látva az ismertetés nem kielégítő mértékét sem foghatjuk fel másként, mint a kérdés lényegének közvetett megjelenési formáját: mint a szovjet tudomány jelentőségét önkénytelenül is leszűkítő felfogás egyik mellékes tünetét. A szovjet nyelvtudomány eredményeinek ismertetése persze nemcsak a Nyelvtudományi Intézet feladata. Feladata ez minden nyelvészeti folyóiratunknak és a Magyar Tudományos Akadémiának is. Sajnos, amióta a Nyelvőr nem jelenik meg, már egy folyóiratunk sincs, amely rendszeresen közölne szovjet nyelvészeti cikkeket. Az Akadémia nyelvészeti kiadványai közt pedig még egyetlen szovjet tanulmány-gyűjtemény sem jelent meg, pedig több kötetre összegyűjtött értékes anyagról van már tudásunk. Ezek mind olyan

hiányosságok, amelyek megszüntetése — mint eddig is — csak rajtunk áll. Meg kell azonban jegyezni, hogy tudós számára a legjobb az, ha forrásait eredetiben tanulmányozhatja és nem szorul fordításokra. Ezért nagyobb súlyt kellene helyezni arra, hogy nyelvész kádereink megfelelő eredménnyel tanulják az orosz nyelvet.

Szeretnék még röviden kitérni egy fontos körülményre, amely most elkerülte Pais akadémikus figyelmét, bár más alkalommal maga is többször felvetette: nem kielégítő nyelvtudományi intézményeinknek ellátása szovjet nyelvészeti kiadványokkal. Nyelvtudományi intézményeink rendszeresen csak a központi szovjet folyóiratokat kapják. Sokkal nehezebben jutnak el hozzánk a központi kiadású szovjet nyelvészeti könyvek. Az egyes szövetséges köztársaságokban megjelenő nyelvészeti irodalomról pedig csak a központi folyóiratokban közölt recenziókból értesülünk. Így éppen azok a munkák, amelyek a legtöbb segítséget nyújtanak a magyar nyelvészek munkájához: a rokonépek nyelvészeti kiadványai egyáltalán nem jutnak el hozzánk. Erre feltétlenül fel kell hívni a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának a figyelmét.

4. Az étellel, a gyakorlattal való kapcsolat

A nyelvtudománynak az étellel, a gyakorlattal való kapcsolatát az iskolai nyelvi oktatással, az élő irodalommal, illetve a nyelvvel való kapcsolata jelenti. Ezek azok a területek, amelyeken nyelvtudományunk segítheti szocialista kulturális forradalmunkat.

Az iskolai nyelvi oktatást nyelvtudományunk közvetve szolgálja a tanárképzés megfelelő színvonalának biztosításával. Egy jó félévvel ezelőtt, a Nyelvtudományi Társaság Szegeden tartott kongresszusán, részletesen elemeztem, hogyan oldja meg nyelvtudományunk ezt a feladatát. Erre tehát most nem térek ki. De közvetlenül is szolgálhatja a nyelvtudomány az iskolai nyelvi oktatást, ha tisztázza a nyelvtan elvi kérdéseit, ha segítséget nyújt a tananyag kialakításában és a tankönyvek összeállításában és végül, ha részt vesz az oktatás módszertani kérdéseinek kidolgozásában. Nyelvtudományunk ma még elég távol áll ezektől a követelményektől. Tekintélyesebb nyelvészeink a nyelvtan művelését nem tartják tudományos feladatnak és a nyelvtan elméletével sem foglalkoznak rendszeresen. Ennek következménye az, hogy nincs tudományos nyelvtanunk, amely az iskolai tankönyvek alapjául szolgálhatna, sőt a nyelvtan tárgya és felosztása kérdésében sem alakult ki egységes felfogás, nyelvtani terminológiánk sem egységes. Simonyi halála óta a nyelvtanítás a középkáderek feladata és munkaterülete lett. A vezető nyelvészek közt uralkodó, a nyelvtant lebecsülő felfogásnak a légkörében azonban a középkáderek sem tudományos feladatként és rendszeresen foglalkoznak a nyelvtannal, hanem az iskolától jövő egy-egy konkrét kéréssel vagy új tankönyvigénnyel kapcsolatban. Örvendetes e téren az a változás, amelyet a Pais akadémikustól itt bejelentett, tervbevetett leíró nyelvtan elkészítése ígér.

A nyelvtudomány fejlődésére és művelésére igen termékenyen hat az irodalommal és az irodalomtudománnyal való kapcsolat. A két tudományág érintkezési területe az irodalmi művek nyelvhasználatát tudományosan elemző és a nyelv tudatos használatára tanító stilisztika, amelynek igen fontos szerep jut mind az anyanyelvi oktatásban, mind a széles tömegek nyelvi kultúrája színvonalának emelésében. Nyelvtudományunknak a gyakorlattól való elsza-

kadásának és egyben az irodalomtudománnyal való nem kielégítő kapcsolatának egyik tünete a stilsztika elhanyagolása. A stilsztika műveléssel vezető nyelvészeink, sem közép-kádereink nem foglalkoznak, nyelvészeti intézeteink munkatervében még ma sem szerepel ilyen tárgyú feladat. Igéretes kezdeményezésnek látszik azonban az e téren mutatkozó lemaradás megzüntetése felé az a kapcsolat, amelyet a MTA Nyelvtudományi Intézetének egyes munkatársai írói körök felé kezdenek kiépíteni.

Nyelvtudományunknak az étellel, a gyakorlattal való kapcsolata terén még alig tettük meg az első lépéseket. Mind az osztálytitkár, mind Pais akadémikus beszámolójának egy-egy részlete arról tanuskodik azonban, hogy a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya látja a gyakorlattal való kapcsolatot jelelő és már konkrét intézkedéseket is tervez és tesz ennek a kapcsolatnak a kifejlesztésére.

5. A bírálat és önbírálat meghonosítása, mint kádereink fejlődésének feltétele

Pais professzor referátumának egésze akaratlanul is felvetette a magyar nyelv-tudomány egyik legidősebb kérdését, véleményem szerint nyelv-tudományunk fejlődésének és felvirágzásának alapvető kérdését: a kritikához való viszonyt. Nem kell bizonygatnom, hogy a referátum igen szemléltető módon mutatta meg, hogy a kritikához való viszony, — az, hogy miképpen fogadjuk, miképpen bátorítjuk és fejlesztjük a kritikát, éppen nem erős oldala nyelv-tudományunknak. Úgy látom a kritikához való nem megfelelő viszony akadályozta éppen Pais akadémikust abban, hogy referátumában a magyar nyelv-tudomány idősebb kérdéseit tárgyalja.

Azt hiszem, az e téren mutatkozó helyzetet nem kell részletesen elemez-nem. Aki nyelv-tudományi életünket ismeri, tudja, hogy a bírálat és főleg az önbírálat még nem nyert benne polgárjogot, hogy nyelv-tudományi életünket még mindig nagyfokú ideológiai liberalizmus jellemzi. A bírálatot általában veszélyes és bántó valaminek tartják és ennek megfelelően fogadják, illetőleg gyakran alkalmazzák is. Pais akadémikus referátuma után, valamint a sztálini tanításhoz, a polgári tudományhoz és a szovjet nyelv-tudományhoz való viszonyunk elemzése után — azt hiszem — azt sem kell részletesen elemez-nem, miért tűrhetetlen a bírálatnak ez az értelmezése és az önbírálatnak szinte teljes hiánya nyelv-tudományunkban mai viszonyaink közt, amikor nagyszámú új nyelvész kádert kell kiképeznünk az előttünk álló nagy kultu-rális és tudományos feladatok elvégzésére, amikor meglévő kádereinket fel kell készítenünk az első három kérdésnél tárgyalt hiányosságok fokozatos megszüntetésére, nyelv-tudományunk felvirágoztatására. A káderhelyzet, a létszámot tekintve, — megítélésem szerint — a magyar nyelv-tudomány terü-letén pillanatnyilag nem nyugtalanító. Középkáderünk van elég, az utánpótlást az egyetemi asszisztencia és az aspirantúra biztosítja. Nem ilyen megnyugtató azonban a helyzet a káderek fejlődését illetően. Nyelv-tudományunk ideológiai elmaradottsága és főleg — ami ezzel összefügg — nyelvészeinknek a kritiká-hoz való nem megfelelő viszonya, a káderek fejlődésének legfőbb akadály-a. A káderek fejlődése, az aspiránsok képzésének sikere és tudományos életünk egészséges — ideológiai liberalizmustól és személyeskedéstől mentes — lég-körének kialakítása érdekében tehát feltétlenül át kell szakítanunk a fejlő-désnek ezt a gátját és meg kell honosítanunk nyelv-tudományunkban is a bírá-latot és önbírálatot.

Tekintettel a fennálló helyzetre és az előttünk álló feladatokra, a bíráló és önbírálat kérdése a magyar nyelvtudomány legidősebb kérdései közé tartozik.

Tisztelt Akadémia!

Ezekben látom nyelvtudományunk idősebb kérdéseit. Egész nyelvtudományi munkásságunkra, minden egyes nyelvészeti művünkre rányomja bélyegét az, ahogyan ezeknek a kérdéseknek a terén állunk. Nyelvtudományunk fejlődése, egész jövője attól függ, hogyan tudjuk ezeket a kérdéseket megoldani, a körülöttük lévő hiányosságainkat leküzdeni. Éppen ezért tartom tehát ezeket a kérdéseket nyelvtudományunk legidősebb kérdéseinek.

Befejezésül arra kérem Pais professzort, hogy azoknak a felszólalásaiban, akik — mint én is — nyelvtudományi életünkben helyel-közzel találnak némi bírálni valót, ne valamiféle kellemetlenkedést, mint ő mondotta »adminisztratív orvoslát« lásson, — hanem tekintse ezeket olyan emberek megnyilatkozásainak, akik nemcsak ismerik a magyar nyelvtudományt, hanem szeretik is, akik tisztelik nagy múltját, őszintén megbecsülik munkáit és áldozatokat is hajlandók hozni jövőjéért, akik szeretnék mestereikhez méltóan szívükön viselni a magyar nyelvtudomány sorsát is.

ELEKFI LÁSZLÓ :

Eredetileg nem volt szándékomban az amúgy is hosszúra nyúlt vitához hozzászólni. Mégis legalább írásban kifejezésre kívánom juttatni észrevételemet egy részletkérdéssel kapcsolatban, melynek igen mélyreható elvi vonatkozásai lehetnek.

A szótövek tárgyalásának és elnevezésének kérdéséről van szó. Bárczi Géza élesen kifejezésre juttatta azt a felfogást, mely helytelennek tartja a szótöveknek a nyelv jelenlegi rendszerében való szerepük szerinti osztályozását. Veszélyesnek tartja, hogy ugyanazt a műszót más értelemben használjuk a leíró és más értelemben a történeti szempontú tárgyalásmód alkalmával.

A kérdés két jellemző ágát kiragadva szeretném véleményemet röviden kifejteni. Először a hangzónyújtó, ill. hangzórövidítő tövekről és ezek elnevezéséről, majd a többalakú tövekről szólok.

I. A műszavaknak kétféle értelemben való használata valóban veszélyt jelenthet, ha egyidőben tanítjuk őket és kellően el nem határoljuk jelentésük használatát. E veszély elhárításának érdekében szeretnék először is egy és más javaslatot tenni.

Példának említem a *fa*: *fát* névszótó-típust, melyet a leíró iskolai nyelvtanok régebben (pl. Nagy J. Béla: Magyar nyelvtan . . . a gimnázium és a leánygimnázium III. és IV. osztályának. 1939. 44; Alszeghy—Sík—Techert: Magyar nyelvtan a gimnázium és leánygimnázium III. osztálya számára. 1939. 21) hangnyújtó tőnek neveztek, a Bárczi képviselte felfogás pedig a hangzórövidítő tövek közé sorol.

Az egymásnak ellenmondó két elnevezés két különböző szemléletből ered. Az egyik szemlélet a névszótó mai viselkedését nézi úgy, hogy az alanyalakot tekinti a váltakozás kiindulópontjának. A másik szemlélet a szótó történeti fejlődését nézi úgy, hogy az alanyalakot tekinti a fejlődés irányának, ill. eredményének. Nem helyes tehát, ha a két különböző szemléletből eredő elnevezést hasonló módon alkotjuk meg. Ha jól megnézzük a *hang(zó)nyújtó*,

hang(zó) rövidítő melléknevek jelentését, azt találjuk, hogy ezek folyamatos — vagy ha úgy tetszik: jelenidejű — melléknévi igenevek. Ha ezekkel olyan tőtípusokat jelölünk, melyek a ragozásban — a ragozatlan alakot kiindulásul véve — ma is megnyújtják, ill. megrövidítik tőhangzójukat, akkor helyesen járunk el és nem adunk okot félreértésre. A *fa: fát, sárگا: sárgán* névszók töve hangzónyújtó, mert ez a nyújtás e szavak alakjainak mai életében állandóan, rendszeresen megvan, érvényesül. Az *egér: egeret, kevés: kevesen* névszók töve hangzórövidítő, mert e szavak tőhangzója bizonyos ragos alakokban állandóan, rendszeresen megrövidül a ragtalan alakhoz képest.

A *fa: fát* típus kialakulása azonban úgy történt, hogy ragtalan alakban a tőhangzó megrövidült. Ez a rövidülés már régen lezajlott, nem most érvényesülő, hanem a nyelv jelenkorában már befejezett folyamat. Nem lenne helyes tehát ugyanezt a tőtípust »történetileg hangzórövidítő«-nek nevezni és így a leíró szempontú elnevezéssel ellentmondó és az ellenmondás miatt zavarra okot adó elnevezést használni. Jobb lenne ezt *ragozatlan alakjában megrövidült tő*-nek nevezni. A befejezett — vagy akár: multidejű — melléknévi igenév utal arra, hogy itt egy már végbement nyelvtörténeti folyamatról van szó, melynek eredménye a mai nyelvünkben rövid ragozatlan alak (névszók esetében ez mindig az alany-alak), Ugyanígy az *egér: egeret* típust *ragozatlan alakjában megnyúlt tő*-nek nevezhetnénk s ezzel elvonnánk az élet a leíró és a történeti szempontú elnevezés közti látszólagos ellenmondásnak.

Igaz, hogy az ajánlott elnevezés hosszabb, mint a másik. De vajjon, helyes-e leíró nyelvtanban előnyt adni a történeti szempontoknak ott ahol erre nincs nélkülözhetetlenül szükség? Különféle érvek szólnak a történeti szempontok túlzott érvényesítése ellen (melyet részben Benkő L. — Kálmán B. Magyar nyelvtan-a is követ).

1. érv : a szótó és a morfémák viszonya a mai átlagos beszélők tudatában.

A tudatban nem élnek önállóan sem tövek, sem ragok, jelek, képzők, hanem s z a v a k élnek ragozott és ragozatlan alakokban. E rendszerszerű egymásmellettiség szempontjából pedig a *fa: fát* különbségben sem hangzórövidítés, sem hangzónyújtás nincs, hanem — a szintaktikus szerepű *t* elemen kívül — csak két hang, az *a* és *á* különbsége, szembenállása. A *beszél: beszélék* különbségben még ennyi sincs, hanem az 1. személyűséget az alapalakhoz járuló *-ek* végződés együtt képviseli.

2. érv : az alany-alaknak, ill. az ige jelentő mód jelenidejű egyes 3. személyének kiinduló, központi szerepe a nyelvtudatban.

A fogalmi gondolkodásnak alapkategóriái közé tartozik egyfelől a tárgy- és a tulajdonságfogalom, másfelől a cselekvés-, ill. történésfogalom. A tárgyfogalmakat mindig a főnév alany-alakjával szoktuk megnevezni, a tulajdonságot — ha tárgyfogalomhoz kapcsolva használjuk — a melléknév alany-alakjával fejezzük ki. A szótár a főneveket és a mellékneveket alany-alakban említi címszökeént. A szótárban is, a gyakorlati életben is a névszónak mindig az alany-alakjából indulunk ki, ehhez viszonyítjuk a többit. Az alany-alak viszonyítás nélküli, szinte mondhatni: önmagáért való, pusztá alak, a ragos alakok mind viszonyított alakok. Mármint a leíró tárgyalásban célszerűbb és hasznosabb, áttekinthetőbb és természetesebb a viszonyítás nélküli, az egyszerű alakból kiindulni. Ezt teszik a szótárak is, ebből indul ki elemi fokon a nyelvtan-tanítás is. Ebből a szempontból pedig a *fa: fát* szembenállásban hangzónyújtásról beszélhetünk, az *eper: epret* alakváltozásokban pedig hangvesztésről éppen úgy, mint a *bokor: bokrot* vagy az *álom: álmot* alakok szembenállásában.

— Az ige sajátosságos jelentését legegyszerűbben és legtípusosabban az egyes harmadik személyű alak hordozza. Kivételről csak az ikés igék körében beszélhetünk, mert ott a harmadik személyű alak nem azonos az igének semilyen tövével, hanem nyilvánvalóan személyragot is tartalmaz. A magyar szótárírás — az iktelen igék túlnyomó többsége miatt — azt a szokást alakította ki, hogy az igéket egyes harmadik személyű alakjukban közli és ehhez viszonyítja a többi igealakot. Az iktelen igék főtípusainak elnevezésében tehát ugyanúgy, mint a névszókéban, a legegyszerűbb eljárás az, ha a ragtalan alakból (az egyes harmadik személyből) indulunk ki és ehhez viszonyítjuk a többit.

3. érv : az egységes leíró szemlélet szempontja.

Gyakorlati célú, a nyelvtanulást, anyanyelvünk tudatos elsajátítását megkönnyítő leíró nyelvtanra van szükség. Persze dialektika-ellenes lenne a fejlődés gondolatát teljesen kikapcsolni a leírásból. A nyelv rendszerét a maga fejlődésében kell bemutatni, vagyis rá kell mutatni arra, hogy ami ma ingadozik, amí szemelláthatóan változásban van, az honnan indult ki és merre tart (pl. az ikés ige ragozása a feltételes módban), továbbá megmutatni a különbséget mint fejlődést mult századi klasszikus íróink nyelve és a mai beszélt nyelv között, hiszen a ma olvasott Vörösmarty-művek nyelve is a mi nyelvünk, ha nem tartozik is mindenestül a beszélt, aktív rétegbe, hanem az ismert, a passzív rétegbe. Ez a dialektikus tárgyalásmód azonban nem jelentheti azt, hogy a leíró nyelvtant összezavarjuk a történeti nyelvtannal, hogy a mai (értsd: XIX. — XX. századi) magyar nyelv rendszerezésébe belevigyünk olyan szempontokat, melyek a nyelvnek ma átlagosan ismert korszakában egyáltalán fel sem bukkannak, melyekhez csak sokkal nagyobb távlatokon, ma már nem olvasott nyelvemlékeken és a tudomány következtetésein keresztül juthatunk el.

4. érv : az ú. n. történeti felfogás a leíró nyelvtanban kénytelen olykor történetileg is valótlan, hazug megoldásokkal élni.

A *fa*: *fát* és más hasonló régi magyar, többnyire finnugor eredetű szavak tőhangzója az alany-alakban a nyelv története során valóban megrövidült. Nem áll ez azonban olyan jövevényszavainkra, mint pl. *rózsa*: *rózsát*. Itt a *rózsa* rövid tőhangzója nyilván nem a hosszú *á*-ból keletkezett. Ezeket tehát hiba lenne a hangzórövidítő tövek közé sorolni. Erre azt felelik a »történeti felfogás« hívei, hogy a *rózsa* és hasonlóké tőalakjai analógiás alakulások. Az igaz, hogy analógiás alakulás útján kerültek be egy ragozási típusba. De nem a hangzórövidítő tövek típusába, hanem abba a ragozási típusba, amely úgy keletkezett, hogy a hosszú tővéghangzó az alany-alakban megrövidült. Csak ilyen bonyolult, többszörös áttételű kapcsolata van a *rózsá*-nak a hangzórövidítéssel, a *rózsa*-félék maguk azonban nem hangzórövidítők, mert a szóvégi *-a* az átadó nyelvben is rövid volt. Történeti nyelvtanban — vagy akár a leíró nyelvtan történeti kiegészítésében, magyarázataiban — a *fa*: *fát* típus kialakulását úgy kell tárgyalni, mint alany-alakjában rövidült tövet, a *rózsa*: *rózsát* típust úgy, mint a *fa*-félék ragozási rendszerébe, paradigmájába analógia útján beleilleszkedett tövet, de magában a leíró nyelvtanban a kettő teljesen azonos csoportba tartozik : a hangzónyújtó tövek csoportjába.

5. érv : a nyelvtannak más jelenségeit sem tárgyaljuk, sokszor nem is tárgyalhatjuk ilyen nagy történeti távlatban.

Ha a nyelvi jelenségek fejlődéséről kialakult történeti kép szerint akarjuk rendszerbe foglalni és elnevezni a nyelvtani kategóriákat, akkor nem

beszélhetnénk sem határozott, sem határozatlan névelőről (hanem csak mutató névmásról, ill. *egy* számnévről), a *-ban*, *-ben* ragot névutónak kellene neveznünk (mert eredetileg az volt), a *les*-t pedig ige-névszónak (holott a mai nyelv rendszerében ilyenek nincsenek, csak *les* főnévről és *les* igéről beszélhetünk), a hangrendszerben és bizonyos szavak hangalakjában velaris *j*-ről és hosszú, nyílt *é*-ről kellene szólnunk (a *nyíl* és *kéz* esetében) stb. Az ilyen elnevezések, az ilyen tárgyalásmód pedig egyáltalán nem tükrözné a magyar nyelv jelenlegi állapotát, hanem valami homályos benyomást keltene, amelyben nem látszik mindjárt tisztán, hogy mi él ma és mi volt régebben a nyelvünkben. Ugyanez a zavar áll fenn akkor is, ha a szótövek rendezésébe belekeverjük a szótő-típusok kialakulásának történetét.

6. érv : más leíró jellegű tudományok analógiája.

Ha a biológia vagy az anatómia a »történeti« szempontot akarná belekeverni a leírásba, akkor a kezét és a szárnyat átalakuló lábnek, a virágot klorofillját ves tő levélnek kellene nevezni. Pedig még a társadalomtudomány is, amikor pl. a parasztság mai helyzetét vizsgálja, csak arra van tekintettel, hogyan fejlődtek ki a paraszti rétegek a szocializmust közvetlen megelőző kapitalista rendszerben, de nem tér ki arra, hogyan alakult ki a hűbéri kor jobbágysága a rabszolga-társadalomból. A jelen leírásában csak az kell a multból, ami még ma is hat.

7. érv : a didaktika szempontja.

A nyelvtan elemeit már az általános iskola alsó tagozatában, II.—IV. osztályban meg kell ismertetni. V.—VI. osztályban eljutunk a ragozás valamilyen rendszerezéséhez és ezen keresztül a többalakú szótövek kérdéséhez is. Márpedig a kérdés történeti alapú tárgyalása ezen a fokon egyáltalán nem helyénvaló. Nyelvtant kell tanítani, nem nyelvtörténetet. Hogy a középiskolában már történeti alapon lehet tanítani ezeket, az hihető, de szemmel kell tartanunk azt is, hogy az elnevezések ellenkező értelmű alkalmazásával ne álljon be törés az ált. iskola és a középiskola közt. Célszerűbb a történeti szempont kiterjesztését az egyetemre hagyni azok számára, akik a nyelvvél szakszerűen meg akarnak ismerkedni, a középiskola pedig tárgyalja a szótöveket nagyobb részletességgel, nagyobb rendszerességgel, mint az általános iskola, esetleg itt-ott rámutatva a jelen helyzet előzményeire, de elnevezéseiben és fő szempontjaiban ne ellenkezzék az általános iskolában megtanított alapismeretekkel.

II. A felsorolt érvek némelyike áll a kérdés másik ágára is : a többalakú tövek kérdésére. Talán Benkő L.—Kálmán B. Magyar nyelvtan-a fejtí ki legkövetkezetesebben azt a felfogást, hogy változatlan szótő a magyarban nagyon kevés van. E felfogás hívei a *ház*, *világ*, *jár* stb. szótöveket többalakúaknak nevezik, a tőalak változatainak tekintve a *háza*-, *házo*-, *házu*-alakulatokat.

Ebben a felfogásban is több szempontból veszélyt látok és azért nem tudok vele egyet érteni. Az ellene szóló érvek közül különösen a következőket szeretném megemlíteni :

1. Az áttekinthetőség elvét.

Ha a tővégi mássalhangzónak az ú. n. kötőhangzókkal alkotott kombinációit külön-külön tőváltozatoknak fogjuk fel, akkor nemcsak alig marad változatlan tővű szavunk, hanem bonyolult és nehézkes magyarázatra van szükség ahhoz, hogy felsoroljuk, melyik esetben melyik tövet használjuk. Sokkal egyszerűbb, ha a *ház*, *beszél*, *világ*, *rossz* típusú szavakat változatlan

tövűeknek nevezzük és inkább a ragok, jelek, képzők alakváltozatairól beszélünk (pl. *-k, -ak, -ek, -ok, -ök* többesjel). A ragok és jelek alakváltozatai szerint kellene fő ragozási csoportokba sorolni az igéket és a névszókat.

2. A nyelvben viszonylag önálló léte csak a szónak van, nem pedig a morfémanak.

A történeti igazságot hangoztató felfogás képviselői szemelláthatóan arra törekszenek, hogy a ragok, jelek alakváltozatait elkerüljék vagy a lehető legkisebb számra csökkentsék. Csak akkor beszélnek formansváltozatokról, amikor a változó elem a formans belsejében foglal helyet (*-ban ~ -ben; -ság ~ -ség*). Ennek viszont az a velejárója, hogy a legtöbb alapszó tövének lesz egy esomó alakváltozata. Vagyis így a nyelv építőanyaga, téglája a legtöbb esetben alakilag nem pontosan körülhatárolt egység, hanem alakját változtatgató, határozatlan alakú hangsor, mégpedig csupán azért, hogy a viszonyt jelentő elemek változatlan tisztaságban, kristályosan ragyogjanak. Mintha a mondat — vagy mondjuk szabatosabban: a szó szerkezet — nem abból állna, hogy szavakat állítunk viszonyba egymással, hanem abból, hogy viszonyokat töltünk ki szavakkal!?

3. Idegen nyelvek nyelvtanainak példája.

A francia leíró nyelvtanban nem találunk deklinációkat s a konjugációk felosztása sem az eredeti latint veszi alapul, hanem az igék ma élő alakrendszerét. Az orosz leíró nyelvtanok pl. a *мать, дочь* esetében nem beszélnek rövidülésről, hanem egyszerűen megemlítik, hogy a függő eseteket a régi *матерь, дочерь* tőből képezzük. Az angol nyelvtanok nem beszélnek a főnevek nemeiről, sem deklinációról, hanem egyenként felsorolják pl. a rendestől eltérően képzett többesszámalakokat. A német nyelvtanok már kevésbé méltók a követésre, hiszen, mint Tompa J. említette előadásában, német nyelvész részéről is elhangzott a kifogás, hogy nem helyes pl. a német nyelv erős igéit az ófelnémet ablautsorok szerint rendezni.

4. A pedagógusok véleménye.

Magam és mások tapasztalataiból tudom, hogy a most használatban levő középiskolai nyelvtan bevezetése a szótövek tárgyalását nehezen megtanulhatóvá, sőt ingataggá tette. Ált. iskolai és középiskolai, tanárok széles rétegeit kellene erre vonatkozólag meghallgatni.

KÁROLY SÁNDOR :

Az alany és az állítmány helyes viszonyának a felismerése sok esetben nehézségekbe ütközik. E nehézségek kettős okra vezethetők vissza. Az egyik ilyen ok az, hogy bizonyos elvi kérdések még tisztázatlanok, a másik abban rejlik, hogy a leíró nyelvtanok csak bizonyos típusmondatokkal, sőt mondhatnám a típusmondatok típusmondataival foglalkoznak, ahelyett, hogy bőséges anyaggyűjtés alapján, az összes fontosabb típusokat összegyűjtenék és rendszereznék. Jól látja ezt a nehézséget TOMPA JÓZSEF is, aki »Anyanyelvünk leíró nyelvtana« c. előadásában az erre a kérdéskörre vonatkozó problémákat is felveti. Mivel egy tanulmányban (Az állítmányi mellékmondatról: MNy. XLVIII, 103—112) én is foglalkoztam az alany-állítmány viszonyal, TOMPA dolgozatommal kapcsolatban tesz több megjegyzést. Ezekkel a megjegyzésekkel nem értek egyet, habár kétségtelennek tartom, hogy ellenvetései a leíró nyelvtani kérdésekben közismert tájékozottságánál és komoly kritikai érzékénél, lelkiismeretességénél fogva jogosak.

TOMPA említett cikkemben a lélektani elemzés felújítását látja első-sorban. Itt azonban valami félreértésről lehet szó. Legyen szabad még egyszer röviden kifejteni álláspontomat.

Az alany és az állítmány megkeresésében, ha az állítmány nem főnév, hanem ige vagy melléknév, mindig azt az elvet követjük, hogy az igét, (amely cselekvésfogalmat fejez ki, s az alannal együtt elbeszélő ítéletet alkot) vagy a melléknevet (amely tulajdonságfogalmat fejez ki, s az alannal együtt leíró ítéletet alkot) vesszük állítmánynak. Ha az állítmány főnév, szófajisága megegyezik az alannal (az alany ugyanis mindig főnév vagy főnévként használt más szófaj). Ebben az esetben tárgyi fogalom kapcsolódik tárgyi fogalomhoz, s a kapott ítélet magyarázó ítélet. (A terminus technicusokat KLEMMTŐL vettem.) Itt a szófajiság alapján nem tudjuk eldönteni, mit vegyünk alannak és mit állítmánynak. Ezekben az esetekben én a nyelvjeliszerek a p c s o l a t a i t : a hangsúlyt, a szórendet (vö. Bárczi: Nyelvtudományi alapismeretek című egyetemi jegyzet) hívtam segítségül, valamint a problematikus mondatokhoz szerkesztett kérdést és a névelőt. Ugyanakkor hangsúlyoztam, hogy a fenti mondatokban a szavak szófajisága nem ad útbaigazítást, hanem a szavaknak a mondatban elfoglalt lélektani-logikai (sic) szerepét kell figyelembe venni. Ezt azért emeltem ki, mert az igei, melléknévi állítmányos mondatokban a nyelvtani-logikai alany és állítmány nem szükségképpen esik össze a lélektani alannal és állítmánnyal, a főnévi állítmányos mondatok bizonyos típusaiban azonban összeesik, s én ezekkel az esetekkel foglalkoztam. Semmiesetre sem volt célom a lélektani elemzést eluralkodtatni a grammatikában (habár megjegyzem: a lélektani elemzésre különösen a fogalmazástani és szerkesztés szempontjából szükség van), ez már a következőkből is kitűnik:

a) Nem lélektanilag elemzem és elemeztem a mondatokat a l t a l á b a n, hiszen akkor ezt a mondatot: *A kutya ugat.* — a *kutya* szó hangsúlyozása esetén így elemezném: *ugat* = alany, *a kutya* = állítmány. Csak azokban az esetekben emeltem ki a lélektani szempontot (éppen a hangsúly miatt), amelyekben az összeesik a grammatikai-logikaival.

b) A lélektani szót egész dolgozatomban csak három helyen használok, s e három hely közül is két helyen lélektani-logikai-t említek. Ellenben állandóan ilyen szavakkal élek: hangsúly, szórend, névelő, ezek pedig, azt hiszem, ebben TOMPA is egyetért velem, nem lélektani, hanem nyelvtani műszók. Az »elvileg ingoványos talaj«-tól való féltést tehát nem látom indokoltnak. TOMPA nem pontosan hivatkozik rám KICSKÁVAL kapcsolatban. Én ugyanis azt írtam: »Igazán van Kicskának . . ., amikor azt mondja, hogy ezekben a mondatokban a leírásból nem állapítható meg az alany és az állítmány, csak a hangsúlyból.« (Az első kiemelést most utólag teszem.) Én tehát Kicskának a megállapítását a hangsúlyról csak azokra a mondatokra értettem, amelyekkel dolgozatomban foglalkoztam.

c) Egy helyen valóban beszélek lélektani állítmányról: azokkal a mondatokkal kapcsolatban, amelyekben névszó és létige együtt fordul elő. Ezeket a mondatokat azonban sajátosságuknál fogva nem lehet egészen úgy kezelni, mint a többieket. Nem egészen, világos ugyanis (legalább is e mondatok egyes típusaiban), hogy a létigét önmagában vagy a létigét és a névszót együtt kell-e állítmánynak tekintenünk. Nem látom teljesen tisztázottnak ezt a kérdést, mint ahogy dolgozatom megírása közben láttam. Nem akartam élesen állástfoglalni, de a problémára rá akartam mutatni. Ezért fogalmaztam meg

az idevonatkozó részt (MNy. XLVIII, 109) óvatosan, lélektani állítmányról beszélve, de gondolatban fenntartva, hogy ki-ki elemezze grammatikailag úgy e mondatokat, ahogy meggyőződésének legjobban megfelel. Arról nem tehetek, hogy a lélektani szempontú elemzés sok esetben nem olyan problematikus, mint a grammatikai. Az azonban bizonyos, hogy ha eljárásomat már említett dolgozatomban is megindokoltam volna, kevésbé adtam volna alkalmat a félreértésre.

Azokat a mondatokat, amelyekben főnévi állítmány kapcsolódik a főnévi alanyhoz, két csoportra oszthatjuk. Vannak olyanok, amelyek bizonyos *minősítést* fejeznek ki, és vannak olyanok, amelyek a *zonosítást*. Az előbbiekben az alany és az állítmány viszonya állandó jellegű, független a hangsúlytól, mert mindig a minősített az állítás alapja, s a minősítő fogalmat kifejező szó az állítmány. Ilyen mondatok: *Az alma gyümölcs. Ez a gyümölcs alma. (Ez) A gyümölcs alma. Én tanár vagyok. Pista katona. Öcsém katona. Az én asztalom íróasztal. Ez asztal. Tanulni kötelesség.*

Másfajta mondatokban a *zonosítás* történik. Természetesen ezek is ítéletek logikai szempontból, mégpedig igen fontos, az emberek érintkezése és kölcsönös megértése szempontjából fontos ítéletek. Ha ítéletek, kell bennük lenni alanynak és állítmánynak, mint ahogy van is. Feltétlenül meg lehet állapítani, mi az, amit azonosítok, és mi az, amivel azonosítok. Ilyen mondatok: *A főváros Budapest. A rózsza a legszebb virág. Ez az alma a legjobb alma. Ez az asztal az én asztalom. Magyarország legnagyobb tava a Balaton. Én Papp András vagyok. Az ő húga az én feleségem. A katona az öcsém. Azok mi vagyunk. Hamlet: Major Tamás.*

Vagy ez a sor: *Ez az ember Petőfi.*

Ez az ember ő.

Ez az ember te vagy.

Az ember (akiről szó volt) te vagy.

A párttűző (akiről szó volt) te vagy.

Ezekben a mondatokban az alany-állítmány viszony megcserélhető, éppen a szövegösszefüggéstől, a beszédhelyzettől, s a nyelvnek a közlő, ill. ezzel együttjáró gondolatkifejező funkciójától függően, tehát függően azoktól a tényezőktől, amelyeket TOMPA választ normául. Most vajjon ki veszi jobban tekintetbe e tényezőket, az-e, aki így eleméz:

A Kicsoda vagy te? — kérdésre a válasz: *Én Papp András vagyok.*

Az állítmány: *Papp András vagyok.* A *Kicsoda közületek* (vagy melyik közületek) a *Papp András?* — kérdésre: *Én vagyok Papp András.* — a felelet, s ebben az állítmány: *Én vagyok.* —, vagy pedig aki lerögzíti az alanyt és állítmányt, mindig egyféleképpen eleméz, szerintem sokkal »tekervényesebb« indokolással, mint én. Az a benyomásom, TOMPA sokkal merevebb, mint én, noha ő az ellenkezőjét állítja, holott például én már dolgozatomat is azzal fejeztem be, hogy a vizsgált terület vitás, és a kérdés »nem tekinthető lezártnak«.

TOMPA nem veszi tudomásul a különbséget a két mondat között: *Budapest főváros. Budapest a főváros.* —, pedig az első mondatban a névelő nélküli *főváros* szó minősítő erejű, a második mondatban lévő *főváros* szó névelője következtében egyediesített fogalom vagy pedig képzet kifejezője; az első mondatban minősítés, a másodikban azonosítás van. Én nem tudom a két mondatípust egy kalap alá venni, mint ahogy nem tudom *Az élmunkás*

a mintaképünk. A tied az. A drágább a fehér. — mondatot csak egyféleképpen elemezni, mint ahogy TOMPA teszi.

A tied az. — mondatnak első elemzésében TOMPA nem veszi észre, hogy az *az* névmás nem főnév, hanem melléknév helyett áll, s persze így mindenképpen állítmány. Ezt írja: »Ha pl. arról van szó, hogy a jelenlévők közül kinek a töltőtolla igazán jó, akkor *A tied az.* — mondatban a *tied* rész az alany, az *az* pedig az állítmány.« Ehhez a következőket fűzöm hozzá: Akár így kérdezek: *Az én töltőtollam jó?*, akár így: *Kinek a töltőtolla jó?* —, a feleletben: *A tied az.* — az *az* szó mindenképpen állítmány, mert a *jó* melléknévet helyettesíti. De már főnévi szerepben más a helyzet: *Kié az a töltőtoll? A tied az.* — *Melyik az én töltőtollam? A tied az.* — ezekben a mondatokban az *az* először alany, másodsor állítmány.

TOMPÁnak az alany és az állítmány egyeztetésére vonatkozó aggodalmát nem osztom, mert minden nyelvből lehetne példákat idézni a nem-egyezésre, másrészt pedig *A pártütő te vagy.* — mondatban is van egyezés, csak nem az alany és az állítmány között, hanem az állítmányon belül, amely maga alanyos szintagma.

Ellenvetéseimet nem szántam akadékoskodásnak. Inkább azt kívánom TOMPÁnak, hogy ezek elhárítása és megsemmisítése útján még inkább hozzájárulhasson leíró nyelvtanunk minél szilárdabb alapokra való helyezéséhez.

TOMPA JÓZSEF válasza:

1. PAPP ISTVÁN kartársam azzal kezdte a felszólalását, hogy utalt az előadásomban érintett kérdések nagy számára, s hogy ő a rendelkezésére álló rövidebb idő miatt hozzászólásában szigorúbb válogatásra és nagyobb tömörítésre kényszerül. Most én is így valahogy látom a magam helyzetét: a hozzászólók, noha idő hiányában bizonyosan nem mondhatták el valamennyi idevágó gondolatukat, olyan gazdagon egészítették ki referátumomat, annyi új szemponttal szélesítették ki a megbeszélés távlatait, oly sok ponton utaltak elgondolásom helyes vagy aggályos voltára, hogy válaszómban csak egypár különösen tanulságos kérdéshez fűzhetek némi, még tömörebbre fogott megjegyzést.

Mindenekelőtt őszinte hálával adózom valamennyiüknek a nekem nyújtott segítségért; azokban a pontokban is, amelyekről most egy vagy más okból nem szólnék részletesebben, sőt abban az egy-két részletben is — amelyben nem osztom egészen a felfogásukat: támogatásukkal — úgy érzem — többé-kevésbé mindenütt közelebb jutottunk az igazság megismeréséhez.

2. Az egyik legnagyobb nehézséget valamennyien a leíró és a történeti szempont helyes egyeztetésében látjuk, főként a névszótövek csoportosításával s az egyes tőtípusok elnevezésével kapcsolatban; a tudományos felfogás fejlődése — BENKŐ LORÁND kartársam érdekes hozzászólása is mutatja — részben maga megérteti ezt a gondunkat.

Általában készséggel elismerem BÁRCZI GÉZA akadémikus igazát: valóban nem éppen szerencsés dolog, ha egyazon nyelvi jelenséget vagy kategóriát valaki más szemlélettel és műszóval ismer meg a normatív leíró, és mással a magyarázó történeti nyelvtan körében; s az egyéges és következetes rendszert ilyenkor csakis a történeti szempontnak a leíróval szemben való érvényesítése útján biztosíthatnánk. Attól tartok azonban, hogy ennek az elvnek az alapján lépésről lépésre, akár a végtelenségig vissza

lehetne szorítani a leíró szemléletet, ezt pedig BÁRCZI hozzászólása sem kívánta. Bizonyos, hogy ő maga is tömördek sok esetben alkalmaz és helyesnek tart a leíró nyelvtenban olyan elemzést, tagolást, magyarázatot, terminológiát, amely ellene mond a történeti fejlődés szerintinek. (Példákat bőven idéz erre ELEKFI LÁSZLÓ hozzászólása.) Nem is tehet mást. Csakis abban lehet különbség köztünk, hogy a történeti szempontot a leíró nyelvtenban valamelyikünk 15, 20 vagy 30, esetleg 35%-ig érvényesíti-e. Ez pedig nem az elvi megfontolástól, hanem az egyes jelenségek gyakorlati mérlegelésétől függ. Nem tagadom pl.: leíró, főként nem tisztán tudományos célú nyelvtenban az *országuk*, *népük* birtokos személyragos alakot én bizony így tagolnám: *ország-uk*, *nép-ük*; nem pedig a ma szokásos módon, így: *országuk*, *népük*. Az *állat*, *élet* származékszót pedig így bontanám alkotóelemekre: *áll-at*, *él-et*; nem pedig így: *állat*, *élet*. Tolnai Vilmosnak a következő összetett mondatában mellérendelő viszonyt látok, noha jól tudom, hogy a benne alkalmazott szerkezet valaha csak alárendelést fejezett ki: »Míg Szarvas . . . az elmésség mézével kente a keserű orvosság csészéjét, addig Volf kíméletlen egyenességgel . . . üldözte a nyelv korcsait« (A nyelvújítás 183); stb. Az effajta egyes esetekből tehát talán más arány kerekednék ki a történeti és a leíró szempont egyeztetésében az én beosztásom szerint, mint BÁRCZI GÉZA döntése szerint; de elvi téren nem hiszem, hogy itt lényeges eltérés volna köztünk.

3. A névszótovek egyes csoportjaira térve ismét teljesen igazat kell adnom BÁRCZI GÉZÁNAK abban, hogy a mai magyar nyelvtudomány csak tömorfémet meg képző-, rag- és esetleg jelmorfémet ismer, de kötőhangzó-morfémmel már nem számolunk. (Részben ezért sem helyesli ő a csonkább és teljesebb tövek rendszere helyett az ú. n. kötőhangzós elméletet.) — Én ebben a kérdésben nem foglaltam állást, s mint PAPP ISTVÁN jogosan állapította meg, még a szempontokat is csak igen szűkszavúan érintettem. A készülő nyelvtenban u. i. a tótani részt előreláthatólag nem én fogom írni, s nem akartam elébe vágni a leendő szerzőtárs állásfoglalásának. Csupán arra akartam felhívni a figyelmet, hogy esetleg okuljunk abból a felzúdulásból, amely SIMONYI történeti töosztályozását a nevelők részéről követte: t. i. hátha volt ennek valami reális alapja a nevelés tapasztalataiban!

Valójában azonban — s erre PAPP ISTVÁN, főleg pedig ELEKFI LÁSZLÓ gazdag hozzászólása mutat rá — e pontban nem csupán két rendszer áll egymással szemben (t. i. a többalakú teljesebb tövel dolgozó és az inkább régebben járatos kötőhangzós elmélet), hanem három: az előzőkön kívül számolnunk kell u. i. a többalakú formánsok (pl. a *-k*; *-ak*, *-ek*; *-ok*, *-ök*, *-ök* többesjel) rendszerével is. Ez szigorúan leíró szempontból talán következetesebb és semmiképpen sem módszertelenebb az előzőknél; előnyeiről ELEKFI LÁSZLÓ kartársam részletesen szólt.

Én most sem akarok határozott javaslatot tenni ebben a kérdésben; csak ismét azt hangsúlyozom: olyan tudományosan is helytálló felfogás szerint kell ezt a (*láb*-, *lába*-, *lábú*- stb.) tőtípust feldolgoznunk, amely megkönnyíti a leíró nyelvtani jelenségek szabályba foglalását, jól megmutatja az összefüggéseket, s lehetőleg figyelembe veszi a legfőbb didaktikai tapasztalatokat is. Ha a nyelvtörténeti beosztás ilyen, akkor annál jobb. (Bár sok esetben — t. i. szókincsünk újabb keletű részében — ez is csak analógiás alapon nevezhető igaznak; meg aztán a »teljesebb tő« műszóval valójában együttjárna a »teljesebb rag, képző, jek fogalma is, s ez néha igen bonyolulttá tenné a tárgyalást.) — Hanem egy ismert mozzanatot szerettem még mindig nem emeltünk ki most

eléggé, noha a tudományosan is helyes leíró rendszerezést éppen ez nehezíti meg. T. i. azt, hogy az ú. n. teljesebb tő végső rövid magánhangzója csak bizonyos végződések előtt jellemző a tőre: *ága-s, ága-t, ága-k, ága-m, ága-zik* stb. ~ *virágo-s, virágo-t, virágo-k, virágo-m, virágo-zik* stb. Ellenben más járulékok esetén éppen a végződésre jellemző; pl. a locativusi rag ezzel mindig *-on, -én, -ön* alakú; a középfokjel — az alakjukban mássalhangzóra végződő szavak után, egy-két kivételt nem számítva — *-abb, -ebb*; stb. Márpedig mi mégis szeretnénk egységes rendszert követni a morfének tagolásában.

A történetileg hang (zó) toldó és hang (zó) vesztő töveknek egy csoportban való tárgyalását — ha nem is tökéletesen azonos alapon — mind helyeseljük. A történetileg hang (zó) nyújtó (*kéz-kezet*) tőtípust azonban BÁRCZI GÉZA nem nevezné leíró szempontból hang (zó) rövidítőnek, mint én ajánlottam; sem a történetileg hang (zó) rövidítő (*fa-fát*) csoportot leíró szempontból hang (zó) nyújtónak. Úgy tudom, PAIS DEZSÓ akadémikus és több más kutatónk szintén úgy vélekedik, mint ő. Nem akarom megismételni az ELEKFI karstárstól összeállított érvek egyikét-másikát, s az általános didaktikai tapasztalatok alaposabb ismerete nélkül nem is kívánom megnyújtani a vitát. Egyébként sem éppen csak ettől függ a nyelvtanunk értéke — bár a kérdés egyáltalán nem kis jelentőségű.

4. A terminológia elvi kérdéseiről már fentebb szoltam. A részletekben egyetértek PAPP ISTVÁN kartárral: a *szófaj*, ill. a *folyamatos, befejezett és beálló melléknévi igenév* szerintem is jobb műszó, mint a *beszédrész*, ill. a *jelen, múlt és jövő idejű melléknévi igenév*. A döntő és a kiegészítő kérdés elnevezést ellenben az ő nézetével szemben is rosszabbnak (homályosabbnak és egységbontónak) tartom, s inkább megmaradnék a szemléletesebb és megszokottabb *eldöntendő és kiegészítendő kérdés* műkifejezésnél.

5. Az eddigiekből már eléggé kitűnhetett, hogy készülő nyelvtanunkkal szerintem jó segítséget kell nyújtaniunk az iskolai nyelvtani oktatásnak; persze elsősorban azzal, hogy magukban a vitás nyelvtani kérdésekben igyekszünk megbízható eredményt elérni — amint KOVÁCS JÓZSEF miniszterhelyettes hangsúlyozta. Felszólalásából éppen ezért leginkább azt az örvendetes megállapítást emelem ki, hogy végre közelebb került egymáshoz a nyelvtudomány és a nyelvtanítás, az elmélet és a gyakorlat. Ő ugyan a pedagógusok hangját még »kívülről jövő hang«-nak nevezi a nyelvtudományban, de azt hiszem, már ez sincs így. A nyelvész akadémikusok is, a fiatalabb kutatók is nagyrészt hosszú-hosszú időnkig dolgoztak az iskolában. Én magam pl. 22 évig tanítottam, s mégsem érzem a magamét ezért »kívülről jövő hang«-nak a nyelvészetben.

Hogy a készülő leíró nyelvtan »csak egy munkaközösség műve« lesz-e, vagy pedig »valóban az Akadémia nyelvtana«, »benne a budapesti, szegedi, debreceni egyetemek professzorainak, az ország nyelvészeinek közösen megvitattott és kialakított nézetei«-vel — mint KOVÁCS JÓZSEF az iskolák nevében kívánja, azt én, előre aligha dönthetem el. Mindenesetre remélem, hogy az Akadémia ezután sem tagadja meg tőlünk elméleti és gyakorlati segítségét, tanácsait és bírálatát; hiszen különben miért is indította volna meg ezt a tervmunkát!? Azt hiszem azonban, hogy a Közoktatásügyi Minisztérium kiadványait általában szintén egy-egy (hivatalos irányítással és ellenőrzéssel

működő) kisebb munkaközösség készíti — de azért általában a minisztériumnak nem minden szakértője ért egyet a kiadványoknak valamennyi elméleti és gyakorlati megoldásával. A nagyobb nyilvános — írá s- v a g y s z ó b e l i v i t á k egyébként elég nagy idővesztéssel járhatnak. Hogy a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály ezt a jövőben milyen mértékig vállalja, azt nem tudhatom; BÁRCZI akadémikus hozzászólása most mindenesetre inkább a sürgősséget hangsúlyozta.

Úgy látom, előadásom szövege nem mindenütt volt eléggé világos, illetve szabatos; legalább is a KOVÁCS JÓZSEFTŐL nekem tulajdonított, némileg iskolaellenes és eléggé vulgarizáló felfogást nem tartom a magaménak.

6. PAPP ISTVÁN kartársam szerint a cikkével kapcsolatos á l t a l á n o s n y e l v é s z e t i természetű aggályaim »érthetetlenek«, hiszen régebbi keletű eredményeit csak »mindenben megerősítette a sztálini nyelvtudományi tanítás. CSIKOBAVA, SZTÁLIN alapján ugyanezt tanítja a nyelvi funkciókról«. — Én az ő régebbi tanulmányaiban nem kerestem, nem is hiányolhattam a sztálini gondolatokat. Még a MNy.-ben nemrég megjelent, 1948-i nagy értekezését sem bíráltam részleteiben; csupán azt a Nyr.-beli új munkáját érintetem, amelyben már világosan összekapcsolta elméletét a sztálini tanítással. S hogy erre volt tárgylagos okom, azt egy-egy rövid idézet összehasonlítása nyilván mindenki előtt igazolhatja:

Mit mond SZTÁLIN (SzNyK. 238)?

»A nyelv, minthogy közvetlen kapcsolatban áll a gondolkodással, regisztrálja és szavakban, szavakból álló mondatokban lerögzíti a gondolkodás munkájának eredményeit, az ember megismerő tevékenységének vívmányait és így lehetővé teszi a gondolatcserét az emberi társadalomban.«

Mit mond PAPP I. (i. h. 105)?

»A nyelvi jelek [= hang, szó, szó szerkezet] a nyelvnek a gondolkozással való kapcsolatát mutatják — azt, hogy a nyelv a gondolat anyagi burka, s azt, hogy nyelv nélkül nincs gondolkodás (Sztálin). A mondat ezzel szemben, ill. ezen túl a nyelvtársadalmi [= gondolatközlő] funkcióját valósítja meg.«

(A ritkítások tőlem valók: T. J.)

A két elgondolás közé bizony nem tehetnénk egyenlőségi jelet. Örülök, hogy most PAPP kartársam megmagyarázta, hogyan is kell értenünk fönti, nyilván nem egészen szabatos szövegezését. Nem tudom itt mostani fejtegetéseit végigkísérni, hogy valóban mindenben tökéletesen egyezik-e a sztálini tanítással: ezt általános nyelvészeinknek kell elvégeznük. — PAPP I. afelől is »megnyugtatható«, hogy az utóbb tárgyalt »vonatkozásban is szinte hajszálra egyeznek gondolataim CSIKOBAVA gondolataival: tehát úgy lehet, szintén csak az előző fogalmazása vezetett félre. Mindenesetre fontosnak tartom, hogy általános nyelvészeink a BÜHLERREL kapcsolatos vitakérdésekben is mielőbb hallassák szavukat.

7. Örömmel látom, hogy az ú. n. lélektani mondat elemzések a leíró nyelvtanban való alkalmazását — a mondat szerkezeti viszonyainak a megállapítására — általában és elvileg mindannyian helytelenítjük. Ha mind az alany, mind az állítmány főnév (vagy főnévi értelmű más szó), én is számoltam azzal, hogy többször nem tudjuk meghatározni, melyik is az

állítmány a két főnév közül. BÁRCZI GÉZA gyakoribbnak tartja az ilyen homályos szerkezetet, mint én; próbaelemzésemet — úgy látom — szintén nem mindenben tartja megnyugtatónak. Lehet, hogy igaza van; ez igen nehéz kérdés. Egyelőre azonban nem tudnék mást mondani, mint amit a referátumban előadtam.

Valószínűleg még kevésbé tudok érdemleges választ adni KÁROLY SÁNDOR kartársam írásban beadott hozzászólására. Az előadásomban cikkével kapcsolatban tőlem tett »megjegyzésekkel nem értek egyet« — mondja; úgy hiszi, a lényegét illetően »valami félreértésről lehet szó«, s hogy én e ponton »sokkal merevebb« vagyok, mint ő. Lehet; ezt nem tudom megítélni. Most újból meg újból átolvastam előadásomnak említett megjegyzéseit, s ma is csak úgy tudnám megfogalmazni a nézetemet. (Egy nem ő ve le k a p e c s o l a t o s figyelmetlenségemet készséggel elismerem: azt, amelyről hozzászólásának hátulról 3. szakaszában beszél KÁROLY.)

Viszont hozzászólása mintha sokszor másként fogná meg a szövegemet, mint ahogy én értettem. Pl.: »TOMPA nem pontosan hivatkozik rám Kicskával kapcsolatban.« Én tudniillik Kicskával kapcsolatban nem hivatkoztam rá. — Bizonyítja, hogy ő nem mondta lélektani állítmány n a k azt, amit állítmányoknak elemez, csak kétszer lélektani-logikainak, egyszer pedig (a mellékmondatot) lélektaninak; nem is volt célja »a lélektani elemzést eluralkodtatni a grammatikában«. Én egyiket sem állítottam róla. Csak azt mondtam: azok a módszerek, amelyeket az elemzésben ajánl, néhol csak a lélektani állítvány kikeresésére biztosak, ez pedig nem okvetlen esik egybe a nyelvtani-logikaival. S azt, hogy egyszer »lélektani állítványi mellékmondatot« elemez ki, szintén nem tartottam gyakorlathatónak.

Azt is írja hozzászólásában: »az igei, melléknévi állítványos mondatokban a nyelvtani-logikai alany és állítvány nem szükségképpen esik össze a lélektani alannyal és állítmánnyal, a főnévi állítványos mondatok bizonyos típusaiban azonban összeesik«. De azt, hogy melyek ezek a »bizonyos típusok«, s mi bizonyítja itt a nyelvtani-logikai állítmánynak a lélektanival való egybeesését (és könnyíti meg ezzel az alanytól való megkülönböztetését), arról most is hiába keresek valami kézzelfogható a szövegében. Úgy hiszem, ha e ponton legalább most világosabb lett volna KÁROLY, talán én is könnyebben megközelíthettem volna az ő szempontjait. Végre is én épp úgy az igazságot keresem ebben a nehéz kérdésben, mint ő; s ha kiderülne, hogy van egy nem »obscura per obscura« magyarázatunk, én is örömmel kapnék rajta.

S. A nyelvművelés kérdéseire térve, boldogan veszem tudomásul, hogy mind BÁRCZI GÉZA, mind LŐRINCZE LAJOS kartársam sürgős és fontos feladatnak tekinti a művelt magyar kiejtés szabályozását. Ez természetes is: hiszen mindketten régóta jól tudják, milyen sokoldalú és hasznos munka vár ránk e téren, s mily sok mulasztást kell pótolnunk. Bízom benne, hogy a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály hathatós támogatásával immár a szervezés munkája is megkezdődik.

PAIS DEZSŐ elnöki zárószava:

Tessék megengedni, hogy rövid zárószóként néhány megjegyzést tegyek.

I. TOMPA JÓZSEF előadásában igen széleskörű tájékozottság mutatkozott meg. S megnyilvánult benne az ilyen kérdések tárgyalásához szükséges

józan ítélőképesség. Bizonyítéka ez annak, hogy TOMPA barátom valóban a leghivatottabb vezetője ennek a döntő jelentőségű munkálatnak.

A részletek, példák olyanok és úgy vannak elénk tárva, hogy belőlük elvi távlatok nyílnak meg.

Ami a lélektani alany és állítmány kérdését illeti, szerintem nagyon hasznos volt ennek a jelen alkalommal való felvetése. Nekem azonban az a véleményem, ami BÁRCZI barátomé is: egyelőre több ponton nem tudnék dönteni a KÁROLY SÁNDORTÓL és TOMPÁTÓL érintett kérdésekben. T. i. valahogy úgy látom, hogy itt olyan esetekkel van dolgunk, amikor átmeneti kategóriák szerepelnek a nyelvtanban, és ezekre vonatkozólag nekünk rugalmasagnak kell lennünk. Természetesen ezeket a kérdéseket most itt nem tudnám és nem is akarom részletesen tárgyalni.

Az az áttekintés, amit az előadó a magyar leíró nyelvten létrehozatala körüli korábbi törekvésekről nyújtott, tanulságos, mégpedig főképen azért, mivel sok mozzanatában most is időszerű. Megint egy eset, amikor a múlt a jelenben, sőt a jövőben is folytatódik.

Annak felismerésében, hogy egy leíró nyelvten minél sürgősebb elkészülte nemcsak tudományos és közoktatási szempontból fontos, hanem elsőrendű társadalmi szükséglet is, teljesen egyetértek az előadóval. Éppen ezért szerintem is helyesen nem tűzi ki az előadó az abszolút tökéletesség, a »véglegesség« normáját a tervezett munka elé. Igaza van: egyelőre meg kell elégednünk átmeneti — kellő színvonalú, ha nem is minden ízében tökéletes — megoldással.

Ami a leíró nyelvtenban feldolgozandó anyagot illeti, helyesen szabja meg — mind az én, mind általában a hozzászólók véleménye szerint — az időkört és egyszersmind a rétegeket is. Ugyancsak jól ítéli meg az arányt, amelyet ez esetben tartani kell a leíró és a történeti szempont érvényesítése körül.

Egy véleményen vagyok és általában, azt hiszem, lehetünk is az előadóval abban is, hogy ezt a munkát nem lehet kategorikusan, éppen ezért gyakran erőszakosan kialakított szabályok lexikonává tenni, nem utolsósorban pedagógiai érdekből sem. Úgy értem ezt, hogy a közép vagy általános iskolai munka során nem szabad lehetetlenné tenni azt, hogy a tanulók ne próbálkozzanak különböző lehetőségekkel. A szellemi mozgékonyság ilyen szabadon hagyásának a nevelő értéke azok számára, akik iskolában működtek, gondolom, vitán kívül van.

Joggal mutat rá az előadó, hogy sokszor bizonytalanságban vagyunk az elvek tekintetében. Az elvek tisztázása azonban megindult, és én a ma elhangzott nyilatkozatok alapján azt mondom, hogy optimista vagy legalább optimistább vagyok, mint voltam esetleg tegnap.

A nyelv és az élet kapcsolatának szempontját igen helyesen érvényesíti TOMPA, amikor azt vallja — én is ezt vallom, amint BÁRCZI GÉZA is —, hogy a leíró nyelvten ne legyen statikus. A nyelvet valóban mozgásában kell feltüntetni és hasznos feltüntetni. Még talán hozzá tenném azt, hogy a leíró nyelvtennek bizonyos mértékig, sőt nem csekély mértékben dinamikusnak kell lennie. Éppen ezért nem szabad anyagának számbavételében és feldolgozásában, valamint szabályainak megállapításában egy nagyon leszűkített mának a nyelvét tárgyalni. Mi mai nyelvünket nem szakíthatjuk el irodalmunk klasszikus korának, sőt azt merném mondani, irodalmunk más korokbeli klasszikusainak nyelvétől sem. Ezeknek a nyelvét feltétlenül be kell vonnunk

a létrehozandó nyelvtan koncepciójába, mégpedig nem csupán mint megismere-
rendőt, hanem mint olyant, amivel hatni akarunk, mert hatni is tudunk.

Már jó ideje felvetődött a nyelvtani terminológia, műszó-használat kér-
dése. Az őszi nyelvtanítási konferencia során is többször szóba került az
iskolák igénye az e téren való rendezésre. A nyelvtani terminológia rendszere-
zése és rögzítése szerintem is nagyon fontos feladat tudományos szempont-
ból, de kivált pedagógiai szempontból, a közép és általános iskolai, továbbá
az egyetemi oktatás szempontjából is. Különösen helyeslem azt, amit
BÁRCZI GÉZA a terminológiai ellentmondások, mégpedig főképen a történeti
és leíró szempontú tárgyalásban alkalmazott terminológiabeli ellentmondások
kiküszöbölésére vonatkozólag mondott. Az a véleményem, hogy ez nem
könnyű, de lehetséges. Meg kell próbálnunk valóban az ellentmondások, ellen-
tétek elhárítását. Itt azonban megint nem akarok a részletekbe belemenni.

2. KOVÁCS JÓZSEF miniszterhelyettes barátomnak azt mondhatom, amit
ő nyilván úgyszólván tudomásul vett. A mai tárgyalás világosan bizonyítja, hogy
a tudomány, mégpedig a mi esetünkben a nyelvtudomány köteles szolgálatára
lenni az iskolának. Arra is akar lenni. A nyelvtanítási konferencián alkal-
mam volt ezekről a kérdésekről bővebben megnyilatkozni, és ott talán nem egé-
szén a magam nevében bizonyos ígéreteket tettem. Ezek megvalósítására a
mai tárgyalás után, azt hiszem, még határozottabb kijelentéseket tehetnék.
A tudomány és az iskola kapcsolata szerintem egyenlő a tudomány és az élet
kapcsolatával, mert hiszen az iskola szinte a legfőbb tényező a tudománynak
az élet számára való átváltásában.

3. BENKŐ LORÁNDdal a szinkronia és a diakronia viszonyára vonatkozó
megállapításában egy véleményen vagyok, és azt hiszem, hogy ez legtöbbünk
véleménye is.

4. LŐRINCZE LAJossal egyetértek abban, amit az osztálytitkári beszámoló-
nak »nyelvművelő« pontjáról mondott. Nem akarom a kérdést itt most rész-
letesebben fejtegetni, csak annyit jelzek, hogy a beszámoló idevágó kijelenté-
seit nem tartom elég alaposaknak és szerencséseknek. — Ehhez kapcsolódóan
még valamit LŐRINCZÉNEK: kölcsönösen tapasztalhattuk, hogy a szegedi félre-
értés — akik jelen voltak a szegedi kongresszus záró ülésén, értik, hogy mire
célzok — nem gyökeresedett meg bennünk. Ez magától értetődik, és hogy
így lesz, akkor is meg voltam győződve. — Amit a stilisztikára vonatkozólag
mint kívánságot fejezett ki LŐRINCZE, magamévá teszem, mivel ez régóta az
én kívánságom is. Rendkívül fontosnak tartom a stilisztikával való foglal-
kozást, mégpedig azt, hogy különböző fokokon kell vele foglalkozni. Éppen
azért kifejezem azt az óhajtásunkat, hogy a stilisztikai oktatás vagy neve-
lés dolga az egyetemen is kedvezően intéződjék el. Remélem, ez meg is fog
történni.

5. PAPP ISTVÁN kollégámnak igaza van abban, hogy a leíró és történeti
szempontok érvényesítésében nem szabad a kettőt összekeverni. Azonban ez
nem jelentheti azt, hogy sokszor ne vegyük őket egy bizonyos együttességben
tekintetbe. Természetesen ilyenkor tudni és jelezni kell, hogy ebben és abban a
mozzanatban melyiket érvényesítjük. Ezt meg is lehet tenni. Meg lehet tenni
a különböző iskolai fokozatokon, nemcsak az egyetemen. Ezt én is elég gyak-
ran hangoztatom és nem most mondom először.

6. SULÁN BÉLÁnak óhajtok egyet-mást mondani. A szünetben SULÁN
BÉLA felvetette, hogy én miért minősítettem az ő szavait »megnyilatkozás«-nak.
Azért, mert valóban megnyilatkozás volt, nemcsak egyszerűen hozzászólás.

Mindenekelőtt kénytelen vagyok azt a mondatot felolvasni, amit SULÁN az akkori, úgy látszik, nem éppen kedvező hallási viszonyok mellett nem értett a maga egészségében: »Az az együttműködési szellem, amely évtizedeken át fő biztosítéka volt a magyar nyelvtudomány sikereinek, mintha bomlásnak indult volna.« — Együttműködési szellemről beszéltem. Tehát nem olyan veszedelmes kijelentést tettem a bomlással kapcsolatban, mint amit SULÁN hallott, vagy nem elég jól hallott ki arról, amit ilyen módon én itt a nyilvánosság előtt valamennyire érinteni óhajtottam. — Egyékbént azok után, amiket tőle hallottam, kifejezem azt a reményemet, hogy amit előbb mint egyikét a legidőszerűbb kérdéseknek, mégpedig egyszersmind mint nem kevésbé érzékeny kérdést jeleztem, az rövidesen teljesen időszerűtlen kérdéssé válik. Sőt — bízom abban — nem is lesz kérdés.

Azt, hogy SULÁN barátomnak a nyelvtudomány iránti szeretete megnyilvánult, talán én tudom a legjobban. Hiszen lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy amióta ő a minisztériumban a maga helyét betölti, a budapesti egyetem, de egyéb egyetemek is nyelvészeti szempontból igen jelentékeny támogatást kaptak, s nem utolsósorban személyi téren olyan mértékben gyarapodtunk, amilyent azelőtt elképzelni sem tudtunk. — Egyéb szeretetekről ebben az esetben nem óhajtok nyilatkozni. Éppen a szünetben erre vonatkozólag mondtam, hogy itt, ekkora nyilvánosság előtt folytatólagosan talán ne tegyünk szerelmi vallomásokat egymásnak.

Ami most már azt illeti, hogy én a bírálat esetében kívánatosnak tartanám, hogy azok bíráljanak, akik maguk is megfelelően dolgoztak, ki kell jelentenem, hogy ebben az esetben elsősorban nem SULÁN BÉLÁRA gondoltam. Ha rá gondoltam volna, akkor most utólag megmondanám. Talán nem fölösleges övele kapcsolatban itt is kinyilvánítani ezt a véleményemet, sőt érzésemet: a minisztériumban való működésének jelentékeny haszna ellenére is nagyon sajnálom, éppen azért, mivel tanítványom, sőt nem kevésbé értékeltem tanítványom, hogy egyelőre a nyelvtudomány területén nem tudja kifejtetni azt a munkásságot, ami kívánatos volna mind a tudomány érdekében, mind egyéb szempontból is.

SULÁN barátom azt a megjegyzést teszi, hogy én egyéni kérdéseimet tartám fel mint a nyelvtudomány időszerű kérdéseit. Ebben elég jelentékeny mértékben valóban igaza van. A magyarázat bizony eléggé sajnálatos rám nézve. Én tudniillik — amint SULÁN is tudja — sok mindenféleképpen, kelletlenül több dologban benne vagyok, s így — aligha tévedek — az én egyéni kérdéseim meglehetősen általános kérdések.

A kritika kérdésével kapcsolatban még azt jegyzem meg, hogy a vélemények harcát szívesen látom, és minden ellenkező hírelés ellenére vállalom a kritikát is. Azt hiszem, ennek bizonyosságát szoktam adni egyebek között az egyetemen is, amikor saját magam kezdeményezem önmagamnak a kritizálását és azt másoktól is elvárom. Különösen szívesen látnám, ha megvívott vagy megvívandó harcaink alapján vagy azoknak a megjegyzéseknek alapján, amelyeket ma itt hallottunk — nem utolsósorban éppen SULÁN barátom részéről, a vélemények tisztázódása, illetőleg összeegyeztetése előadjon.

Tessék megengedni, hogy ezután bezárjam a magam előadásával és a magyar leíró nyelvtan munkálatával kapcsolatos tárgyalásunkat, és megköszönjem a közönség szíves türelmét.

SULÁN BÉLA figyelmeztetett, hogy az ő hozzászólása nem egészen az elhangzott formában jelenik meg. A korrektúra átnézése alapján csakugyan megállapítottam, hogy amit fentebb olvashattunk, a nagygyűlésen elmondottaknál jóval bővebb és több pontjában lényegesen át van fogalmazva.

Én mint úgynevezett »pozitivistá« nem látom megokoltnak, hogy változtassak az akkor hallottaktól kiváltott és röptében kelt megjegyzéseimen. — Remélem, lesz alkalmam visszatérni a SULÁN hozzászólásaként itt közölteknek egyikére-másikára, amelyeknek megvitatását nem kevésbé tanulságosnak tartom.